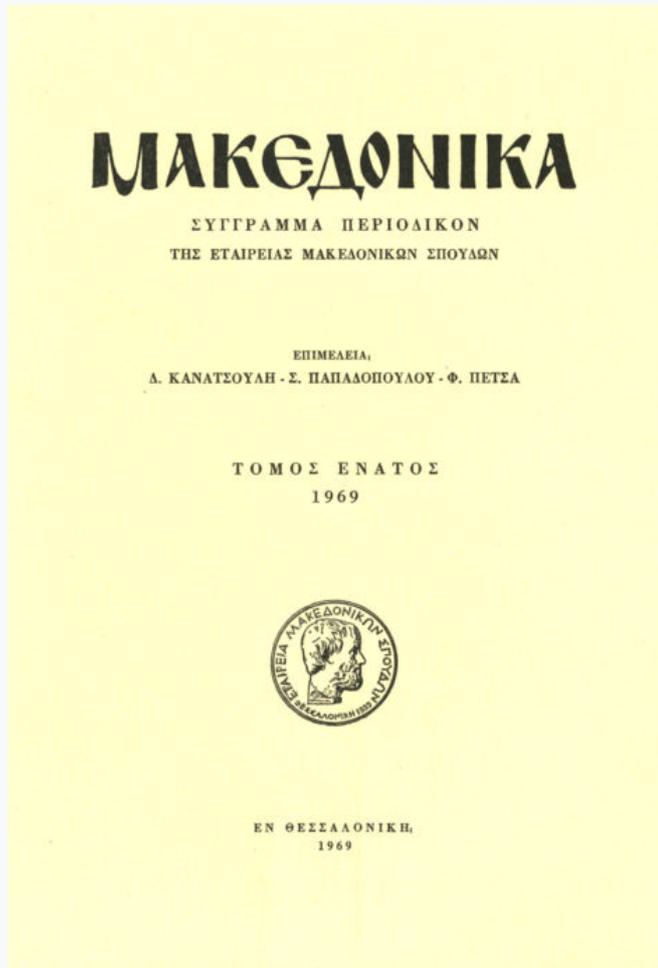

Μακεδονικά

Τόμ. 9 (1969)

Χρονικά αρχαιολογικά 1966-1967

Φ. Μ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.1042](https://doi.org/10.12681/makedonika.1042)

Copyright © 2015, Φ. Μ. Πέτσας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. Μ. (1969). Χρονικά αρχαιολογικά 1966-1967. *Μακεδονικά*, 9, 101-223.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1042>

ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ 1966-1967

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Δημοσιεύονται σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόμο Χρονικά Ἀρχαιολογικά γιὰ τὴ Μακεδονία, τῶν ἐτῶν 1966-1967. Στὸν ἑβδομο τόμο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ δόσαμε Χρονικά τῆς δεκαπενταετίας ἀπὸ 1951-1965, ποὺ ἔγιναν εὐπρόσδεκτα περισσότερο ἀπὸ κάθε προσδοκία.

Εἴχαμε τότε διατυπώσει τὴν ἐλπίδα πὼς τὸ περιοδικὸ θὰ ἐκδίδεται τακτικά κάθε χρόνο καὶ εἴχαμε ὑποσχεθῆ Χρονικά σὲ κάθε τόμο. Τὴν τακτικὴ ἔκδοση δὲν τὴν κατωρθώσαμε ἀκόμα. Ἀλλὰ τὰ Χρονικά δὲν φάνηκαν οὔτε στὸν ὄγδοο τόμο, ποὺ κυκλοφόρησε. Αὐτὸ ἔγινε «κατ' ἀπόφασιν». Γιατί, στὸ μεταξύ, εἶδαμε καθαρὰ, πὼς δὲν εἶναι σκόπιμο νὰ δίνουμε τὰ Χρονικά μας ἰδιαίτερα γιὰ κάθε ἔτος. Αὐτὸ κάμουν ἄλλα εἰδικά, ἑλληνικά καὶ ξένα, περιοδικά. Καὶ τότε τὰ δικά μας Χρονικά θὰ ἦταν, τὸ πολὺ, μιὰ πληρέστερη ἐπανάληψη, μάλιστα μὲ ἐπαναλήψεις μέσα στὰ ἴδια τὰ Χρονικά μας, ἀφοῦ μιὰ φορὰ θὰ δίναμε τὰ πράγματα κι ἄλλη μιὰ φορὰ θὰ ξαναγυρίζαμε στὰ ἴδια μὲ ἀφορμὴ τὰ δημοσιευμένα Χρονικά τῶν ἄλλων περιοδικῶν. Γι' αὐτὸ ἀποφασίσαμε νὰ δίνουμε Χρονικά κάθε δυὸ χρόνια. Ἐτοιμάζονται τώρα τῆς διετίας 1968-1969.

Κι ἔτσι, πάλι, θὰ ἔχουμε πότε - πότε τὴν ἀνάγκη νὰ ξαναγυρίζουμε στὰ ἴδια πράγματα, ἀφοῦ καθυστερεῖ συνήθως ἡ δημοσίευση τῶν Χρονικῶν ὅλων τῶν περιοδικῶν. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε θὰ εἶναι λιγώτερο ἐνοχλητικό. Ἡ ὕλη θὰ εἶναι πιὸ συγκεντρωμένη καὶ περισσότερο εὐχρηστη.

Κι ἄλλες μεταβολές ἔγιναν στὸ πρόγραμμα τῶν Χρονικῶν μας. Ἡ σπουδαιότερη εἶναι ἡ διαίρεση σὲ Ἀρχαιολογικά καὶ σὲ Βυζαντινὰ (καὶ νεώτερα) Χρονικά. Τὰ δεῦτερα ἀνέλαβε (κατὰ παράκλησίν μου καὶ μὲ τὴν ἔγκρισή τῆς διευθύνσεως τοῦ Περιοδικοῦ) ὁ Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Β' Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) κ. Μύρων Μιχαηλίδης, τοῦ ὁποῦ ἡ Ἐφορεία καλύπτει ὅλη τὴ Μακεδονία (καὶ τὴ Θράκη). Σ' αὐτὰ λοιπὸν ἐδῶ καὶ στὰ ἐπόμενα Ἀρχαιολογικά Χρονικά δὲν ὑπάρχουν εἰδήσεις γιὰ χριστιανικὲς ἀρχαιότητες, παρὰ μονάχα ὅπου τὰ πράγματα δὲν ξεχωρίζουν εὐκόλα ὅπως π.χ. στοὺς Φιλίππους ἢ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Τὰ δικά μας Χρονικά θὰ σταματοῦν περίπου στὴν ἐποχὴ τῆς Τετραρχίας ἢ τοῦ Γαλερίου (περὶ τὸ 300 μ.Χ.).

Ἐφοῦ ἔτσι ἐλάφρωσαν τὰ Χρονικά μας κατὰ 17 αἰῶνες περίπου, θεωρήσαμε σκόπιμο ν' ἀπλωθοῦμε λίγο «καθ' ὕλην». Θὰ πάρουν περισσότερη ἔκταση κεφάλαια τῆς Ἱστορίας καὶ μακεδονικῆς φυσιογνωμίας, ὅπως ὁ Μ. Ἀλεξάνδρος καὶ οἱ Διάδοχοι, ὁ Ἀριστοτέλης κ.λπ. Σ' αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴμεθα ἐξαντλητικοί. Πιὸ πολὺ ἐνδιαφέρει ὁ,τι σχετίζεται μὲ τὴ μακεδονικὴ μητρόπολη, μὲ τὴ σημερινὴ Μακεδονία : τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ, γιὰ παράδειγμα, τὸ ἄρθρο τοῦ P. A. Brunt, *Alexander's Macedonian Cavalry*¹, ἀλλ' ὄχι τὸ ἄρθρο τοῦ E. Badian, *Orientalis in Alexander's Army*².

Ἡ ταξινόμηση τοῦ ὕλικου θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ γίνεται μὲ βάση τὶς Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειες καὶ τοὺς Νομούς. Σ' αὐτὰ τὰ Χρονικά πρωτοπαρουσιάζεται καὶ ὁ νεοσύστατος Νομὸς Γρεβενῶν.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἰσχύουν ὅσα εἰσαγωγικὰ γράψαμε στὰ Χρονικά 1951-65. Ἰσχύουν ἐπίσης οἱ ἴδιες συντομογραφίες. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου τούτων τῶν Χρονικῶν προστίθενται καὶ λίγες νέες.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Στὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς ΙΓ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας (Θεσσαλονίκης) ἔχουμε ἀπὸ τὶς 18.11.1967 καὶ τὸ νέο Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Γεώργιο Δεσποῖνη. Στὶς 22.6.1966 χάσαμε τὸν ἀρχιτεχνίτη τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης Ἀπόστολο Κοντογεώργη. Ἐδούλεψε τὶς ἀρχιότητες τῆς Μακεδονίας μὴ ζῶν ὀλόκληρη³.

Στὴ ΙΔ' Ἀρχαιολογικῆ Περιφέρεια (Βεροίας) ὑπηρετεῖ ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1967 ὁ νέος Ἐπιμελητὴς Ἰωάννης Τουράτσογλου.

Στὴ ΙΕ' Ἀρχαιολογικῆ Περιφέρεια (Καβάλας) ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπηρετῇ μόνη ἡ Ἐπιμελήτρια δις Χάιδω Κουκούλη.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν Μουσείων ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἔναρξη οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν δύο νέων Μουσείων τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας : τοῦ Μουσείου τῆς Χαλκιδικῆς, στὸν Πολύγυρο, καὶ τοῦ Μουσείου Κιλκίς. Συμπληρωματικῆς ἐργασίας ἐγίναν καὶ σὲ ἄλλα Μουσεῖα⁴.

Ἡ διετία 1966-1967 ἦταν ἀπὸ τὶς περισσότερο καρποφόρες. Ἀνασκαφῆς καὶ ἄλλες ἐργασίες καὶ τυχαῖα εὐρήματα ἐπλούτισαν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς θησαυροὺς τῆς Μακεδονίας σημαντικά, ὅπως θὰ φανῇ, ἐλπίζω, ἀπὸ ὅσα ἀκολουθοῦν.

1. Ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 7.

2. JHS 85, 1965, σ. 160 κ.έ.

3. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 4.

4. Πρβ. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 6.

Α'. ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

1. Μακεδόνες. Τό θέμα, ποιοί ήταν οί Μακεδόνες, δέν άμφισβητείται σοβαρά πλέον από τήν παγκόσμια έπιστήμη. Είναι λυμένο γιά τούς πολυούς. Τό νέο άρχαιολογικό ύλικό άλλωστε ρίχνει δυνατά φώς στις συγκεχυμένες ειδήσεις από τήν άρχαιότητα και ό Δημοσθένης δέν είναι πιά άξιόπιστη ιστορική πηγή γιά τό θέμα. Έν τούτοις μερικές σοβαρές εκδόσεις, κυρίως λεξικά, μένουν καθυστερημένες. Ή γερμανική έγκυκλοπαίδεια τών Pauly-Wissowa άνέθεσε μετά τόν πόλεμο τά άρθρα όλα, πού σχετίζονται μέ τή Μακεδονία, στό Βούλγαρο καθηγητή Chr. Danoff, στόν όποιο τότε ή Μακεδονία ήταν τελείως άπρόσιτη. Άποτέλεσμα: λείπει ή ενημέρωση στη μεταπολεμική έλληνική βιβλιογραφία, άπαραίτητη μάλιστα μετά τις άνασκαφές και τις έρευνες στό Δίον, τήν Πέλλα, τή Θεσσαλονίκη, τή Βέροια, τήν Άμφίπολη, τούς Φιλίππους, τή Βεργίνα κλπ. (πρβ. κατωτ. άριθ. 12 και 219). Έξ άλλου στό γερμανόγλωσσο «Λεξικόν του Άρχαίου Κόσμου»¹ τό άρθρο γιά τή Μακεδονία γράφεται από έπιστήμονα (τόν E. Meyer, Zürich), ό όποιος χρησιμοποιεί τό άγνωστο όνομα Vistriza γιά τόν Άλιάκμονα (πρβ. αυτ. άρθρο Haliakmon), θέλει τήν Έδεσσα νά έχη σήμερα τό όνομα Vodena και προδίδει τις γνώσεις του γιά τά πράγματα δίνοντας τό όνομα του Άμύνα Γ' ως «έκπολιτίσαντος τήν χώραν» δήθεν βασιλέως κατά τά έτη τής βασιλείας του Άρχελάου (413-399 π.Χ)². Τό μέρος γιά τή γλώσσα τών άρχαίων Μακεδόνων γράφεται από τόν H. Sch(moll, Neuendettelsau) μέ τήν ίδια ενημερότητα, ώστε έξηγεΐται ή άρχή του: «Die makedonische Sprache ist kein griech. Dialekt». Ίδε και κατ. άριθ. 2, 3, 5 και 26.

2. Γλώσσα. Άξιοπρόσηκη είναι ή μεγάλη έργασία του Βουλγάρου καθηγητού V. Georgiev γιά τή γλώσσα τών Μακεδόνων και τών άλλων βαλκανικών λαών. Διαλέξεις του καθηγητού Georgiev στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου τής Μόσχας, πού είχαν εκδοθή κάπως πλουτισμένες σε βιβλίο, κυκλοφόρησαν τώρα σε νέα εκδοση από τό Κέντρο Μυκηναϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου τής Ρώμης³. Αναφέρονται σε προβλήματα τής γλωσσολογίας τών ίνδοευρωπαϊκών γλωσσών και διαλέκτων, στις όποιες περιλαμβάνονται ή μακεδονική, ή φρυγική κλπ. Είναι σπουδαία εκδοση, χρήσιμη σε όσους μελετούν τά σχετικά θέματα. Ό ίδιος καθηγητής V. Geor-

1. Lexikon der alten Welt, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1965, στ. 1815 κ.έ.

2. Ίδε στο ίδιο λεξικό τό άρθρο Aigai μέ τήν ίδια ύπογραφή και τό άρθρο Άρχελαος, γραμμένο από τόν P.R.F(ranke).

3. V. I. Georgiev, Introduzione alla Storia delle lingue indeuropee [Incunabula Graeca IX], Roma 1966.

Bowersock¹. — Πολύτιμη εἶναι ἡ συμβολή τοῦ N. G. L. Hammond ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἠπειροῦ καὶ τῆς Ἰλλυρίας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βασικὸ σύγγραμμα τοῦ γιὰ τὴν Ἠπειρο καὶ τὶς γειτονικὲς τῆς περιοχῆς² (έτοιμάζει τώρα μὲ τὸν Griffith δίτομο γιὰ τὴ Μακεδονία), τοῦ χρωστοῦμε καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ διάφορες ἱστοριοαρχαιολογικὲς μελέτες³. — Στὴν Ἰλλυρία ἀναφέρεται καὶ μιὰ ἱστορικὴ μελέτη τῆς Φανούλας Παπάζογλου⁴. — Σὲ σύντομη ἔκθεση ἀνασκαφῶν στὴν Ἀλβανία κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ὁ προϊστορικὸς λιμναῖος οἰκισμὸς τοῦ Maliq, ποὺ σχετίζεται μὲ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας⁵. Ἄλλα εὐρήματα τῆς Ἀλβανίας μπορεῖ νὰ ἰδῆ κανεὶς περιληπτικὰ σὲ περιοδικὰ τῶν δυτικῶν χωρῶν⁶. Μυκηναϊκὸ ξίφος ἀπὸ τὸ Τέτοβο, τώρα στὸ Μουσεῖο τῶν Σκοπίων, δημοσιεύει ἡ Borka Dragojević Josifovska, στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Σκοπίων⁷, ὅπου ἡ ἴδια ἀρχαιολόγος δημοσιεύει καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς στὴν ἀρχαία Εἰδομένη (κοντὰ στὸ χωριὸ Marvinci, ΒΔ τῆς Γευγελῆς)⁸.

4. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ῖ α. Πρῶτο ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ σημειώσω τὸ δίτομο ἔργο τοῦ Christian Zervos⁹, ποὺ διέφυγε ἀπὸ τὰ Χρονικά 1951-65, ἐνῶ ἡ Μακε-

1. C. W. Bowersock, Zur Geschichte des römischen Thessaliens, Rheinisches Museum 108, 1965, σ. 277 κ.έ.

2. N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967. Ἴδὲ π.χ. τὶς συγκρίσεις τοῦ προϊστορικοῦ ὕλικου ἀπὸ σ. 289 κ.έ., ποὺ ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα τῆς σ. 307: «The cumulative effect of this comparison between the Macedonian and Epirote potteries suggests that they are very closely related... The conclusion, then, may be drawn that from c. 1700 B.C. Epirus was inhabited by a shepherd people, whose culture was derived from Macedonia».

3. N. G. L. Hammond, The Opening Campaigns and the Battle of the Aoi Stena in the Second Macedonian War, JRS 56, 1966, σ. 39 κ.έ. The Kingdoms in Illyria circa 400-167 B.C., BSA 61, 1966, σ. 239 κ.έ. Tumulus Burial in Albania κλπ., BSA 62, 1967, σ. 77 κ.έ.

4. F a n o u l a P a p a z o g l o u, Les origines et la destinée de l'Etat Illyrien: Illyrii proprie dicti, Historia 14, 1965, σ. 143 κ.έ. Πρβ. R. Katičić, Nochmals Illyrii proprie dicti, Ziva Antika 16, 1966, σ. 241 κ.έ.

5. S k e n d e r A n a m a l i, Nouvelles fouilles en Albanie, Archeologia I, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1964, σ. 71 κ.έ. Πρβ. Archeologia, 33-34, Roma 1966, σ. 125 κ.έ.

6. Ἴδὲ π.χ. A l a i n D u c e l l i e r, Observations sur quelques monuments de l'Albanie, RA 1965, 2, σ. 153 κ.έ., καὶ Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 107 καὶ 233, 1967, ἀριθ. 336 κ.έ.

7. Annuaire κλπ. 17-18, 1965-1966 (ἀνάτυπο Skorje 1966), σ. 179 κ.έ. (σερβικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη, σ. 185).

8. Annuaire κλπ. 19, 1967 (ἀνάτυπο Skorje 1967), σ. 307 κ.έ. (σερβικά, μὲ γαλλικὴ περίληψη, σ. 347 κ.έ.).

9. C h r i s t i a n Z e r v o s, Naissance de la Civilisation en Grèce, I, Paris 1962, II, Paris 1963. Γενικά γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ Δυτικὴ καὶ τὴν Κεντρικὴ, σ. 13 κ.έ. Γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, σ. 15 κ.έ.

δονία σ' αὐτὸ ἔχει σημαντικό μέρος. Στὰ ἴδια Χρονικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν καταχωρισθῆ καὶ μερικὲς ἄλλες ἀπὸ τὶς γενικώτερες ἐκδόσεις, στὶς ὁποῖες ἡ Μακεδονία παίρνει ὄλο καὶ πιὸ πολὺ τὸ μέρος της. Τέτοιο εἶναι τὸ βιβλίον καὶ τοῦ Ρ. Λένεκου, ποῦ εἶχε βγῆ τὸ 1964 στὰ γαλλικὰ καὶ τώρα κυκλοφόρησε σὲ ἀγγλικὴ ἐκδοσὴ¹. Ὁ Ρ. Λένεκου ἀναφέρει, ἀλλὰ δὲν δέχεται τὴ θεωρία τῆς μακεδονικῆς προελεύσεως τῶν μυυακῶν ἀγγείων². Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐθνικότητος τῶν Μακεδόνων λέει ἀπερίφραστα, ὅτι τώρα γίνεται δεκτὸ χωρὶς ἀμφισβήτηση, πὼς Ἡπειρος καὶ Μακεδονία κατοικεῖτο ἀπὸ Ἑλληνας καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα³. — Ὁ Eric J. Holmberg⁴ χάρισε τὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ τῆς στεριανῆς Ἑλλάδος σὲ τρεῖς περιόδους (ἡ πρώτη τελειώνει περίπου στὸ 5000 π.Χ., ἡ δευτέρα 5000 - 4200 π.Χ., ἡ τρίτη 4200 - 3000 ἢ 2800 π.Χ.). Στὶς περιόδους αὐτὲς παρακολούθησε καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μακεδονία. — Στὰ πρόσφατα γενικὰ συγγράμματα καὶ εἰδικὰ δημοσιεύματα φαίνεται σαφέστερα πόσο παίρνει ὄλο καὶ περισσότερο τὴ θέση της ἡ Μακεδονία. Στὸ ὄρατο βιβλίον τοῦ Sinclair Hood π.χ., γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων⁵, γίνεται λόγος γιὰ τὸ μακεδονικὸ κρανίον τύπου Neanderthal ἀπὸ τὸ Σπήλαιον τῶν Πετραλώνων (σ. 16), γιὰ τὴ λίθινη παλαιολιθικὴ ἀξίνη ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρο τῆς Κοζάνης (σ. 16) καὶ τὸ μικρολιθικὸ χαρακτηριστὴ τῶν παλαιωτάτων γεωργικῶν συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας (σ. 17), γιὰ τὸ συνοικισμὸ τῆς Νέας Νικομήδειας (σ. 19 καὶ 21), γιὰ τὸ συσχετισμὸ τῶν προϊστορικῶν περιόδων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων τόπων πρὸς Β., Ν. καὶ Α. (σ. 34), γιὰ μετακινήσεις πληθυσμῶν (σ. 66). Ἡ Μακεδονία δὲν περιλαμβάνεται στὸν κόσμον τῆς μυκηναϊκῆς κοινῆς (σ. 121), μολονότι φθάνουν ὡς ἐδῶ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, καὶ τὸ θέμα τῆς «εἰσβολῆς» τῶν Δωριέων ἀπὸ τὴ Μακεδονία συζητεῖται (σ. 126 κ.έ.). — Σὲ κάθε γενικώτερη ἢ εἰδικώτερη ἔρευνα ἢ γνώση τοῦ καίριου χώρου τῆς Μακεδονίας γίνεται ἀπαραίτητη. Τοῦτο φαίνεται καὶ στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Δ.Ρ. Θεοχάρη, ποῦ ἀναφέραμε⁶, γιὰ τὴ Θεσσαλία, καὶ περισσότερο σὲ ἄλλες μελέτες. — Ὁ VI. Miložić σὲ γενικώτερη μελέτη του, ποῦ ἀναφέρεται καὶ στὴ

1. P i e r r e L é n e q u e, L'aventure grecque, Paris 1964, τώρα σὲ μετάφραση τῆς Miriam Kochan, The Greek Adventure, London 1968, πρβ. JHS 87, 1967, σ. 173.

2. Ρ. Λένεκου, ἔ.α., σ. 21.

3. Ρ. Λένεκου, ἔ.α., σ. 145. Πρβ. σ. 332, ὅπου ὁ Φίλιππος χαρακτηρίζεται «undeniably Greek in character as well as race (whatever Demosthenes may have said)». Δόξα τῷ Θεῷ! Ἡ ἱστορικὴ κρίση ξαναβρίσκει τὸ δρόμον της (ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 6).

4. E. J. H o l m b e r g, The Neolithic Pottery of Mainland Greece, Göteborg 1964. Πρβ. RA 67, 1965, σ. 469 (J. Marcadé).

5. S i n c l a i r H o o d, The Home of the Heroes, The Aegean before the Greeks, Library of the Early Civilisations, London 1967.

6. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς Θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967.

Μακεδονία, διαπιστώνει ὅτι διακοσμητικά συστήματα μὲ βάση τὸ μαϊάνδρο καὶ τὴ σπείρα παρουσιάζονται ἀπὸ τὴν πρωιμώτατη προκεραμικὴ περίοδο σ' ὅλο τὸ χωρὸ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ὡς τὴ Θεσσαλία, Μακεδονία, Βουλγαρία, Σερβία κλπ., καὶ ὡς τὴν Οὐγγαρία καὶ τὴ Ρουμανία, μάλιστα στὶς σφραγίδες πρῶτα. Ἔτσι συνεχίζεται ἡ περιπέτεια τῶν Wanderungen τῆς Bandkeramik καὶ τὸ πρόβλημα μένει μᾶλλον ἀνοιχτό¹. — Σὲ μελέτη γιὰ τίς πηγές τοῦ ὀψιανοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου² περιλαμβάνεται καὶ ἡ Μακεδονία, εἰδικότερα ἡ Νέα Νικομήδεια, τῆς ὁποίας πηγὴ τοῦ ὀψιανοῦ εἶναι, λέει, ἡ Μῆλος.— Ὁ Fritz Schachermeyr σὲ συνοπτικὴ μελέτη του γιὰ τὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ τοῦ Αἰγαίου³ προσέχει ἰδιαίτερα τὴ Μακεδονία, ἐνῶ ὁ Harald Hauptmann ἀφείρωσε εἰδικὴ μελέτη στὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ τῆς Μακεδονίας⁴.— Κατεβαίνοντας πρὸς τίς ὕστερες φάσεις τῆς Νεολιθικῆς καὶ πρὸς τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἔχουμε ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες μελέτες γενικότερες καὶ εἰδικότερες. Ἡ μελέτη τοῦ Borislav Jovanović γιὰ τὴ χρονολογία τῆς Χαλκολιθικῆς περιόδου στὴ Γιουγκοσλαβία⁵ ἐνδιαφέρει καὶ τὴ μελέτη τῆς Μακεδονίας. Σταθερὸς φίλος τῆς Μακεδονίας ὁ D. H. French, δημοσίευσε μελέτη, ποῦ ἀναφέρεται σὲ προβλήματα τῆς Ὑστερης Νεολιθικῆς καὶ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴ Μακεδονία⁶. Ἄλλη χρήσιμη ἐργασία του, γιὰ τὴν ὁποία τοῦ εἴμεθα εὐγνώμονες, κυκλοφόρησε σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ δακτυλογραφημένων ἀντιτύπων⁷ καὶ εἶναι προσιτὴ στὶς βιβλιοθηκὲς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης. — Σὲ γενικότερο βιβλίο γιὰ τὰ ἄγγεα τῆς Χαλκῆς Ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδος παραλέγονται κάποια τὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ τὰ περὶ δωρικῆς καταστροφῆς, χωρὶς τεκμηρίωση⁸. — Τὰ μυκηναϊκὰ εὐρήματα τῆς Μακεδονίας καταχωρίζει ὁ Hope Simpson σὲ γενικότερο Γεωγραφικὸ Λεξικὸ καὶ Ἀτλαντα γιὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς τόπους⁹, παραπέμποντας κυρίως στὸν W. A. Heur-

1. V. I. Milošević, Zur Frage der Herkunft des Mäanders und der Spirale bei der Bandkeramik Mitteleuropas, Jahrbuch RGZM 11, 1964, σ. 57 κ.έ.

2. C. Renfrew, J. R. Cann καὶ J. E. Dixon, Obsidian in the Aegean, BSA 60, 1965, σ. 225 κ.έ.

3. Fritz Schachermeyr, Das ägäische Neolithikum, Lund 1964. Πρβ. RA 67, 1965, σ. 470 κ.έ. (H. Gallet de Santerre).

4. H. Hauptmann, Zum Neolithikum in Macedonien, Istanbuler Mitteilungen 17, 1967, σ. 1 κ.έ.

5. B. Jovanović, Le group culturel de Baden-Kostolac et la chronologie de l'énéolithique en Yougoslavie, Starinar, N.S., 15-16, 1964-65, γαλλικὴ περίληψη, σ. 19 κ.έ.

6. D. H. French, Some Problems in Macedonian Prehistory, BS 7, 1966, σ. 103 κ.έ.

7. D. H. French, Index of Prehistoric Sites in Central Macedonia and Catalogue of Sherd Material in the University of Thessaloniki, Athens, Ἰούλιος 1967.

8. A. D. La cy, Greek Pottery in the Bronze Age, London 1967, σ. 157 καὶ 285.

9. R. Hope Simpson, A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, Institute of Clas-

they¹ και τὸν Φ. Μ. Πέτσα². — Σὲ γενικώτερη σύνοψη τῶν προϊστορικῶν ἐρευνῶν περιλαμβάνει καὶ τὴ Μακεδονία ὁ Fritz Schachermeyr³. — Κατὰ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου ὁ Jan Bouzek διαπιστώνει βόρεια στοιχεῖα στὴν Ἑλλάδα, σὲ χάλκινα πουλάκια⁴, σὲ πήλινες «πιξίδες» γεωμετρικῆς καὶ σὲ ὅμοια χάλκινα μικροτεχνήματα, μερικά ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴ θέση Τσαουσίτσα τοῦ Νομοῦ Κιλίκης (κοντὰ στὰ Σουλτογιαννέικα) καὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα (Πάτελι) τοῦ Νομοῦ Φλωρίνης⁵. — Ὁ Anthony Snodgrass στὸ βιβλίο του γιὰ τὰ ἀμυντικὰ καὶ ἐπιθετικὰ ὄπλα τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Χαλκῆς Ἐποχῆς ὡς τὸ 600 π.Χ.⁶, περιέλαβε καὶ τὰ εὑρήματα τῆς Μακεδονίας⁷, μάλιστα τῆς Βεργίνας⁸. Ἴδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 20. — Στὴ σχέση τῶν Φρυγῶν τῆς Μ. Ἀσίας μὲ τοὺς Βρύγες τῆς Μακεδονίας (ιδὲ ἀνωτ. ἀριθ. 2) ἀναφέρεται μιὰ ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ K. Bittel, ποὺ εἶχαν δημοσιευθῆ τὸ 1942 σ' ἓνα τόμο καὶ τώρα ἐπανεκδόθηκαν⁹. Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Φρυγῶν τῆς Μ. Ἀσίας ἀντιμετωπίζει καὶ μιὰ μελέτη τῆς Machteld Mellling¹⁰, ποὺ συνεργάζεται μὲ τὸν καθηγητὴ Rodney Young στὶς ἀνασκαφῆς τοῦ Γορδίου. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ, κυρίως κατὰ τὸν Ἡρόδοτο (7, 73) καὶ τὸ Στράβωνα (7, 295), οἱ Φρύγες ὠρμήθησαν ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ὅπου εἶχαν τὸ ὄνομα Βρύγες. — Ὁ Vladislav Poronics συζητεῖ πάλι τὸ παλιὸ καὶ πολυσυζητημένο θέμα τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε¹¹. Βλέπει περισσότερο αἰγυπτιακὰ-μινωϊκὰ στοιχεῖα θρησκείας παρὰ μυκηναϊκὰ (στὶς Μυκῆνες ἦταν, λέει, μόνον περαστικά). Τονίζει ὀρθὰ τὴ σημασία τῆς «Ἐγνα-

sical Studies, University of London, Bulletin Supplement No. 16, 1965, σ. 172 κ.έ. καὶ εἰκ. 2.

1. W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939.

2. AE 1953-1954, B', σ. 113 κ.έ.

3. F. Schachermeyr, Anzeiger für der Altertumswissenschaft, 19, 1966, σ. 1 κ.έ.

4. Eirene 6, 1967, σ. 115 κ.έ., σποράδην.

5. J. Bouzek, Zu einigen nördlichen Elementen in der frühgriechischen Tonware, Acta Universitatis Carolinae, Graecolatina Pragensia, 3, 1966, σ. 65 κ.έ., εἰκ. 2.

6. A. Snodgrass, Early Greek Armour and Weapons from the End of the Bronze Age to 600 B.C., Edinburgh 1964. Πρβ. βιβλιοκρισία AJA 70, 1966, σ. 76 κ.έ. (Ann Konrad Kunders).

7. A. Snodgrass, ἑ.ά., σ. 20, 34, 203, 211 κ.έ. καὶ 234.

8. A. Snodgrass, ἑ.ά., σ. 38 κ.έ., 45 κ.έ., 94, 103, 118, 123 καὶ 212.

9. Kurt Bittel, Kleinasiatistische Studien, Amsterdam 1967 (ἐπανέκδοση), σποράδην, κυρίως σ. 66 κ.έ.

10. M. J. Melling, Mita, Mushki and Phrygians, Anadolu Arastirmalari 2, 1-2, 1965, σ. 317 κ.έ. Πρβ. R. D. Barnett, Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age, CAH II, XXX (ἀνάτυπο, Cambridge 1967).

11. V. I. Poronics, Sur l'origine des objets grecs archaïques de la necropole de Trebeniste et le problème des masques d'or, Starinar, N.S., 15-16, 1964-65, γαλλικὴ περίληψη, σ. 30. Πρβ. προηγούμενο ἄρθρο του, Archaeologia Jugoslavica 5-6, 1964-1965, σ. 33 κ.έ. Σχετικὰ αὐτ., σ. 73 κ.έ.

τίας» ὁδοῦ καὶ στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἔφερεν σ' ἐπαφή διὰ ξηρᾶς τῆς ἀποικίης τῶν ἐκάστοτε θαλασσοκρατῶρων ἀπὸ τῆ μιᾶ καὶ τὴν ἄλλη μεριά τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου (ὁ Ρορονιὸς τὸ ὀρίζει σχηματικᾶ: Ἐπίδαμος - Ὑόλυθος). Σήμερα, μὲ τὴν παρεμβολὴ τῆς Ἀλβανίας, ξεγνοῦμε τὴ σημασία αὐτῆς τῆς ὁδοῦ γιὰ ὄλες τῆς περιόδου, προϊστορικές καὶ ἱστορικές.

5. Τ ο π ο γ ρ α φ ί α. Μᾶς διέφυγε ἀπὸ τὰ προηγούμενα Χρονικά 1951 - 65 ἐνδιαφέρουσα γιὰ τὴν τοπογραφία τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου μελέτη τοῦ John A. Alexander¹.— Οἱ ἐρευνηταὶ τῆς Βορείου Ἑλλάδος θὰ χαροῦν τὴν ἀνατύπωση (ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1835) τῶν «ταξιδιωτῶν» τοῦ W. M. Leake².— Κάποιο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὴν τοπογραφία παρουσιάζει μελέτη τοῦ Otto Markl³ γιὰ τὴ μορφὴ κατὰ τὴ φραγκοκρατία ὀνομάτων, ὅπως π.χ. τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βεροίας, τῆς Ἑδέσσης κλπ.

6. Ἰ σ τ ο ρ ί α. Στὰ Χρονικά 1951 - 65 μποροῦσε νὰ εἶχαν καταχωρισθῆ δὺὸ σλαβόγλωσσες Ἱστορίες τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας, μιὰ ρωσικὴ⁴ καὶ μιὰ βουλγαρικὴ⁵.— Μερικὲς ἐπανεκδόσεις καὶ μεταφράσεις εἶναι ἀξιοσημειώτες γιὰ τὸ κακὸ, πού, μαζὶ μὲ τὸ καλὸ, μπορεῖ νὰ κάνουν. Ἡ δίτομη Ἱστορία τοῦ Ernst Kornemann ἔγινε ἕνας τόμος σὲ μεταθανάτια ἔκδοσις⁶. Ξαναπαρουσιάζονται ἔτσι σκουριασμένες συζητήσεις γιὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν Μακεδόνων καὶ τὸν «ἐξελληνισμό» τους (σ. 62 κ.έ.). Ἀγγλικὴ μετάφρασις τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος τοῦ Jean Hatzfeld (τῆς ἀναθεωρημένης ἀπὸ τὸν André Aymard, πὸν πέθανε τὸ 1964) δημοσιεύθηκε μὲ μικρὴ εἰσαγωγὴ τοῦ D. J. Mosley⁷. Ὁ Φίλιππος Ε' τοῦ F. W. Walbank εὐπρόσδεκτος ξαναβγήκε, ὕστερα ἀπὸ 27 χρόνια, μὲ νέο πρόλογο κλπ⁸. Ἐνδιαφέρουσες

1. J. A. Alexander, Thucydides and the Expedition of Callias against Potidaea, 432 B.C., AJP 83, 1962, σ. 265 κ.έ.

2. W. M. Leake, Travels in Northern Greece, I - IV, Amsterdam 1967.

3. O. Markl, Ortsnamen Griechenlands in «frankischer» Zeit, Graz - Köln 1966.

4. A. S. Chofman, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας (ρωσικὰ), Kazan, τόμος 1, 1960, τόμος 2, 1963. Βιβλιοκρισίης A. Fol, Istoriceski pregled 18, 1962, 5, σ. 93 κ.έ. (βουλγαρικὰ), F. Parazoglou, Ziva antica 11, 1962, σ. 441 κ.έ. (σερβικὰ), N. N. Picou, Questions de l'histoire, I, 1964, σ. 157 κ.έ.

5. A. Fol, Ἡ σύστασις καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ μακεδονικοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ 6ου-2ου αἰ. π.Χ. (βουλγαρικὰ), Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας, 57, 1963-64.

6. E. Kornemann, Weltgeschichte des Mittelmeerraumes von Philipp II von Makedonien bis Muhammed, München 1967.

7. J. Hatzfeld, History of Ancient Greece, London 1966.

8. F. W. Walbank, Philip V of Macedon, London 1967. Πρβ. Gnomon 40, 1968, σ. 314 κ.έ. (Stewart Irvin Oost).

παρατηρήσεις του Α. Momigliano για την πρώτη εμφάνιση, κατά το 18ο αιώνα, του ενδιαφέροντος για την ιστορία της Ἀρχαίας Ἑλλάδος (ιδιαίτερα του Φιλίππου Β'), είναι τώρα προσιτὲς σ' ἓνα τόμο μὲ μικρὲς μελέτες του. Ὁ Α. Momigliano στὸν ἐναρκτήριο λόγο του στὸ University College τοῦ Λονδίνου τὸ 1952, εἶχε πῆ, πὼς τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία στοὺς νεότερους χρόνους ἄρχισε ἀπὸ μιὰ συζήτηση γιὰ τὴν παρακμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου τὸν 4ο αἰ. π.Χ. Καὶ τότε ἰδανικὲς μορφὲς ὑψώθηκαν στὴν Εὐρώπη ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος¹. — Ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς μελέτες τῆς διετίας 1966-1967 λίγες ἀναφέρονται στοὺς χρόνους πρὸ τοῦ Φιλίππου, οἱ περισσότερες στοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ Η. Kleinknecht μεταφράζει στὰ γερμανικὰ καὶ πραγματεύεται τὸ μῦθο τῶν Μακεδόνων (Ἡρόδ. 8,137-138)². Στὴν πρώιμη ἱστορία τῆς Μακεδονίας, κυρίως τῆς Παιονίας, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ Ἡρόδοτος (5,1-28) ἀναφέρεται καὶ ἄρθρο τοῦ Ernest Will³. — Στὴ δίτομη βελγικὴ ἔκδοσι, πού πιάνει τὸν ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὶς ρίζες του καὶ φθάνει ὡς τὶς μέρες μας, ἔχει καὶ ἡ Μακεδονία τὸ μέρος της. Κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος τόμος τὸ 1967⁴, ὁ δεῦτερος κυκλοφορεῖ τὸ 1969 (πρβ. καὶ κατωτ. ἀριθ. 42). — Εἰδικότερα, στὶς ἀποικίες τῶν μακεδονικῶν παραλίων ἀναφέρονται τὸ ὄρατο βιβλίον τοῦ John Graham γιὰ τὶς σχέσεις μητροπόλεως καὶ ἀποικιῶν, μὲ εἰδικὸ παράρτημα γιὰ τοὺς πολίτες τῆς Ἀμφιπόλεως⁵, καὶ διάλεξι τοῦ Ν.Μ. Κοντολέοντος γιὰ τὴν ἀποικιακὴ ἐξάπλωσι τῆς Εὐβοίας⁶. — Ἀπὸ τὶς ἐργασίες «ἐπὶ τῶν πηγῶν» τῆς Ἱστορίας ἀξιωμαθόμενα εἶναι ἄρθρα τοῦ J. R. Ellis, πού χρονολογεῖ τὸν πρῶτο Φιλίππικὸ τοῦ Δημοσθένη κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 350 π.Χ. τὸ ἐνωρίτερο⁷, τοῦ W. Robert Connor γιὰ τὰ Φιλίππικὰ τοῦ Θεοπόμου τοῦ Χίου⁸, τοῦ Christopher Ehrhardt, πού ἀρνεῖται ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπενέβη στὴ Θεσσαλία κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του (Διοδ. 16,14,1-2) καὶ

1. Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography*, London 1966, σ. 58.

2. H. Kleinknecht, *Herodot und die makedonische Urgeschichte*, *Hermes* 94, 1966, σ. 134 κ.έ.

3. E. Will, *Hérodote et la jeune péonienne*, *REG* 80, 1967, σ. 176 κ.έ.

4. Ch. Delvoye - G. Roux κ.ά., *La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours*, I, Bruxelles 1967.

5. A. J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester 1964, πρβ. *The Classical Journal* 60, 1964-65, σ. 374 (D. W. Bradeen), *JHS* 86, 1966, σ. 243 κ.έ. (L. H. Jeffery), *Class. Phil.* 61, 1966, σ. 121 κ.έ. (Stewart Irvin Oost). Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 205.

6. Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν 13, 1966, σ. 20 (Εὐβοία παρὰ τὴν Ἐδέεσαν, Στρ. 10, 449), σ. 27 κ.έ. (Χαλκιδική).

7. J. R. Ellis, *The Date of Demosthenes' First Philippic*, *REG* 78, 1966, σ. 636 κ.έ.

8. W. Robert Connor, *History without Heroes: Theopompus' Treatment of Philip of Macedon*, *Greek-Roman and Byzantine Studies* 8, 1967, σ. 133 κ.έ.

δὲν δέχεται τὴ διόρθωση ἀπὸ Πα γ ἄ ς σὲ Πα γ α σ ἄ ς (Διοδ. 16,31, 6)¹, καὶ τοῦ E. Badian γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν «Υπομνημάτων», τὰ ὁποῖα ἄφησε κατὰ τὸ θάνατό του ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καὶ ἀναφέρονται καὶ στὴ μητροπολιτικὴ Μακεδονία². Σπουδαιότερη εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ F. W. Walbank στὸν Πολύβιο. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ βιβλίου του κυκλοφόρησε τὸ 1957, ὁ δεῦτερος τὸ 1967³. Παρὰ τὴν ἀρχικὴ πρόβλεψη θὰ ὑπάρξῃ καὶ τρίτος τόμος γιὰ τὰ βιβλία XX-XXXIX τοῦ Πολυβίου. Ὁ δεῦτερος τόμος, ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, περιλαμβάνει τὰ βιβλία VII-XVIII. Ὁ F. W. Walbank ἀναφέρεται καὶ στοὺς ἀρχαίους καὶ στοὺς νεώτερους συγγραφεῖς κατὰ τὴ συζήτηση τῶν ἱστορικῶν καὶ ἱστοριογραφικῶν προβλημάτων τῶν δύο πρώτων πολέμων τῶν Ρωμαίων κατὰ τῆς Μακεδονίας. Ματαίως ὁμοῦ θὰ ζητήσῃ ὁ ἀναγνώστης ἐνημέρωση στὰ νεώτερα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς Μακεδονίας. Γιὰ τὴν Πέλλα π.χ. μένει μὲ τίς παραπομπὲς τοῦ πρώτου τόμου στὸν Leake (σ. 521), μολονότι ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ πῆ τὰ νεώτερα στὸ δεῦτερο τόμο (σ. 12), ὅπου (σ. 164) μιλάει γιὰ τὴ θέσι π.χ. τῆς Ὀλύνθου καὶ πηγὴ του ἐδῶ εἶναι ὁ (προπολεμικὸς) D. M. Robinson. — Ὁ Δημ. Κανατσούλης συνεχίζει τὸ ἔργο του στὴν ἱστορία καὶ προσωπογραφία τῆς Μακεδονίας. Κυκλοφόρησε τὸ 1967 ἀνάτυπο συμπληρώματος τῆς Προσωπογραφίας του, ποῦ δημοσιεύθηκε στὸν ἑβδομο τόμο τῶν Μακεδονικῶν⁴. Περιλαμβάνονται 290 νέα πρόσωπα (ὑπ' ἀριθ. 1523-1812), Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις στὴ Μακεδονικὴ Προσωπογραφία τοῦ 1955. Βέβαια καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα Προσωπογραφία ἔχουν ἀναπόφευκτα τὴν ἀνάγκη καὶ νέων προσθηκῶν καὶ διορθώσεων, ὅπως συμβαίνει πάντοτε μὲ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ δημοσιεύματα. Στὸ νέο δημοσίευμα π.χ. ἡ διγλωσση ἐπιγραφή, ὅπου ἀναφέρεται ὁ ὑπ' ἀριθ. 1527 Athenodorus Leontus, λέγεται ὡς ἀδημοσίευτη, ἀλλὰ εἶναι δημοσιευμένη⁵. Οἱ ἀριθμοὶ 1630 καὶ 1647 πάλι θέλουν ἀπαραίτητα παραπομπὴ στὴ νέα δημοσίευση τῶν κομματιῶν, γιατί ἔτσι κερδίζεται καὶ γιὰ τὸ πρῶτο κομμάτι χρονολογία μὲ τοὺς δύο τρόπους, ἀκτιακὴ καὶ μακεδονικὴ⁶. Ἐν τῷ μεταξύ δημοσιεύθηκαν βιβλιοκρισιεὶς γιὰ μελέτες τοῦ Δ. Κανατσούλη, ποῦ ἀναφέραμε στὰ Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 7. Ὁ Jürgen

1. C. Ehrhardt, Two Notes on Philip of Macedon's First Interventions in Thessaly, *The Classical Quarterly* 17, 1967, σ. 296 κ.έ.

2. E. Badian, A King's Notebooks, *Harvard Class. Studies*, 72, 1967, σ. 183 κ.έ.

3. F. W. Walbank, A Historical Commentary on Polybius, II, *Commentary on Books VII-XVIII*, Oxford 1967.

4. Δ. Κανατσούλης, Μακεδονικὴ Προσωπογραφία (ἀπὸ τοῦ 148 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου), Συμπλήρωμα, Θεσσαλονικὴ 1967 (*Μακεδονικά* 7, 1966-67, σ. 158-199).

5. *Idē* BS 4, 1963, σ. 166 καὶ πίν. IX, 1.

6. BCH 81, 1957, σ. 387 κ.έ.

Deininger¹ κρίνοντας την Ίστορία τῆς Μακεδονίας τοῦ ζηταίε περισσότερες ἀποδείξεις περὶ τῆς ἐλληνικότητος τῶν Μακεδόνων! Ἄλλὰ τὸ βιβλίον τοῦ Δ. Κανατσούλη, ἐλληνικὰ γραμμένο, προορίζεται κυρίως γιὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ αὐτοὶ ἔχουν μάθει στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τὰ ἀπλὰ πράγματα. Ἡ ἐπανάληψη προκαλεῖ ἀηδία. Ὁ J. Deininger ἐξ ἄλλου θὰ ἠθελε, λείει, παραπομπὴ καὶ στὴ δίτομη ρωσικὴ Ίστορία τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας τοῦ Α. S. Šofman, ἡ ὁποία «σημειώτεον» εἶναι γραμμένη «κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ Μαρξισμού». Ἄλλ' ἄφου Γερμανοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι καθυστερημένοι στὴν ἐνημέρωσίν τους, τί παραπομπὴ νὰ γίνῃ πίσω ἀπὸ τὸ παραπέτασμα, ὅπου τὸ πρῶτο βιβλίον γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ βασικό, ἡ μακεδονικὴ γῆ καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, εἶναι τελείως ἄγνωστα; Ὁ J. Deininger, τέλος, παραπονεῖται, γιατί ὁ Δ. Κανατσούλης ἀναφέρει μόνο μιὰ φορὰ τὸ Δημοσθένη. *Vae victis!* Δίκαιος ὁ P. Lénêque καὶ πῶς ἐνημερωμένοι κρίνει τὸ: Ἡ Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελάου². Ὁ ἴδιος P. Lénêque στὸ βιβλίον του, ποὺ ἀναφέραμε (ιδέ. ἄνωτ. ἀριθ. 4) τονίζει τὴ σημασία βασιλέων, ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος Α', ὁ Περδίκκας Β' καὶ ὁ Ἀρχέλαος (σ. 263), ἐπισημαίνει τὴ σπουδαιότητα τῆς διονυσιακῆς λατρείας στὴ Μακεδονία (σ. 309), ἴστορεῖ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξῆς (σ. 321 κ.έ.) καὶ τώρα, βέβαια, μπορεῖ νὰ γράφῃ: *He (ὁ Φίλιππος) adorned his capital Pella with beautiful buildings.* Κανένας δὲν τὰ εἶπε ἔτσι πρὶν ἀπὸ τὸ 1957. — Ὁ Κάσσανδρος ἔγινε θέμα δύο ἰταλικῶν μελετῶν: μιᾶς μονογραφίας τοῦ M. Fortina καὶ ἐνὸς ἄρθρου τοῦ G. Bendinelli. Ὁ Marcello Fortina στὴν ἐξαντλητικὴ ἱστορικὴ μονογραφία του γιὰ τὸν Κάσσανδρο³, δίνει ἄλλη μιὰ ἀπόδειξιν πὼς οἱ ἱστορικοὶ δὲν διαβάζουν τοὺς ἀρχαιολόγους (συχνὰ συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίστροφο) καὶ πὼς οἱ Ἱταλοὶ δὲν διαβάζουν τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν. Μιλάει π.χ. γιὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Ποτιδαίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης χωρὶς καμιὰ ἀναφορὰ στὶς νεώτερες ἐρευνες⁴. Ὁ G. Bendinelli ἐξ ἄλλου γράφει γιὰ τὸν Κάσσανδρο, ὅπως παρουσιάζεται στὸ Βίο τοῦ M. Ἀλεξάνδρου, τοῦ Πλουτάρχου⁵. — Ἄρθρον τοῦ G. Daux γιὰ τοὺς θεωροδόκους ἐνδιαφέρει καὶ τὴν Ίστορίαν τῆς Μακεδονίας⁶. — Πλάγιον φῶς στὴν Ίστορίαν τῶν Μακεδόνων ἔρχεται ἀπὸ μελέτες στὴν Ίστορίαν γειτονικῶν χωρῶν, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὰ

1. Gnomon 37, 1965, σ. 631 κ.έ.

2. REA 68, 1966, σ. 169 κ.έ.

3. M. Fortina, Cassandro, Re di Macedonia, Torino 1965, πρβ. Rivista di Studi Classici, 13, 1965, σ. 121 κ.έ. (V. D'Agostino), Rivista di Filologia Classica, N.S., 94, 1966, σ. 491 κ.έ. (Maria Teresa Mani Piraino), Gnomon 38, 1966, σ. 306, (Gerhard Wirth).

4. M. Fortina, ἔ.ά., σ. 40 κ.έ. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 19, 20, 22 καὶ 83.

5. G. Bendinelli, Cassandro di Macedonia nella Vita plutarchea di Alessandro Magno, Rivista di Filologia Classica, N.S., 93, 1965, σ. 150 κ.έ.

6. G. Daux, Théores et théorodokes, REG 80, 1967, σ. 292 κ.έ.

κεφάλαια, πού ἀναφέρονται στὸ βασιλείο τῶν Μακεδόνων, ἐνὸς νέου βιβλίου τοῦ Arnold Toynbee¹. Ὁ Ἰωάννης Α. Βάρτσος ἐξετάζει τὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Πύρρου στὴ Μακεδονία ὡσπου τὸν ἔκλεισε ὁ Λυσίμαχος στὴν Ἔδεσσα καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐπανεέλθῃ στὴν Ἥπειρο². Μέρος μακεδονικῆς ἱστορίας βλέπει μὲ ἐνδιαφέρον ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Κ. Ὁρλάνδου γιὰ τὴν Ἀλίφειρα³. Ὁ Ἐμμ. Ἰ. Μικρογιαννάκης, τέλος, ἐξετάζει ἕνα ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον θέμα : τὴν Κρήτη κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, συνεπῶς καὶ τὶς σχέσεις της πρὸς τὴ Μακεδονία⁴. — Προβλήματα διοικήσεως καὶ πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων στὴν ἄλλη Ἑλλάδα ἀναπτύσσει σὲ ἄρθρο του ὁ Karl-Wilhelm Welwei⁵. — Στὴ σύγκρουση τῶν Μακεδόνων μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ στὴν κατάστασι τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ἀναφέρονται μιὰ σειρὰ μελετῶν. Ἑρμηνεῖα τῆς πρώιμης δραστηριότητος τῶν Ρωμαίων ἀφ' ἐνὸς καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν Μακεδόνων ἀφ' ἑτέρου, στὶς ἐνδιάμεσες χῶρες πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Ἀδριατικῆς, ἐπιχειρεῖ ὁ Harry J. Dell σ' ἕνα ἐνδιαφέρον ἄρθρο του⁶. Οἱ μελέτες τοῦ E. Badian στὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἱστορία κρίνονται σὲ μιὰ σειρὰ βιβλιοκρισιῶν⁷. — Τὴν κατάστασι τῆς Μακεδονίας κατὰ τὰ ἔτη 57-55 π.Χ. καὶ τὴ δρᾶσι τοῦ ἀνθυπάτου Λ. Καλπουρνίου Πείσωνος περιγράφει σὲ ἄρθρο του ὁ Θεόδωρος Χ. Σαρικάκης⁸. — Ὁ G. W. Bowersock στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν Αὔγουστο καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον⁹, ἀναφέρεται καὶ στὴ Μακεδονία¹⁰, ἰδιαίτερα στὸ κοινὸ τῶν Μακεδόνων μὲ ἔδρα τὴ Βέροια¹¹. Ἴδὲ καὶ κατωτ. ἀριθ. 7 καὶ 8.

1. A. J. Toynbee, Hannibal's Legacy κλπ., I, Rome and her Neighbours before Hannibal's Entry, κυρίως σ. 64 κ.έ., II, Rome and her Neighbours after Hannibal's Exit, σποράδην.

2. I. A. Βάρτσος, Ἀκμὴ τοῦ Πύρρου καὶ ἐπέμβασις αὐτοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν, Ἀθηνᾶ 67, 1963-64, σ. 87 κ.έ.

3. Α. Κ. Ὁρλάνδου, Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα καὶ τὰ μνημεῖα της, Ἀθῆναι 1967 - 68, σποράδην.

4. Ἐμμ. Ἰ. Μικρογιαννάκης, Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους κλπ., Ἀθῆναι 1967.

5. K. - W. Welwei, Das makedonische Herrschaftssystem in Griechenland und die Politik des Antigonos Dosis, Rhein. Museum 110, 1967, σ. 306 κ.έ.

6. H. J. Dell, Antigonos III and Rome, Class. Phil. 62, 1967, σ. 94 κ.έ.

7. JRS 55, 1965, σ. 229 κ.έ. (J.P.V. D. Baldson), The Classical Review 15, 1965, σ. 83 κ.έ. (A.H. McDonald), Archaeology 18, 1965, σ. 244 κ.έ. (J.A.O. Larsen).

8. Θ. Χ. Σαρικάκης, Ἡ ἐν Μακεδονίᾳ δρᾶσις τοῦ Πείσωνος, Πλάτων 18, 1966, σ. 317 κ.έ.

9. G. W. Bowersock, Augustus and the Greek World, Oxford 1965.

10. G. W. Bowersock, ἑ.ἀ., σ. 58 κ.έ., 108 καὶ 152 κ.έ.

11. G. W. Bowersock, ἑ.ἀ., σ. 97 κ.έ.

7. Μέγας Ἀλέξανδρος (Ἱστορία). Ἡ προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἶναι πάντοτε στὴν πρώτη σειρὰ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν φιλολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς Τέχνης. Ἀδύνατο νὰ εἶναι ἐξαντλητικὸ τὸ Χρονικὸ μας στὸ κεφάλαιο αὐτό. — Πρῶτα μερικὲς ἐπανεκδόσεις καὶ μεταφράσεις: Ἡ αἰώνια Ἱστορία τοῦ J. G. Droysen διαβάζεται ἀκόμη, τώρα σὲ νέα ἔκδοση μὲ πρόλογο τοῦ E. Boehringer κλπ¹, ἐνῶ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος τοῦ Ulrich Wilken βγῆκε σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση στὰ γερμανικὰ τὸ 1931, τώρα μὲ Πρόλογο, Εἰσαγωγὴ στίς σπουδὲς γιὰ τὸ Μ. Ἀλέξανδρο, Σημειώσεις καὶ Βιβλιογραφία ἀπὸ τὸν Eugene N. Borza, καθηγητὴ τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πολιτείας τῆς Πεννσυλβανίας². Νέα ἔκδοση ἔχουμε ἐπίσης τοῦ βιβλίου τοῦ A. F. Savill³. Σὲ ἀμφισβητούμενα θέματα σχετικὰ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναφέρονται 16 ἄρθρα διάσπαρτα δώδεκα εἰδικῶν, τὰ ὁποῖα συγκέντρωσε ὁ G. T. Griffith σ' ἓνα τόμο⁴. — Σὲ ἐπίμαχο θέμα ἀναφέρεται καὶ τὸ βιβλίο τοῦ H. C. Baldry⁵. Τὸ θέμα τὸ συζητήσαν παλαιότερα οἱ καθηγηταὶ Turn, Badian κλπ. καὶ ἀκόμα θὰ συζητεῖται. — Τὸ 2ο τεῦχος τοῦ 1965 τοῦ περιοδικοῦ (τῆς ἀγγλικῆς Classical Association) Greece and Rome εἶναι ἀφιερωμένο στὴν προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐνα κεφάλαιον τοῦ νεαροῦ Ἀλεξάνδρου ὡς frontispiece καὶ μιὰ εἰσαγωγὴ τοῦ J. V. M(uir) προηγούνται καὶ ἀκολουθοῦν ἐννέα κεφάλαια, γιὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Ἀλεξάνδρου (J. R. Hamilton τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Otago τῆς Νέας Ζηλανδίας), γιὰ τὸ μακεδονικὸ «background» (G. T. Griffith τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge), γιὰ τὶς στρατηγικὲς ἰκανότητες τοῦ Ἀλεξάνδρου (A. R. Burn, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γλασκώβης), γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο στίς Ἰνδίες (A. K. Narain τοῦ Banaras Bindu University τῶν Ἰνδιῶν), γιὰ τὴ διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας (E. Badian τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leeds), γιὰ τὰ πορτραῖτα τοῦ Ἀλεξάνδρου (M. Bieber, τοῦ Πανεπιστημίου Columbia τῶν ΗΠΑ), γιὰ τὴν Ἀθήνα στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου (F. Mitchel τοῦ University of Missouri τῶν ΗΠΑ), γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου (P. A. Brunt τοῦ Κολλεγίου Oriiel τῆς Ὁξφόρδης) καὶ γιὰ τὰ ἱστορικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Ἀλεξάνδρου (C. Bradford Welles τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale τῶν ΗΠΑ). Τὸ τεῦχος συνοδεύεται ἀπὸ χάρτη τῆς ἐκστρατείας

1. J. G. Droysen, Geschichte Alexanders des Grossen, Πρόλογος E. Boehringer, Ἐπιμέλεια καὶ Ἐπίλογος G. Rensing, Düsseldorf 1966.

2. Ulrich Wilcken, Alexander the Great, transl. by G.C. Richards, W. W., Norton, New York 1967.

3. A. F. Savill, Alexander the Great and his Time, New York 1966.

4. G. T. Griffith, Alexander the Great, The Main Problems, Cambridge 1966. Πρβ. βιβλιοκρισία τοῦ A. R. Burn, JHS 17, 1967, σ. 175 κ.έ.

5. H. C. Baldry, The Unity of Mankind in Greek Thought, Cambridge 1965. Πρβ. Class. Phil. 62, 1967, σ. 154 κ.έ. (Stuart Irvin Oost), JHS 17, 1967, σ. 169 κ.έ. (A. R. Burn).

τοῦ Ἀλεξάνδρου. — Τοπογραφικά, ἱστορικά καὶ ἄλλα θέματα θίγονται μαζί με τὰ προβλήματα τῆς ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ποῦ ἀποτελοῦν τὸ θέμα ἄρθρου τοῦ P. A. Brunt¹. — Σημειώνουμε τέλος δυὸ εἰδικὲς μελέτες² καὶ ἓνα βιβλίο ἀκόμη γενικὸ³ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο.

8. Μέγας Ἀλέξανδρος (Τέχνη). Ἡ Margaret Bieber⁴ προσπάθησε νὰ ξεχωρίσει, ἀνάμεσα στὰ πολυάριθμα πορτραῖτα τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ νεαρὸ βλαστὸ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, τὸν κατακτητὴ τῆς Ἀσίας, τὸ διάδοχο τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, καί, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς τὸ τέλος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀλεξάνδρου σύμφωνα με τὴν ἀντίληψη περὶ αὐτοῦ σὲ κάθε ἐποχῇ, με βάση τὰ κείμενα. — Μερικώτερες μελέτες, ποῦ σχετίζονται με τὸν Ἀλέξανδρο, καταχωρίζονται ἐδῶ με τὴ σειρά, ποῦ δημοσιεύθηκαν. Ἄρθρο τοῦ J. P. Guérin ἀναφέρεται σὲ χαρακτηριστικὰ τῶν πορτραῖτων τοῦ Ἀλεξάνδρου⁵. Ὁ Konrad Kraft ὑποστήριξε πὼς ὁ Ἀλέξανδρος σὲ καμιά περίπτωσι δὲν εἰκονίζεται με κορινθιακὸ κράνος⁶. Ἀλλὰ πρέπει νὰ παραβληθῇ νεώτερη μελέτη τοῦ Henri Metzger⁷. Κεφάλι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ faience δημοσίευσε ὁ Robert A. Lunsingh Scheurleer⁸ καὶ τὸ χρονολογεῖ στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἡ Gisela M. A. Richter χρη-

1. P. A. Brunt, Alexander's Macedonian Cavalry, JHS 83, 1963, σ. 27 κ.έ. Πρβ. R. D. Milns, JHS 86, 1966, σ. 167 κ.έ.

2. G. T. Griffith, Alexander and Antipater in 323 B.C., Proc. ACA 8, 1965, σ. 12 κ.έ., P. Bamm, Alexander oder die Verwandlung der Welt, Zurich 1965.

3. J. W. Snyder, Alexander the Great, New York 1966.

4. M. Bieber, Alexander the Great in Greek and Roman Art, Chicago 1964. «A revised edition of that brilliant essay» κατὰ τὴν G. M. A. Richter, Archaeology 18, 1965, σ. 297. Πρβ. JHS 86, 1966, σ. 292 κ.έ. (R. V. Nichols), REG 79, 1966, σ. 495 κ.έ. (P. Goukowsky). Κρίνοντας τὸ βιβλίο τῆς M. Bieber γιὰ τὰ πορτραῖτα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὁ Jack Martin Balkar (Class. Journal 60, 1964-65, σ. 330 κ.έ.), δὲν συμφωνεῖ με τὸν τρόπο, ποῦ ἀντιλαμβάνεται τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ Bieber. Ὁ Ἀλέξανδρος, λέει, ἦταν σάν ἓνας «Oriental Sultan». Καὶ οἱ Μακεδόνες κυβέρνησαν τὴν Περσία ὅπως «the Normans did England». Αὐτὰ θὰ ἦταν ἀνάξια προσοχῆς, ἂν δὲν συνέβαινε νὰ γράφονται ἀπὸ ἀμερικανὸ Πανεπιστημιακὸ διδάσκαλο, στὸ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς Classical Association κλπ. Φαίνεται ὅτι ὁ κ. καθηγητὴς δὲν βλέπει διαφορὰς μεγάλες μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, Βορρᾶ καὶ Νότου, οὔτε ἀνάμεσα σὲ κλασσικοὺς χρόνους καὶ περιόδους παρακμῆς. Τάχα αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του σάν «Oriental Dervish»;

5. J. P. Guérin, Leonine brows and the shadow of Pyrgoteles, BABesch. 39, 1964, σ. 129 κ.έ.

6. K. Kraft, Der behelmte Alexander der Grosse, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 15, 1965, σ. 7 κ.έ.

7. H. Metzger, À propos des images apuliennes de la bataille d'Alexandre et du conseil de Darius, REG 80, 1967, σ. 308 κ.έ.

8. BABesch. 40, 1965, σ. 80 κ.έ.

σιμοποίησε και δυο πήλινες προτομές του Ἀλεξάνδρου, μακεδονικῆς προελεύσεως, γιὰ νὰ δείξει τὴν ἑλληνιστικὴ προέλευση τοῦ τύπου τῆς προτομῆς¹. Μετάλλιο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ποῦ θυμίζει τὰ μετάλλια τοῦ Aboukir ἔκαμε γνωστὸ ἡ κ. Εἰρήνη Χριστοδουλοπούλου². Γιὰ τὸν τάφο τοῦ Ἀλεξάνδρου γράφει ὁ Achille Adriani³. Τὸν λυσίππειο τύπο τοῦ Ἀλεξάνδρου πραγματεύεται ὁ Erkinger von Schwarzenberg⁴. — Ὁ θησαυρὸς χρυσοῦν ἀγγείων, ποῦ βρέθηκε στὸ Παναγκούριστε τῆς Βουλγαρίας, ἀφοῦ θεωρήθηκε πότε «θρακικῆς», πότε «σκυθικῆς» κλπ. τέχνης, τώρα ἀποδίδεται σὲ Πέρσες καλλιτέχνες, ποῦ ἀκολουθοῦσαν τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὰ δούλεψαν, λέει, κάπου στὴν Περσία ἢ τὴ Μεσοποταμία κατὰ τὸ 324 ἢ 323 π.Χ. Ἡ παράσταση τοῦ μεγάλου ἀμφορέως ἐρμηνεύεται ὡς ἐπεισόδιο τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου: ὁ Ἀλέξανδρος, μὲ λυσίππεια χαρακτηριστικά, προσβάλλει τὶς Περσικὲς Πύλες συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Κράτερο, τὸ Μελέαγρο, τὸν Κοῖνο καὶ τὸ Φιλῶτα (ποῦ σαλπίζει), ἐνῶ ὁ Ἀμύντας δωροδοκεῖ Πέρση, ποῦ δείχνει στενὸ δρόμο γιὰ τὴν ὑπερκέραση τῶν Περσικῶν Πυλῶν. Ἄλλοι, ἐννοεῖται, ἔχουν ἐρμηνεύσει τὴν παράσταση ἄλλοιῶς: ὡς ἐπίθεση τῶν «Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις» κλπ. Τὰ πολύτιμα ἀγγεῖα ἔγιναν, λέει, γιὰ τοὺς ὀμαδικοὺς γάμους στὰ Σούσα κλπ⁵.

9. Ἐκλαϊκευτικά. Τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας, τὴν προσωπικότητα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κλπ. διαφωτίζουν καὶ ἐκλαϊκεύουν δημοσιεύματα τοῦ καθηγητοῦ (τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας) Ἀποστόλου Δασκαλάκη. Δὲν τὰ περιλάβαμε στὰ Χρονικὰ 1951-65. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα δημοσιεύματά του προκάλεσαν ἐνδιαφέρον καὶ συζήτηση, ποῦ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἐνημερώσουμε κάπως τὸ Χρονικὸ μας, χωρὶς προσπάθεια πληρότητος. Τὸν θόρυβο προκάλεσαν κυρίως τὸ βιβλίον γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας, ποῦ κυκλοφόρησε καὶ στ' ἀγγλικά⁶, καὶ τὸ βιβλίον γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο

1. G. M. A. Richter, *The Origin of the Bust Form for Portraits*, *Χαριστήριον*, Α', 1965, σ. 59 κ.έ.

2. *Chron.* 1965, σ. 716 κ.έ., εἰκ. 1-2.

3. A. Adriani, *Repertorio d'arte dell'Egitto greco-romano*, Serie c, 1-2, Palermo 1966, κυρίως σ. 242 κ.έ.

4. Erkinger von Schwarzenberg, *Der lysippische Alexander*, *Bonner Jahrbucher* 167, 1967, σ. 58 κ.έ.

5. H. E. Del Medico, *À propos du trésor de Panagurište. Un portrait d'Alexandre par Lysippe*, *Persica* 3, 1967-68, σ. 37 κ.έ.

6. A. B. Δασκαλάκη, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας κλπ., Ἀθῆναι 1960 = *The Hellenism of the Ancient Macedonians*, *Thessaloniki* 1965, πρβ. *American Historical Review* 68, 4, 1962, σ. 997 κ.έ. (E. Rexine), *Et. Cl.* 33, 1965, σ. 458 κ.έ. (M. Walbrecq), *REG.* 78, 1965; σ. 364 κ.έ. (P. Lénèque), *REA* 67, 1965, σ. 529 κ.έ. (P. Lénèque), *RE Byz.* 23 1965, σ. 298 κ.έ. (R. Janin), *RH* 236, 1966, σ. 281 κ.έ. (E. Will), *Riv. Fil.*, σειρὰ 3, 94, 1966, σ. 486 κ.έ. (M. T. Manni Piraino), *Mnemosyne*, σειρὰ 4, 19, 1966, σ. 451 κ.έ. (F. J. de Waele),

καὶ τὸν Ἑλληνισμό, ποὺ ἐπίσης κυκλοφόρησε καὶ σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση¹. Ἡ κριτικὴ ἔφθασε σὲ πάθος ἀντεπιστημονικό².

10. Ἀριστοτέλης. Στὶς σχέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴν Πέλλα ἀναφέρεται γενικώτερο ἄρθρο τοῦ Anton-Herman Chroust³.

11. Θρησκεία. Τὴν ἐπιστολὴ τῆς Ὀλυμπιάδος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο (Ἀθήναιος 14, 659F-660A) σχολιάζει ὁ Ernest A. Fredricksmeier⁴, γιὰ «τὰ ἱερὰ τὰ πατρῶα... καὶ τὰ Ἀργαδιστικὰ καὶ τὰ Βακχικὰ, ὅσα τε Ὀλυμπιάς προῦθεταί...». — Ἄρθρο τοῦ Θ. Γ. Σαρκάκη γιὰ «τὰ Ἄκτια τὰ ἐν Νικοπόλει» ἐνδιαφέρει γενικώτερα τὰ Ἄκτια καὶ τῆς Μακεδονίας, τὰ ὅποια καὶ ἀναφέρονται⁵. — Σὲ ἄρθρο τοῦ Ladislav Widman γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Σαράπιδος στὶς ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες γίνεται ἀναφορὰ στοὺς Φιλίππους⁶.

12. Χρονολογία καὶ Ἡμερολόγιο. Σὲ γενικώτερη ἐπιγραφικὴ μελέτῃ τοῦ E. Gabba σχετικὰ μὲ τὴ Βίβλο, προσδιορίζεται ὡς ἀρχὴ τῆς μακεδονικῆς χρονολογίας ἡ 15 Ὀκτωβρίου 148 π.Χ.⁷. — Ὁ μῆνας Ξανθικός ἢ Ξανδικὸς παραμορφώνεται σὴν Pauly-Wissowa⁸.

13. Βασιλικά θέσματα. Παλιὸ βιβλίον (ἔκδ. 1903) τοῦ Evaristo

BS 8, 1967 σ. 164 κ.έ. (G. A. Papantoniou). Ἀπ' ὅλα πιὸ ἀξιοσημείωτη ἢ εὐχὴ τοῦ de Waële: «ἡ ἀρχαία μακεδονικὴ τέχνη νὰ μελετηθῇ ἐπιστημονικὰ γιὰ ν' ἀποδείξῃ κι αὐτὴ τὸν ἑλληνικὸ χαρακτῆρα τῆς Μακεδονίας» (Mnemosyne, ἔ.ἀ.).

1. A. B. Δασκαλάκη, Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ἑλληνισμός, Ἀθήναι 1963. A. B. Daskalakis, Alexander the Great and Hellenism, Thessaloniki 1966, πρβ. Πλάτων 15, 1963, σ. 372 κ.έ. (Γ. Παπαντωνίου), JHS 86, 1966, σ. 251 κ.έ. (G. T. Griffith), BS 8, 1967, σ. 165 κ.έ. (G. A. Papantoniou).

2. JHS 87, 1967, σ. 175 (A. R. Burn), ἀλλὰ πρβ. A. P. Daskalakis, Historical Science and Nationalism, Athens 1968.

3. A. H. Chroust, Aristotle leaves the Academy, Greece and Rome 14, 1967, σ. 39 κ.έ.

4. Class. Phil. 61, 1966, σ. 179 κ.έ.

5. AE 1965, σ. 145 κ.έ., ἐιδικότερα σ. 156, σημ. 5 καὶ 6.

6. L. Widman, Träger des Isis- und Sarapiskultes in der römischen Provinzen, Eirene 5, 1966, σ. 107.

7. E. Gabba, Iscrizioni greche e latine per lo studio della Bibbia, ἔκδ. Marietti 1958, σ. 69. Πρβ. Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλολ. Σχολῆς Παν. Θεσσαλονίκης 6, 1950, σ. 296, σημ. 1 (X. I. Μακαρόνας), Δ. Κανατσούλη, Οἱ πόλεμοι τοῦ αὐτοκράτορος Γορδιανοῦ Γ' κλπ., Θεσσαλονίκη 1966, σ. 22, καὶ Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1951-65, ἀριθ. 5.

8. Πέντε φορὲς Χ ἀντὶ Ξ, RE IX A 2, 1967, σ. 1334, λ. Xanthikos. Πρβ. αὐτ. σ. 1352, λ. Xanthos, ἀριθ. 15 καὶ 16.

Breccia, ενδιαφέρον για τὰ βασιλικά θέσµια τῶν Μακεδόνων, εὐτυχῶς ἔγινε πάλι προσιτὸ σὲ νέα ἔκδοσι¹.

14. Ἐπιγράµµατα. Ἐνδιαφέρουσα γενικῶς, καὶ ἰδιαίτερα στοὺς µελετητὰς τῆς Μακεδονίας ἐπίσης, εἶναι ἡ ἔκδοσι τῶν ἑλληνιστικῶν ἐπιγραµμάτων ἀπὸ τοὺς A.S.F.Gow καὶ D.L.Page². — Εἰδικώτερα γιὰ τὸν Θεσσαλονικέα ἐπιγραµματοποιὸ Ἄντιπατρο (περίπου 20 π.Χ.-20 μ.Χ.) καὶ τὰ ἐπιγράµµατά του, ποὺ συγγέονται συχνὰ μὲ τὰ ἐπιγράµµατα ὁµωνύμου ἐπιγραµματοποιοῦ ἀπὸ τῆ Σιδῶνα, ἰδὲ ἄρθρο τοῦ A.S.F.Gow³.

15. Τέχνη γενικά. Σὲ γενικά βιβλία Ἱστορίας τῆς Τέχνης ἡ Μακεδονία παίρνει ὄλο καὶ πιὸ πολὺ τὸ μέρος, ποὺ τῆς ἀνήκει. Τέτοια βιβλία ἔχουν ἐκδοθῆ, τὰ τελευταῖα 2-3 χρόνια. ἀπὸ τὸν G. Becatti⁴, τὸν K. Scheffold⁵, τὸν T.B.L. Webster⁶ κ.ἄ. Θὰ τὰ συναντήσουμε πιὸ κάτω στοὺς τόπους. — Στῆ σειρά: Sources and Documents in the History of Art Series (ἐκδότης H. W. Janson, τοῦ Πανεπιστηµίου τῆς Νέας Ὑόρκης) κυκλοφόρησαν οἱ δύο τόμοι μὲ μετάφρασι τῶν πηγῶν καὶ σημειώσεις γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴ ρωµαϊκὴ τέχνη. Στὸν πρῶτο⁷ βρῖσκει κανεὶς τίς πληροφορίες γιὰ εἰκόνες τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (σποράδην), γιὰ ἀναθήµατα τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ Δῖον (σ. 146) καὶ ἄλλου, γιὰ ζωγραφιῆς τοῦ Ἀριστείδη στὴν Πέλλα (σ.174), γιὰ τὸ Ζεύξι (σ. 154 κ.έ.) κλπ. Στὸ δεῦτερο⁸, πάλι, βρῖσκει κανεὶς τίς πληροφορίες γιὰ τὴ λαφυραγῶσι τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Ρωµαίους (σ. 45,70,164 καὶ μάλιστα σ. 44).

1. E. Breccia, Il diritto dinastico nelle monarchie dei successori d'Alessandro Magno, ἔκδ. «L'Erma» di Bretschneider, Roma 1966.

2. A. S. F. Gow - D. L. Page, The Greek Anthology, Hellenistic Epigrams, Cambridge 1965. Πρβ. JHS 86, 1966, σ. 199 κ.έ., Gnomon 38, 1966, σ. 20 κ.έ., Mnemosyne 20, 1967, σ. 329, Göttingische Gelehrte Anzeigen 219, 1967 (Georg Luck). Στὸν τόμο II (Σχόλια), 627, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός, σ. 29 : ὁ Ἀνταγόρας, ὅπως καὶ ὁ Ἄρατος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός προσεκλήθησαν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (πρβ. σ. 104 γιὰ τὸν Ἄρατο). Στὸν τόμο, I, σ. 89, ἐπίγραµμα XXV, τοῦ Διοσκουρίδου, ἀµφιπολιτικο (πρβ. τόμο II, σ. 235 καὶ 258 κ.έ.). Στὸν τόμο II, σ. 481 κ.έ., Ποσειδίππος ὁ Πελλαῖος, σ. 509 κ.έ. ὁ Σάμιος - Σάμιος, υἱὸς Χρυσογόνου, «σύντροφος» Φιλίππου Ε'.

3. A. S. Gow, Antipater of Thessalonica, Notes and Queries, The Classical Review, 16, 1966, σ. 5 κ.έ.

4. G. Becatti, L'età classica, Firenze 1965.

5. Karl Scheffold, Classical Greece, London 1967 (ἀγγλικὴ μετάφρασι τῆς γερµανικῆς ἐκδόσεως), Die Griechen und ihre Nachbarn [Propyläen Kunstgeschichte], Berlin 1967, πρβ. Archeologia Classica 19, 1967, σ. 359 κ.έ. (Paolo Enrico Arias).

6. T. B. L. Webster, Hellenistic Art, London 1967.

7. J. J. Pollitt, The Art of Greece 1400 - 31 B.C., Prentice Hall, Inc., 1965.

8. J. J. Pollitt, The Art of Rome, c. 753 B.C.-337 A.D., Prentice Hall, Inc., 1966.

16. Ἀρχιτεκτονική. Ἡ δεύτερη ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, στή σειρά Pelican History of Art¹, εἶναι κάπως περισσότερο ἐνημερωμένη στή μακεδονικὴ ἀρχαιολογία, ἀλλ' ὄχι ὅσο πρέπει². Ἡ Πέλλα εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη, οἱ τάφοι στὰ Λευκάδια³ καὶ ἄλλα μνημεῖα μακεδονικὰ μένουσιν ἐντελῶς ἀμνημόνευτα.

17. Μακεδονικοὶ τάφοι. Ὁ Gerhard Kleiner⁴, σὲ μελέτη του, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ καταχωρισθῇ στὰ Χρονικά 1951-65, παρουσιάζει δυὸ τάφους, τὸν τάφο τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Περδίκκα Ἀλκέτα στὴν Τερμησσὸ τῆς Πισιδίας καὶ τὸ Μανσωλεῖο τοῦ Βελενὶ κοντὰ στὴν Ἔφεσο. Ἐπειδὴ χρονολογούνται, ἀποτελοῦν βάση γιὰ τὴ μελέτη τῶν μακεδονικῶν τάφων. — Ἐχον βέβαια πάλι τὸ μέρος τους οἱ μακεδονικοὶ τάφοι στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Α.Κ. Ὀρλάνδου γιὰ τὰ Ὑλικά Δομῆς, Πρῶτον Μέρος: τὸ ξύλο, ὁ πηλός, τὰ μέταλλα (ὁ χαλκός, ὁ σίδηρος, τὸ μολύβι, ὁ κασίτερος, ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος), τὸ ἔλεφαντόδοντο, τὰ κονιάματα⁵. Ἴδὲ καὶ ἀριθ. 85, 159, 162, κ.ἄ. Τὸ βιβλίον τοῦ Φ.Μ. Πέτσα γιὰ τὸν Τάφο τῶν Λευκαδίων⁶ εἶναι τώρα τὸ βασικὸ σύγγραμμα γιὰ τὸν τύπο «μακεδονικοῦ τάφου». Ἐξετάζονται λίγο - πολὺ ὅλοι οἱ τάφοι τοῦ τύπου, περισσότερο ὅσο παρουσιάζουν κοινὰ σημεῖα μετὰ τὸν Τάφο τῶν Λευκαδίων. Γίνεται λόγος πρὸ κάτω γιὰ τοὺς τάφους τοῦ τύπου αὐτοῦ, ποὺ βρίσκονται στὴ Μακεδονία, ὅπως οἱ τάφοι τοῦ Λαγκαδᾶ (ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 63), τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (κατωτ. ἀριθ. 68), τοῦ Σέδες (ἀριθ. 62), τῆς Πέλλας (ἀριθ. 85), τῆς Τούμπας Παιονίας (ἀριθ. 104), τοῦ Λακκόματος (ἀριθ. 114), τοῦ Δίου καὶ τῆς Καρύτσας (ἀριθ. 137), τῆς Πύδνας (ἀριθ. 140), τῆς Βεργίνας (ἀριθ. 159), τῶν Παλατισιῶν (ἀριθ. 160), τῆς Νάουσας (ἀριθ. 163), τῶν Λύσωνος καὶ Καλλικλέους (165), τῶν Φιλίππων (ἀριθ. 202) καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως (ἀριθ. 221). — Ἀναφέρεται καὶ στοὺς «μακεδονικοὺς τάφους» τὸ ἄρθρον Grab τοῦ G. Gruben στὸ γερμανόγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου⁷. — Ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρον γιὰ τοὺς μακεδονικοὺς τάφους δημοσιεύθηκε στὸ νέο μηνιαῖο περιοδικὸ τῆς Θεσσαλονίκης «Μακεδονικὴ Ζωή»⁸. — Ὁ τάφος Α τῆς Ἀλιφείρας

1. A. W. Lawrence, Greek Architecture, 2η ἔκδ. 1967.

2. Ἴδὲ π.χ. σ. 312, σημείωση στὴ σ. 244.

3. Πρβ. αὐτ., σ. 211.

4. G. Kleiner, Diadochen-Gräber, Wiesbaden 1963.

5. A. Orlandos, Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs, I, Paris 1966.

6. Φωτίου Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 57, Ἀθῆναι 1966.

7. Lexikon der alten Welt, στ. 1119 κ.ἑ.

8. Φωτίου Μ. Πέτσα, Τάφοι Κοσμοκρατόρων, Μακεδονικὴ Ζωή 9, Φεβρ. 1967, σ. 24 κ.ἑ.

ἴσως εἶναι μακεδονικὸ κτίσμα (π.χ. πῆχυς περίπου 50 ἐκ., προφανῶς ἀπὸ πόδα περί τὰ 32 ἐκ.), ἀλλὰ δὲν παραβάλλεται πρὸς τὸν τύπο τῶν «μακεδονικῶν» τάφων, γιατί τοῦ λείπουν οὐσιώδη χαρακτηριστικά, ὅσα ἀναφέρει ὁ Α. Κ. Ὁρλάνδος¹ καὶ ἀκόμα ὁ θάλαμος, τὴν ἔλλειψη τοῦ ὁποίου τονίζει ἡ ἀπουσία θύρας κατὰ τὸν ἄξονα. — Καμιὰ σχέση μετὰ τὸν τύπο τοῦ «μακεδονικοῦ» τάφου δὲν ἔχει ὁ νέος δῆθεν «μακεδονικὸς» τάφος τῶν Θηβῶν². Κατὰχρησι τοῦ ὄρου γίνεται συχνὰ καὶ ὅταν πρόκειται γιὰ λαξευτοὺς τάφους³. — Ἰδὲ κατωτ. ἀριθ. 18.

18. Ζωγραφική. Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Paolo Moreno γιὰ τὸ ρεαλισμὸ στὴν ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.⁴ Ἀναφέρονται, περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται πολλὰ εὐρήματα καὶ μνημεῖα τῆς Μακεδονίας, ὅπως οἱ «μακεδονικοὶ» τάφοι τοῦ Λαγκαδά, τοῦ Σέδες καὶ τῶν Λευκαδίων, οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Δερβένι, τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας, ἀγγεῖα καὶ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύθου κλπ. (ιδὲ κατωτ. ἀριθ. 162). Τὰ περὶ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων πάντως δὲν εἶναι ὄλα ἀκριβῆ. Πρέπει νὰ παραβληθοῦν τώρα μετὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση τοῦ μνημείου⁵. Οἱ παραπομπὲς στὰ ΠΑΕ εἶναι λανθασμένες (καὶ ὁ G. Daux γίνεται πάντοτε G. Doux!). Πολλὰ ἄλλα σημεῖα ἀπαιτοῦν σοβαρὴ μελέτη. Πάντως καὶ τὰ περιγραφικὰ στοιχεῖα περὶ Πέλλης δὲν εἶναι ὄλα ἀκριβῆ. Σχετικὰ μετὰ τὸν Ἀρχέλαο εἶναι ἀκατανόητο τὸ: «nella nuova sede di Dion o nella stessa Pella».

19. Πορτραῖτα. Στὸ τρίτομο βιβλίον τῆς Gisela M. A. Richter γιὰ τὰ ἑλληνικὰ πορτραῖτα περιλαμβάνονται καὶ τὰ πορτραῖτα τῶν Μακεδόνων, τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων⁶. — Ὁ Hans Möbius⁷ συμμερίζεται τὴ σύγχρονη ἀντίληψη περὶ «κοινῆς» ἑλληνιστικῆς τέχνης, ἐνῶ ἀποδίδει στὴν Ἀλεξάνδρεια ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς, πὸ πέρασαν ὕστερα στὴ ρωμαϊκὴ τέχνη. Ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρει, ὅτι ἀναφέρεται καὶ σὲ εἰκονιστικὲς παραστάσεις βασιλέων τῆς Μακεδονίας,

1. Α. Κ. Ὁρλάνδος, Ἀλίφτρα, σ. 203 κ.έ., κυρίως σ. 209 κ.έ.

2. Εὐ. Μασωνάκη-Ν. Φαράκλα, Νέος «μακεδονικὸς» τάφος ἐν Θήβαις, ΑΕ 1967, Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά, σ. 15 κ.έ.

3. Τῆς Ἀμφιπόλεως π.χ.

4. P. Moreno, Il realismo nella pittura greca del IV secolo a.C., Rivista del Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte, NS, 13-14, 1964-1965, σ. 27 κ.έ.

5. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966.

6. G. M. A. Richter, The Portraits of the Greeks, I - III, The Phaidon Press, London 1965, πρβ. βιβλιοκρισίαι Α.Ι.Α 70, 1966, σ. 204 κ.έ. (Κ. Schefold).

7. Hans Möbius, Alexandria und Rom, München 1964, πρβ. G.M.A. Richter, Gnomon 37, 1965, σ. 428 κ.έ.

ὅπως ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἡ Ὀλυμπιάδα, καὶ ἀναγνωρίζει τὸ Φίλιππο Ε' στὸν μεγάλο καμίο τοῦ Cabinet des Médailles, ὅπου ἄλλοτε ἐβλεπαν τὸν Περσέα¹. — Ὁ G. Neumann² ἀναγνωρίζει σ' ἓνα μαρμάρينو κεφάλι τοῦ Μουσείου τῆς Κῶ τὸν Περσέα, τελευταῖο βασιλεῖα τῆς Μακεδονίας.

20. Ὁ π λ α. Στὸ γενικώτερο βιβλίον τοῦ γιὰ τὰ ὄπλα τῶν Ἑλλήνων ὁ Anthony Snodgrass ἀφιερώνει εἰδικὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν ὀπλισμὸ τῶν Μακεδόνων³. Πρβ. καὶ ἄνωτ. ἀριθ. 4. — Τὸ ἀνάθημα τοῦ Αἰμίλιου Παύλου στοὺς Δελφοὺς εἶναι καὶ μνημεῖο τῆς μακεδονικῆς ἱστορίας⁴. Ὅπως εἶναι γνωστό, εἶχεν ἰδρυθῆ ἓνα μνημεῖο στὴν ἴδια θέσση πρῶτα ἀπὸ τὸν Περσέα, ἀλλ' ὁ Αἰμίλιος Παῦλος τὸ πῆρε ὡς λάφυρον στὴ Ρώμη καὶ στὴ θέσση τοῦ ἔστησε τὸ δικό του. Ἡ μαρμάρινη βάση μὲ τὶς ἀνάγλυφες παραστάσεις χρονολογεῖται μὲ ἀκρίβεια μεταξὺ 22ας Ἰουνίου 168 π.Χ. (ἡμερομηνίας τῆς μάχης τῆς Πύδνας) καὶ τῆς 29ης Νοεμβρίου 167 π.Χ. (ὅταν ὁ Αἰμίλιος Παῦλος ἐτέλεσε τὸν θρίαμβό του στὴ Ρώμη καὶ ἀνεκηρύχθη imperator, ὅπως τὸν λέει ἡ ἐπιγραφή). Ἔτσι τὸ μνημεῖο παίρνει μιὰ καθορισμένη θέσση στὴν κρίσιμη περίοδο, ποὺ ἀκολούθησε τὴν ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος στοὺς Ρωμαίους. Ἡ ζωφόρος παριστάνει τέσσερες διαδοχικὰ σκηνές. Ἡ πρώτη εἶναι τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἵππου, ποὺ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν στὴ μάχην τῆς Πύδνας. Στὴ δευτέρῃ διακρίνεται ὁ Αἰμίλιος Παῦλος. Σ' ὅλες τὶς παραστάσεις ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς ὡσείδεις ρωμαϊκὰς ἀσπίδες οἱ στρογγυλές, πλούσια διακοσμημέναι ἀσπίδες τῶν Μακεδόνων. Καὶ αὐτές, ὅπως καὶ τὰ κωνικὰ κέρανα καὶ ὁ ὅλος ὀπλισμὸς τῶν Μακεδόνων ἀποδίδεται ρεαλιστικὰ, ὥστε τὸ μνημεῖο τοῦ Αἰμίλιου Παύλου ἀποτελεῖ βάση γιὰ τὴ μελέτη τοῦ μακεδονικοῦ ὀπλισμοῦ⁵.

21. Κ ο σ μ ἡ μ α τ α καὶ σ κ ε ὑ η. Ὁ John Alexander⁶ σὲ πολὺ ἐνδιαφέρον ἄρθρον τοῦ γιὰ τὶς ὀκτώσχημες πόρπες στὴ Νότιον Εὐρώπην, κατατάσσει σὲ 5 τύπους (καὶ περισσότερες ὑποδιαίρεσεις) τὶς ὀκτώσχημες πόρπες, ἐρευνᾷ τὴν ἀρχήν, τὴν ἐξάπλωσιν κλπ. τῶν τύπων, ἀλλ' ἀγνοεῖ τὸ νεώτερον

1. H. G. M. A. Richter συμφωνεῖ, *Gnomon*, ἔ.ἀ., σ. 429.

2. G. Neumann, *Ein Bildnis des Königs Perseus*, *JdI* 82, 1967, σ. 157 κ.ἔ.

3. A. Snodgrass, *Arms and Armour of the Greeks*, Cornell University Press 1967, σ. 114 κ.ἔ.

4. Ἐξαντλητικὴ μελέτη τοῦ ἀπὸ τὸν Heinz Kähler, *Der Fries vom Reiterdenkmal des Aemilius Paullus in Delphi*, Berlin 1965. Πρβ. *JRS* 57, 1967, σ. 265 (J.M.C. Toynbee), *Museum Helveticum* 24, 1967, σ. 124 (K. Schefold), *Archeologia Classica* 19, 1967, σ. 403 (Maria Elena Bertoldi).

5. Πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 122.

6. J. Alexander, *Spectacle Fibulae of Southern Europe*, *AJA* 69, 1965, σ. 7 κ.ἔ.

πολυάριθμο ύλικό τῆς Μακεδονίας δημοσιευμένο¹ ἢ ἀδημοσίευτο. — Πρὸς ὅσα σημειώθηκαν στὰ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 12, πρέπει νὰ παραβληθοῦν οἱ σχετικὲς νεώτερες βιβλιοκρισίεζ². — Τὸ βιβλίον τοῦ D. E. Strong γιὰ ἐλληνικά καὶ ρωμαϊκά, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκευή³, ἀναφέρεται καὶ σὲ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Σέδες, τὴν Κοζάνη καὶ τὴ Νικήσιανη, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ Δερβένι. Τὰ τελευταῖα δὲν μπόρεσε νὰ τὰ ἐνσωματώσῃ στὸ κύριον μέρος τοῦ βιβλίου καὶ τοὺς ἀφιερῶνει ἕνα παράρτημα. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 178 καὶ 211.

22. Ἐπιγραφές. Ὁ G. Klaffenbach⁴ μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν πρόοδον τῶν δύο τευχῶν τοῦ τόμου X τῶν Inscriptiones Graecae ποὺ ἐτοιμᾶζονται: ἕνας ἀπὸ τὸν Charles Edson μὲ τις ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς, ἄλλος ἀπὸ τὸν J. M. R. Cormack μὲ τις ἐπιγραφές τῆς Τρίτης Μερίδος (περιοχὴ Βεροίας-Ἐδέσσης). — Στὰ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 10, προστίθεται τώρα σημεῖωμα τῶν J. καὶ L. Robert γιὰ τὰ δυὸ ἐπιγράμματα (ἀπὸ τὸ Παγγαῖον καὶ τὴν Ἐλίμεια) κλπ⁵. — Ἀπεσταλμένοι τοῦ Φιλίππου Β' τιμῶνται σὲ ἐπιγραφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἴσως τὸ 359 π.Χ.⁶ καὶ σὲ ἄλλη ὁ Ἀντίγονος Γονατᾶς⁷. Σὲ μιὰ τρίτη μνημονεύονται ὁ Δημήτριος Β' καὶ ἡ σύζυγός του Φθία⁸. — Γιὰ τὸ ὄνομα Ἀριστόλαος καὶ γενικώτερα γιὰ τὸ δεύτερον συνθετικὸν -λαος μακεδονικῶν ὀνομάτων διατυπώνει παρατηρήσεις ὁ A. K. Ὁρλάνδος⁹.

23. Νομίσματα. Στὴν πολυτελεῆ ἔκδοσιν γιὰ τὰ ἐλληνικὰ νομίσματα τῶν Colin M. Kraay-Max Hirmer περιλαμβάνονται καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ μακεδονικὰ νομίσματα¹⁰, μόνο ποὺ αἱ Αἰγαί κ. ἄ. δὲν εἶναι «immediately to the East of the River Axios» καὶ ἡ Δίκαια (τῆς Θράκης) δὲν εἶναι στὴ Μακεδονία. — Βασικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ νομίσματα καὶ τὴ νομισματικὴ ἐνγένει καὶ τῆς Μακεδονίας δίνονται στὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Karl Christ¹¹. — Μα-

1. Π.χ. ἀπὸ τὴ Βεργίνα, ΑΔ 17, 1961-62, Μέρος Α' (1963), σ. 218 κ.έ., καὶ 18, 1963, Χρονικά (1965), σ. 217 κ.έ.

2. Gnomon 38, 1966, σ. 78 κ.έ. (H. Möbius), AJA 71, 1967, σ. 202 κ.έ. (P. Amandry), Antiquaries Journal 47, 1967, σ. 117 (H. W. Catling). Πρβ. καὶ FA 18-19, 1968, ἀριθ. 864.

3. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966.

4. Klio 49, 1967, σ. 356.

5. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 237.

6. Hesperia 30, 1961, σ. 207 κ.έ. ἀριθ. 2, SEG 21, 1965, ἀριθ. 246.

7. Hesperia, ἔ. ἄ., σ. 214 κ.έ., ἀριθ. 9, SEG, ἔ. ἄ., ἀριθ. 380.

8. Hesperia, ἔ. ἄ., σ. 216, ἀριθ. 11, SEG, ἔ. ἄ., ἀριθ. 393.

9. A. K. Ὁρλάνδου, Ἀλίφειρα, Ἀθήναι 1967-68, σ. 138 καὶ σημ. 1.

10. C. M. Kraay-M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 328 κ.έ.

11. Karl Christ, Antike Numismatik, Einführung und Bibliographie, Darmstadt 1967.

κεδονικά νομίσματα περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Norman Davis¹, μαζί με μερικές επιπολαιότητες : «The Macedonians were not regarded as Hellenes» (σ. 67), «the... head of Zeus exemplifies Philip's adoptive Greek culture» (σ. 70) κλπ. — Ἡ νομισματοκοπία τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς μέσα πανελληνίου προπαγάνδας ἐξετάζονται σὲ ἄρθρο τοῦ S. Perlman². — Ὁ A. R. Bellinger³ συζητεῖ ζητήματα, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν νομισμάτων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀντικείμενο ἐρεύνης ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτεταμένα καὶ πολὺπλοκα τῆς ἀρχαίας νομισματικῆς. Ἐξετάζει τοὺς τύπους τῶν νομισμάτων καὶ νομίσματα ποὺ ἔκοψε «ἐν ζωῇ», τὰ μετὰ τὸ θάνατό του νομίσματα μὲ τοὺς ἴδιους τύπους ἢ μὲ νέους τύπους τῶν Διαδόχων, τὰ παράλληλα ὡς τὸ 301 π.Χ. ἱστορικὰ γεγονότα κλπ. Στὴ συζήτηση συμβάλλουν οἱ βιβλιοκρισίες⁴. — Στὴ Νίκη ὡς τύπο νομίσματος (ἀπὸ τὸ 510 π.Χ., ποὺ πρωτοεμφανίζεται στὴν Ὀλυμπία ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. μ.Χ.) εἶναι ἀφιερωμένο βιβλίο στὴ Σειρὰ τῆς Νομισματικῆς Ἀμερικανικῆς Ἑταιρείας, ποὺ ἀναφέρει χρήσιμες παρατηρήσεις καὶ γιὰ τὰ νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων του. Ὁ Ἀλέξανδρος πρῶτος χρησιμοποίησε τὸν τύπο τῆς Νίκης ὄχι σὲ συσχέτιση πρὸς μιὰ ὀρισμένη νίκη του, ἀλλὰ ὡς γενικὴ ἔννοια συνδεδεμένη μὲ τὴν καταπληκτικὴ σταδιοδρομία του⁵. — Ὁ Henri Seyrig συζητεῖ, πλὴν ἄλλων, τὰ νομίσματα τῆς Παιονίας, τοῦ Φιλίππου Ε', τῶν Βοττιαίων κλπ⁶. — Στὶς δημοσιεύσεις Νομισματικῶν Συλλογῶν ὅλου τοῦ κόσμου περιλαμβάνονται φυσικὰ καὶ μακεδονικὰ νομίσματα. Μποροῦμε μόνον νὰ σημειώσουμε τὰ νέα προσκλήματα τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν⁷ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ, «ἐκ Μακεδονίας», ἀπὸ τὴ Νικόκλεια καὶ τὴν Τερπνὴ Νιγρίτης, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη καὶ ἀπὸ τὸ Νέο Σκοπὸ Σερρῶν. Νομίσματα καὶ τῆς Μακεδονίας (πόλεων καὶ βασιλέων) περιλαμβάνονται στὴ Συλλογὴ τοῦ Πανεπιστημίου Erlangen - Nürnberg, ποὺ δημοσιεύει ὁ P. R. Franke⁸. Πρέπει νὰ σημειώσουμε, ἔστω μὲ καθυστέρηση, καὶ τὸν τόμο τῆς Συλλογῆς Burton Y. Berry, ποὺ περιλαμ-

1. N. Davis, *Greek Coins and Cities*, London 1967, σ. 65 κ.έ.

2. *Numismatic Chronicle* 5, 1965, σ. 57 κ.έ.

3. A. R. Bellinger, *Essays on the Coinage of Alexander the Great* [Numismatic Studies 11], New York 1963.

4. Πρβ. *Gnomon* 37, 1965, σ. 83 κ.έ. (Willy Schwabacher), *Phoenix* 19, 1965, σ. 93 κ.έ. (Irwin L. Merker), *Class. Phil.* 60, 1965, σ. 75 κ.έ.

5. Alfred R. Bellinger-Marjorie Alkins Berlinskourt, *Victory as a Coin Type* [Numismatic Notes and Monographs, ἀριθ. 149], New York, 1962.

6. H. Seyrig, *Monnaies Hellénistiques*, *Revue Numismatique*, Σειρὰ 6, τόμος 5, 1963, σ. 7-64.

7. *ΑΔ* 22, 1967, Χρονικά, σ. 10.

8. *Archaeol. Anzeiger*, 1967, 1, σ. 76 κ.έ.

βάνει καὶ τὰ νομίσματα τῆς Μακεδονίας¹. — Εἶναι γνωστὸ πὼς βαρβαρικές μιμήσεις τῶν χρυσῶν στατήρων τοῦ Φιλίππου εἶναι τὰ πρῶτα νομίσματα, ποὺ κυκλοφόρησαν στὴν Ἀγγλία κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.². — Στὴν ἑλληνική νομισματικὴ βιβλιογραφία τῶν τελευταίων ἐτῶν, ποὺ συγκέντρωσε ἡ Μάντω Καραμεσσίνη - Οἰκονομίδου, βρίσκονται πολλὰ δημοσιεύματα σχετικὰ μὲ τὴ Μακεδονία³. — Καὶ ἄλλα, ξένα νομισματικά δημοσιεύματα ἀναφέρονται λίγο - πολὺ στὴ Μακεδονία καὶ τὰ νομίσματά της⁴. — Μακεδονικὰ νομίσματα στὸ ἐμπόριο διατιμοῦνται σὲ καταλόγους δημοπρασιῶν καὶ μποροῦν νὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῆς τιμῆς τῶν μακεδονικῶν νομισμάτων στὸ διεθνὲς ἐμπόριο⁵.

24. Ἐγνατία. Γιὰ τὴν Ἐγνατία ὁδὸ γίνεται λόγος στὸ εἰσαγωγικὸ, τοπογραφικὸ μέρος τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Τάφου τῶν Λευκαδίων⁶. Ἐκλαϊ-

1. *Sylloge Numorum Graecorum: The Burton Y. Berry Collection*, ὑπὸ Margaret Thompson, Μέρος I, Macedonia to Attica, New York 1961. Πρβ. FA 18-19, 1968, ἀριθ. 795 καὶ 796.

2. J. M. C. Toynbee, *Art in Britain under the Romans*, Oxford 1964, σ. 25 κ.έ.

3. M. Karameşsinî - Oeconomides, *Bibliographie des travaux numismatiques publiées en Grèce de 1961 (Congrès de Rome) à 1967 (Congrès de Copenhague)*, Revue Numismatique, Σειρά 6η, IX, 1967, σ. 268 κ.έ.

4. W. P. Wallace, *The Meeting-Point of the Histiian and Macedonian Tetrobols*, *The Numismatic Chronicle*, Σειρά 7, τόμος 2, 1962, σ. 17 κ.έ. W. Schwabacher ἐν *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, 1963, σ. 5 κ.έ. (22 τετράδραγμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸ θησαυρὸ στὸ Baalbek, πολλὰ κομμένα στὴν Ἀμφίπολη). — Boston, *The Museum*, 1964, σ. 78 κ.έ. P. R. Franke - M. Hirmer, *Die Griech. Münze, Mόναχον* 1964, σποράδην. — C. M. Kraay, *Hoards, Small Change and the Origin of Coinage*, *JHS* 84, 1964, σ. 76 κ.έ., τοῦ ἰδίου, *Kunstwerke der Antike κλπ.*, *Schweizer Münzblätter* 55, Αὐγουστος 1964, σ. 135 κ.έ. Margaret Thompson, *A Hoard from Thessaly*, *Museum Notes* 11, 1964, σ. 77 κ.έ. Christine M. Havelock, *The Archaic as Survival versus the Archaic as a New Style*, *ASA* 69, 1965, σ. 331 κ.έ.—N. Olçay - H. Seyrig, *Le trésor de Mekterpin en Phrygie*, Paris 1965. - Bucur Mitrea ἐν *Omăgiu lui P. Constantinescu - Iasi*, Βουκουρέστι 1965, σ. 73 κ.έ. (μὲ γαλλικὴ περίληψη, θησαυρὸς 10 χρυσῶν στατήρων τοῦ Ἀλεξάνδρου).—S. Perlman, *The Coins of Philipp II and Alexander the Great and their Pan-Hellenic Propaganda*, *Numismatic Chronicle*, Σειρά 7, 5, 1965, σ. 57 κ.έ.—Margaret Thompson, *A Hoard from Northern Greece*, *Museum Notes* 12, 1966, σ. 57 κ.έ.—Virginia Joyce Hunter, *A Century Hoard from Serbia κλπ.*, *Museum Notes* 13, 1967, σ. 17 κ.έ.—G. K. Jenkins, *A Hellenistic Hoard from Mesopotamia*, *Museum Notes* 13, 1967, σ. 41 κ.έ. (Ἀμφιπόλεως, Πέλλης, Κασσανδρείας).—Πρβ. FA 17, 1965, ἀριθ. 2881, 3318, 3331, 18-19, 1968, ἀριθ. 1312, 5109, 5123, 5124.

5. Π.χ. *Münzen und Medaillen*, Liste 254, Μάιος 1965, σ. 1 κ.έ., Liste 269, Ὀκτώβριος 1966, σ. 1 κ.έ., Liste 272, Ἰαν. 1967, σ. 2, Liste 274, Μάρτιος 1967, σ. 2, Liste 279, Αὐγουστος 1967, σ. 2, Liste 283, Δεκέμβριος 1967, σ. 1.

6. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 13.

κευτικό ἄρθρο τοῦ Βασίλη Καζαντζή δημοσιεύθηκε στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνούς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης¹.

25. Δρομολόγιο Ἀποστόλου Παύλου. Τὸ δρομολόγιο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴ Μακεδονία ἀκολουθεῖ ὁ Paul E. Davies καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς ἀνεσκαμμένους ἀρχαιολογικοὺς τόπους καὶ μνημεῖα, ὅπως ἡ Καβάλα, οἱ Φίλιπποι, ὁ Λέων τῆς Ἀμφιπόλεως, ἡ Θεσσαλονίκη κλπ.²— Πόσο λίγο μᾶς διαβάζουν οἱ ξένοι φαίνεται ἀπὸ μιὰ πρόσφατη δημοσίευση βιβλιογραφίας σχετικῆς μὲ τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων³, ὅπου γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη π.χ. ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται σὲ τρία ξενόγλωσσα βοηθήματα, τὰ ὁποῖα κυκλοφόρησαν τὰ ἔτη: 1896, 1918 καὶ 1919!—Παρουσιάζει καὶ ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Δ. Κανατσούλη γιὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο⁴.

26. Λ ε ξ ι κ á. Καὶ ἡ ξένη, ὅπως καὶ ἡ ἑλληνική, λεξικογραφία δὲν εἶναι πάντοτε καλὰ ἐνημερωμένη σὲ μακεδονικὰ (φυσικὰ καὶ σὲ ἄλλα) θέματα. Τὸ πρόσφατο γερμανόγλωσσο *Lexikon der alten Welt* π.χ., ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 1965: α) Ἄγνοεῖ τὴν παράσταση τοῦ Αἰακοῦ στὸν τάφο τῶν Λευκαδίων (στ. 75), ὅπως καὶ τοῦ Ἑρμοῦ (στ. 1271), καὶ μόνο γιὰ τὸ Ραδάμανθυ παραπέμπει ἀποκλειστικὰ στὸ AJA 1955, σ. 227. β) Στὸ ἄρθρο Αἰγαί (στ. 76) διαβάζουμε «auch Edessa genannt (vielleicht illyr. Name der Stadt)». γ) Τὸ ἄρθρο Βεροῖα (στ. 456), μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ J. S(eibert, Tübingen), φτωχὸ γενικὰ, τοποθετεῖ τὴ μακεδονικὴ Βέροια στὴ Βοττιαία καὶ ὀνομάζει τὸ ὄρος *Bermios*. δ) Δὲν ὑπάρχει ἄρθρο γιὰ τὸ Δῖον καὶ τὸ παμμακεδονικὸ ἱερό του, οὔτε γιὰ τὴ Νέα Νικομήδεια (ὑπάρχει ὅμως π.χ. γιὰ τὸ *Sesklo*, στ. 2787), ἐνῶ στὸν Ὀλυμπο ἀφιερώνονται μόνον 6 στίχοι (στ. 2124). ε) Ὁ E. M(eyer) (στ. 2130) ἄγνοεῖ τὸ 14ο τόμο τῆς σειρᾶς *Excavations at Olynthus*, 1952, καὶ ἡ βιβλιογραφία του γιὰ τὴν Πέλλα (στ. 2243) δὲν εἶναι ἀρκετὴ, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς Φιλίππους (στ. 2292), ὅπου σταματοῦμε στὸ 1956 μὲ τὸν Ὁδηγὸ τοῦ Δ. Λαζαρίδη. Ὁ ἴδιος E. M(eyer) γράφει καὶ τὸ ἄρθρο *Epirus*, ὅπου ἡ Ἡπειρος συνορεύει μὲ τὴν Αἰτωλία! Μὲ τέτοια ἐνημέρωση δὲν εἶναι περιεργό ὅτι οἱ Ἡπειρῶτες καὶ οἱ Μακεδόνες εἶναι ἀπλῶς συγγενεῖς τῶν Ἑλλήνων! στ) Στὸν Κατάλογο τῶν σπουδαιότερων ἀνασκαφῶν (στ. 3403 κ.έ.) βλέπω (στ. 3407) ὅτι ἀνέσκαψα στὴν Κασσώπη, ὅπου ποτὲ δὲν ἀνέσκαψα, καὶ ἀντιθέτως δὲν βλέπω νὰ ἔσκαψα

1. 32α Διεθνῆς Ἐκθεσὶς Θεσσαλονίκης 1967, σ. 48 κ.έ.

2. P. E. Davies, *The Macedonian Scene of Paul's Journey*, *Biblical Archaeologist* 26, 3, 1963, σ. 91 κ.έ.

3. A. J. Mattill - M. Bedford Mattill, *A Classified Bibliography of Literature on the Acts of the Apostles*, Leiden 1966.

4. Δ η μ. Κ α ν α τ σ ο ῦ λ η, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ οἱ πρῶτοι Χριστιανοί, Γρηγόριος Παλαμᾶς 1967, σ. 460 κ.έ.

στην Πέλλα (στ. 3408). Ὁ λόγος γιὰ τὰ εὐρήματα τοῦ Δερβενιοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῆς (στ. 3408). ζ) Τὰ σχέδια ἐπίσης δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβῆ (π.χ. ἡ ἀναθέρωση στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 12 (στ.249). Ἴδὲ καὶ ἀνωτ. ἀριθ. 1. — Καλογραμμένα εἶναι τὰ ἄρθρα τοῦ P.R. Franke γιὰ ἡπειρωτικὰ καὶ μακεδονικὰ θέματα, π.χ. Ἄλεξάνδρος I καὶ II τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἡπείρου (στ. 105-106), Ἀλκέτας τῆς Ἡπείρου (στ. 117), Ἀμύντας III τῆς Μακεδονίας (στ. 147), Ἀρχέλαος I τῆς Μακεδονίας (στ. 243), Ἀργεάδι (στ. 293), Περδικκας I-III (στ. 2250 κ.έ.), Φίλιππος II (στ. 2293 κ.έ.), Πύρρος I (στ. 2488) κλπ. Ἐπίσης ἄρθρα τοῦ E. Badian γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ M. Ἄλεξάνδρου.

27. Τουριστικοὶ Ὁδηγοί. Στὸν καλύτερο Ὁδηγὸ τῆς Ἑλλάδος, ποὺ βγήκε μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Stuart Rossiter στὴ σειρά Blue Guides¹, ἡ Μακεδονία ἔχει τὸ ἀνάλογο μέρος τῆς ἐνημερωμένο ὅσο ποτὲ ἄλλοτε, ἀλλὰ καὶ πάλι μὲ ἀναπόφευκτα λάθη: ὁ Νομὸς Γρεβενῶν εἶναι ἄγνωστος ἀκόμη (σ. 471), ἡ ἐθνικότητα τῶν προϊστορικῶν κατοίκων συγχέεται μὲ τὴ χρήση τῶν σημερινῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων (σ. 472), (οἱ Μακεδόνες φαίνεται νὰ μὴ ἀποδημοῦν στὶς ΗΠΑ, σ. 473), κάπως καθυστερημένη ἐνημέρωση γιὰ τὶς γέφυρες καὶ τὰ ξενοδοχεῖα (σ. 474), ἡ Νέα Νικομήδεια ἀγνοεῖται στὸ κεφάλαιο τῆς Ἱστορίας (σ. 474) μολονότι παίρνει τὴ θέση τῆς σελ. 509, οἱ τέσσερες «μερίδες» γίνονται «four republics» (σ. 475), τὰ Γιάννινα ἔπασαν στὶς 6 Μαρτίου (σ. 476), ἔνα ἀνύπαρκτο «Ξενία» ἔχουμε στὴν παραλία τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 488), ἡ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων εἶναι ἀκόμη στὴν ὁδὸ M. Ἄλεξάνδρου 114 (σ. 489), ἡ ὁποία ἄλλοῦ λέγεται Τσιμισκῆ (σ. 494), ἡ Θέρμη ἦταν «unimportant» (σ. 489), τὸ εἰσιτήριο στὸ Μουσεῖο εἶναι 10 δρχ. καὶ ὁ κ. Μακαρόνας λέγεται Christos (σ. 499), ἡ ζωοφόρος τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων εἶναι ἀπὸ «terracotta» (σ. 512), τὰ χάλκινα ἀπὸ τὸ Δερβένι εἶναι «gilt» (σ. 536) κλπ. Ἐν τούτοις ὁ Ὁδηγὸς αὐτὸς τοῦ Stuart Rossiter εἶναι ὁ καλύτερος γιὰ τὴ Μακεδονία τουλάχιστον. Σὲ καμιὰ γλώσσα δὲν ἔχουμε καλύτερο. Ὁ Ὁδηγὸς τῶν E. Kirsten - W. Kraiker κυκλοφόρησε σὲ 5η ἔκδοσι².

28. Συνέδριον. Σ' ἓνα Συνέδριον ποὺ συνήλθε στὸ Madison, Wisconsin, τὸν Ἀπρίλιο 1967, μὲ θέμα τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ὁ Φ. Πέτσας παρουσίασε τὴ μεταπολεμικὴ πρόοδο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴ Μακεδονία³.

1. Greece, London 1967.

2. E. Kirsten - W. Kraiker, Griechenlandkunde, 5η ἔκδ., Heidelberg 1967.

3. BS 8, 1967, σ. 130.

Β'. Π' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ
 ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

29. Τοπογραφία. Ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη ἀντλεῖ πληροφορίες γιὰ τὸ τοπογραφικὸ ζήτημα τῆς σχέσεως Θέρμης - Θεσσαλονίκης ὁ Κ. Schefold¹ καὶ εἰκονίζει τὸ ἀρχαῖο κιονόκρανο², ποῦ δώσαμε μεῖς ἀπὸ τὴν ἄλλη του ὄψη³. — Γνώμη τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου γιὰ τὴν σχέσηη Θέρμης - Θεσσαλονίκης μισοδιατυπώνεται σὲ γράμμα του⁴. Σύγχρονός του, ὁ ἱατρὸς Ν. Ι. Κεχαγιάς, εἶχε δημοσιεύσει καὶ μελέτη ταυτίζοντας Θέρμη - Θεσσαλονίκη⁵.

30. Χωροταξικὴ Μελέτη. Στὴ Χωροταξικὴ Μελέτη τῆς Θεσσαλονίκης, ποῦ ἔχει ἀνατεθῆ στὸν καθηγητὴ Ι. Δ. Τριανταφυλλίδη, δόθηκε ἡ πρέπουσα σημασία στὰ μνημεῖα καὶ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς. Συνεργάσθησαν κυρίως ὁ καθηγητὴς Γ. Μπακαλάκης καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Νικ. Νικονάνος⁶.

31. Νομίσματα. Νομίσματα «ἐκ Θεσσαλονίκης»⁷ καὶ ἄλλα τῆς Θεσσαλονίκης⁸ περιλαμβάνονται στὰ νέα προσκτήματα τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Πρβ. ἀνωτ. ἀριθ. 23.

32. Ἐπιγραφές. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε καταχωρισθῆ στὰ Χρονικά 1951 - 65 ἡ Συλλογὴ ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Emilio Gabba, ποῦ ἀναφέραμε (ἀνωτ. ἀριθ. 12), γιὰτὶ περιλαμβάνει καὶ τὴν ἐπιγραφὴ⁹ τῶν Πολιταρχῶν τῆς Θεσσαλονίκης (44-45 μ.Χ.), συζητεῖ τὰ σχετικὰ θέματα καὶ παρέχει βιβλιογραφία. — Ὁ L. Robert ὑπομνηματίζει ἐπιτάφια ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τώρα στὴν Κωνσταντινούπολη¹⁰, καὶ ἄλλη ποῦ δὲν

1. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 246.

2. K. Schefold, ἔ.ἀ., εἰκ. 265b.

3. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 23 καὶ 45, πίν. 3β.

4. Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Συμπληρωματικά γιὰ τὸν Πέτρο Παπαγεωργίου, Μακεδονικά 7, 1967 (ἀνάτυπο 1966), σ. 155.

5. Ι. Κ. Βασδραβέλλη, ἔ.ἀ., σ. 151, σημ. 3.

6. Ι. Δ. Τριανταφυλλίδη, Χωροταξικὴ μελέτη τῆς Θεσσαλονίκης, ἰδὲ κυρίως τὸ τεῦχος ὑπ' ἀριθ. 3 τοῦ Α' Μέρους καὶ τὸ τεῦχος ὑπ' ἀριθ. 37 τοῦ Β' Μέρους τῆς Μελέτης.

7. ΑΔ 28, 1967, Χρονικά, σ. 10.

8. ΑΔ. ἔ.ἀ., σ. 11.

9. Ἀριθ. Εὐρ. Μουσείου Θεσσαλονίκης 1.766.

10. L. Robert, Pierres errantes κλπ., Berytus 16, 1966, σ. 15 κ.έ.

ἀνήκει στη Θεσσαλονίκη¹. Ἐπίσης καταχωρίζει στο Χρονικό του τις 4 ἐπιγραφές μὲ ἀνάγλυφα πέλματα, ἀναθηματικές στοὺς Αἰγυπτίους Θεοὺς², καὶ ἄλλες³. — Περίληψη τῆς μελέτης τῆς F. Parazoglou⁴, πὺ ἀναφέρεται καὶ σὲ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, δημοσιεύεται στὸ L'Année Epigraphique⁵.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

33. Γενικά. Τὸ παλαιὸ Μουσεῖο στὸ Γενη-τζαμί ἐξακολούθησε νὰ λειτουργῆ καὶ κατὰ τὴ διετία 1966-1967 (πίν. 1) μολονότι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1967 ἄρχισε ἡ ἀπογύμνωσή του καὶ ἡ μεταφορὰ καὶ τῶν μαρμαρίνων γλυπτῶν τμηματικά στὸ νέο Μουσεῖο (πίν. 2). Μιὰ ἀνάμνηση τῆς ἐκθέσεως τοῦ παλαιοῦ Μουσείου θὰ διατηρηθῆ στὶς δημοσιευμένες εἰκόνες⁶. Κατάλογος ἡ Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου δὲν δημοσιεύθηκε ποτέ, ἀλλὰ σὲ «Μικρὸ Ἀρχαιολογικὸ Ὁδηγὸ» ὑπάρχουν λίγα πληροφοριακὰ στοιχεῖα⁷. Τοῦ νέου Μουσείου στεγανοποιήθηκε ἐπὶ τέλους ἡ στέγη, ἀλλὰ τὸ κτήριο ἔχει ἀνάγκη ἀκόμη μέτρων ἀσφαλείας κλπ.⁸

34. Ἐπανεκθεση. Στὸν προθάλαμο τοῦ Μουσείου ἐκθέσαμε προσωρινὰ τὰ μαρμάρινα γλυπτά τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς (πίν. 3), τὶς τρεῖς Μούσες, τὴ ρωμαία δέσποινα, τὸν Ἀτλанта καὶ τὸ κεφάλι τοῦ πίν. 44. Ἐτσι βοήθησαν κι αὐτὰ μὲ τὸν τρόπο τους γιὰ νὰ σωθῆ ἡ Ἀγορά! — Οἱ ἐργασίες τῆς ἐκθέσεως προχώρησαν στὸ μικρὸ Π τοῦ Μουσείου (σχέδ. 1). Τελείωσε καὶ ἡ τρίτη πτέρυγα. Ἡ ἔκθεση ἀρχίζει στὴν πτέρυγα Α μ' ἓνα χάρτη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπου εἶναι σημειωμένοι οἱ προϊστορικοὶ τόποι: τῆς Θράκης 14, τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας 12, τῆς Κεντρικῆς 85 καὶ τῆς Δυτικῆς μόνον 8. Ὁ χάρτης δηλαδὴ θέλει συμπλήρωση. Οἱ κωνικὲς τοῦμπες δηλώνονται μ' ἓνα ἰσοσκελὲς τρίγωνο (μὲ μαῦρο οἱ κάπως ἀνεσκαμμένες, μὲ κεραμιδί οἱ ἄλλες), οἱ τραπεζοειδεῖς μ' ἓνα τραπέζιο (πάλι μαῦρο ἢ κεραμιδί) καὶ οἱ ἄλλοι συνοικισμοὶ μ' ἓνα γεμάτο κύκλο (καὶ πάλι μὲ μαῦρο οἱ κάπως ἀνεσκαμμένοι, οἱ ἄλλοι μὲ κεραμιδί). — Ἡ ἔκθεση τῶν προϊστορικῶν

1. L. Robert, ἔ. ἀ., σ. 16 κ.έ.

2. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 241. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 25.

3. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 353-355.

4. BCH 87, 1963, σ. 517 κ.έ. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 5.

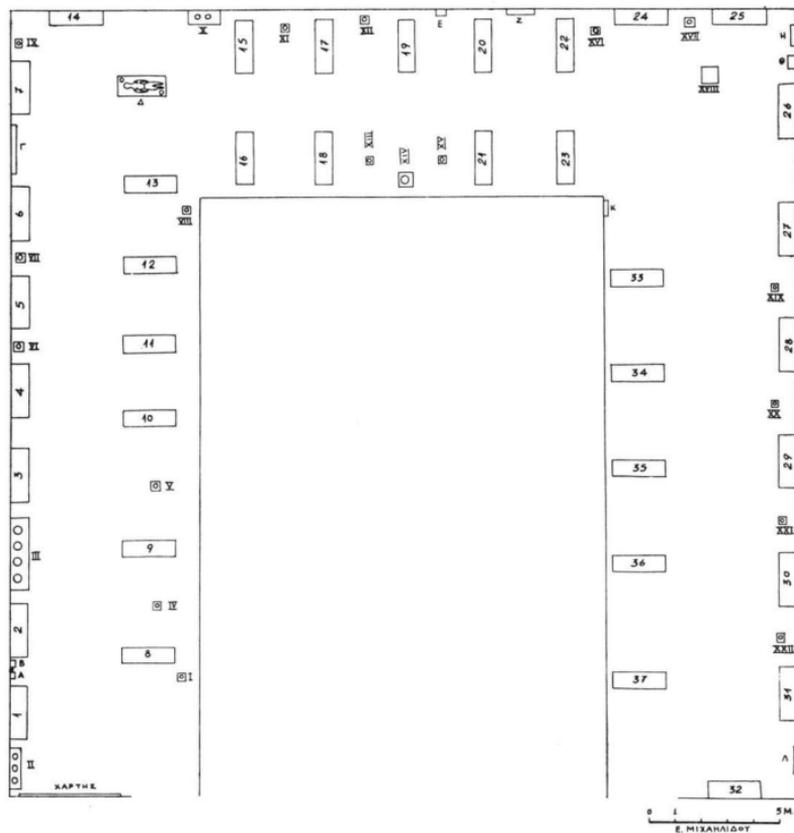
5. L'Année Epigraphique 1965 (1966), σ. 39, ἀριθ. 125.

6. Ἴδὲ π.χ. BCH 78, 1954, Chron. 1953, σ. 139, εἰκ. 36, Χρονικά 1951-65, πίν. 1, καὶ σ' αὐτὰ τὰ Χρονικά πίν. 1.

7. Τέσσερες περιπάτοι στὰ Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, ἔκδ. «Τέχνης», Θεσσαλονίκη 1954.

8. Πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 331.

τοῦ Μουσείου βασίζεται στὸ βιβλίο τοῦ W. A. Heurtley¹, τὸ ὁποῖο παραμένει βασικὸ γιὰ τὴν προϊστορικὴ Μακεδονία, μολονότι πολλὰ ἀλλάξαν μὲ τὶς μεταπολεμικὲς ἀνασκαφές, μάλιστα τῆς Νέας Νικομήδειας. Ἐπιπλέον

Σχέδ. 1. Κάτοψη τῶν αἰθουσῶν ἐκθέσεως τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης (34).

κυρίως ἡ χρονολογικὴ βάση, ἀφοῦ τώρα μὲ τὴ Νέα Νικομήδεια ἀνεβαίνουμε στὴν 7η χιλιετηρίδα καὶ ὅσα πρὶν θεωρούσαμε ὡς πρῶιμη νεολιθικὴ φάση (οἱ ἀρχαιότεροι πέντε διαδοχικοὶ συνοικισμοὶ στὰ Σέρβια) φαίνεται πῶς

1. W. A. Heurtley, Prehistoric Macedonia, Cambridge 1939.

ἀνήκουν σὲ μιὰ μέση νεολιθική περίοδο. Μετὰ τὴν ἐξηγήσῃ αὐτῆ, μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε στὴν περιγραφὴ τοῦ τρόπου τῆς Ἐκθέσεως αὐτῆς, πού ἔγινε μὲ βάση τὸν Heurtley καὶ μὲ συνδυασμὸ τοπικῆς καὶ χρονικῆς κατατάξεως.

Ἡ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ διαιρεῖται σὲ Πρώιμη καὶ Ὑστερη Περίοδος : ἡ Πρώιμη Νεολιθικὴ Περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα στοὺς πέντε ἀρχαιότερους συνοικισμοὺς τῶν Σερβίων, κυρίως πῆλινα ἀγγεῖα διακοσμημένα στὸ ρυθμὸ τοῦ Σέσκλου τῆς Θεσσαλίας (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ τὸ βᾶθρο ὑπ' ἀριθ. 1). Ἡ Ὑστερη Νεολιθικὴ Περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα στοὺς νεώτερους συνοικισμοὺς τῆς τοῦμπας τῶν Σερβίων (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 8, π.χ. πίν. 7α) καὶ ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς στὸ Λιμνότοπο¹, στὸ Ἀρμενοχώρι, στὴ Γέφυρα καὶ κυρίως τῆς Ὀλύνθου (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 9). Τὴν Ὑστερη Νεολιθικὴ καὶ τὴ Χαλκολιθικὴ Ἐποχὴ καλύπτουν τὰ πλοῦσια εὐρήματα τῆς Παραδημῆς ἀπὸ τὴ Θράκη² (βᾶθρα ὑπ' ἀριθ. II-VI, προθήκες ὑπ' ἀριθ. 1-3 καὶ ράφια ὑπὸ στοιχεῖα A-B). Πολλὰ ἀγγεῖα συνοδεύονται ἀπὸ ζωγραφικὰ ἀντίγραφα συμπληρωμένα, πού ἔγιναν ἀπὸ τὸ ζωγράφο Κώστα Ἡλιάκη καὶ εἶναι εἴτε ἀναρτημένα στοὺς τοίχους εἴτε τοποθετημένα στὶς προθήκες. — Γιὰ τὴν Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, πού παρουσιάζει χονδρότερα ἀγγεῖα, ἔχουν διατεθῆ δυὸ προθήκες : Σὲ μιὰ προθήκη τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 4, πίν. 4) ἔχουν ἐκτεθῆ πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ἀρμενοχώρι (πίν. 7β), τὸ Μεσημέρι, τὴ Συκιά, τὸ Περιβολάκι, τὸ Μολυβόπυργο καὶ τὰ Κριτσανά, ὅπως καὶ μέρος ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο εὐρημα χαλκῶν ἐργαλείων³, πού προήλθε ἀπὸ τὰ Πετράλωνα τῆς Χαλκιδικῆς (πίν. 4, κάτω) καὶ εἶναι μοιρασμένο μεταξὺ τοῦ Μουσείου μας καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Σὲ ἄλλη ἐλεύθερη προθήκη (ὑπ' ἀριθ. 10) τοποθετήθηκαν πῆλινα ἀγγεῖα ἀπὸ Ἀξιοχώρι, Γόνα, Καραμάν, Καλίνδρια, ἐπίσης πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εὐρήματα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μάμα (πίν. 8α) καὶ τὸ Ἀξιοχώρι. — Γιὰ τὴ Μέση Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ οἱ γνώσεις μας εἶναι λιγώτερες καὶ ὑπάρχει μόνον μιὰ προθήκη τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 5) μὲ πῆλινα ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὸ Μολυβόπυργο, τὴν Καλίνδρια, τὸν Ἅγιο Μάμα, τὸ Ἀξιοχώρι καὶ τὸ Περιβολάκι. — Ἡ Ὑστερη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ διαθέτει μιὰ ἐλεύθερη προθήκη (ὑπ' ἀριθ. 11) μὲ πῆλινα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Καλίνδρια

1. Γιὰ νὰ βοηθήσουμε κυρίως ξένους (ὄσοι ξέρουν μόνο τὰ ὀνόματα τῆς Τουρκοκρατίας ἀπὸ παλαιὰ δημοσιεύματα) παραθέτουμε καὶ τὰ δύο ὀνόματα τῶν τόπων, πού ἀναφέρονται ἐδῶ μὲ τὴ σειρά τοῦ καταλόγου τοῦ Heurtley, Prehistorie Macedonia, σ. XXII : Κιλινδῖρ = Καλίνδρια, Βάρδινα = Λιμνότοπος, Βαρδαρόφτσα = Ἀξιοχώρι, Τόπτσιν = Γέφυρα, Σαράτσι = Περιβολάκι, Μπουμπούστι = Πλατανιά, Πάτελι = Ἅγιος Παντελεήμων. Στὴν Ἐκθεση βλέπει ὁ ξένος καὶ τὰ δύο ὀνόματα.

2. Πρβ. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 50.

3. Πρβ. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 42.

(πίν. 8β), τὸ Περιβολάκι καὶ τὸ Ἀξιοχώρι καὶ μία προθήκη τοίχου (ὕπ' ἀριθ. 6, πίν. 5) μὲ πήλινα, λίθινα, χαλκᾶ, ὄστεινα κλπ. εὐρήματα ἀπὸ πολλὰς θέσεις : Γόνα (ἐπέισακτος μυκηναϊκὸς σκύφος), Σέδες, Πλατανιά, Τσαουσίτσα, Ἅγιος Μάμας, Καλίνδρια, Λιμνότοπος, Ἀξιοχώρι καὶ Περιβολάκι. Σὲ ἰδιαίτερο βάθρο (ὕπ' ἀριθ. VII) τοποθετήθηκε πίθος ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώρι¹. — Πρὶν περάσουμε στὸ χῶρο τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου συναντοῦμε ἀναρτημένον στὸν τοίχον ἕναν ἐποπτικὸν πίνακα (ὕπὸ στοιχείον Γ) μὲ ὄστρακα ἀπὸ τὶς τρεῖς προϊστορικὰς ἐποχάς. Εἶναι κατανεμημένα σὲ τρεῖς στήλες, ἀντίστοιχες μὲ τὶς τρεῖς Ἐποχάς (Νεολιθικὴ - Χαλκοῦ - Σιδήρου) καὶ αὐτὰς ἔχουν τὶς ὑποδιαίρεσεις τοὺς ἀντίστοιχες μὲ τὶς περιόδους καὶ μὲ τοὺς τόπους προελεύσεως : Α'. Σέρβια (ἀρχαιότερη Νεολιθικὴ)· Σέρβια, Ἅγιος Μάμας, Κριτσανά, Βάρδινο, Ὀλυθηθί (νεώτερη Νεολιθικὴ)· Παραδημη (τέλος Νεολιθικῆς καὶ Χαλκολιθικῆς). Β'. Βαρδαρόφτσα, Κριτσανά, Σέρβια, Σαράτσι, Κιλιντίρ, Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος (Πρώιμη Ἐποχὴ Χαλκοῦ)· Σαράτσι, Βαρδαρόφτσα, Κιλιντίρ, Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος (Μέση Ἐποχὴ Χαλκοῦ)· Ἅγιος Μάμας, Μολυβόπυργος, Τσαουσίτσα, Μπουμπούστι, Σαράτσι, Βάρδινο, Κιλιντίρ, Γόνα, Βαρδαρόφτσα (Νεώτερη Ἐποχὴ Χαλκοῦ). Γ'. Τούμπα Ἐμπεϊρικοῦ, Βάρδινο, Σαράτσι (Πρώιμη Ἐποχὴ Σιδήρου). — Μετὰ τὴ Νεολιθικὴ, ἡ Πρώιμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου ἀντιπροσωπεύεται πλουσιώτερα στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Μὴ ἐλεύθερη προθήκη (ὕπ' ἀριθ. 12) καὶ βάθρο (ὕπ' ἀριθ. VIII) ἔχουν διατεθῆ γιὰ τὰ πρόσφατα, ἀκόμα ἀδημοσίευστα², εὐρήματα ἀπὸ τὸ συνοικισμὸ τῆς Νέας Ἀγχιλάου (πίν. 9α). Στὸ κέντρο τοῦ χώρου (κιβωτιόσχημη προθήκη ὑπὸ στοιχείον Δ) ἔγινε σχηματικὴ ἀναπαράστασις τοῦ τάφου ΑΗ II τῆς Βεργίνας³. Σὲ μὴ ἐλεύθερη (ὕπ' ἀριθ. 13, πίν. 6) καὶ μὴ προθήκη τοίχου (ὕπ' ἀριθ. 7) ἔχουν ἐκτεθῆ παλαιὰ εὐρήματα κυρίως πήλινα, ἐνῶ μὴ τρίτη προθήκη (ὕπ' ἀριθ. 14) ἐτοιμάζεται νὰ δεχθῆ τὰ χάλκινα κοσμήματα καὶ τὰ σιδερένια ὄπλα τῆς ἰδίας ἐποχῆς. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 13 (πίν. 6) περιλαμβάνει εὐρήματα ἀπὸ τὴν Καλαμαριά τὴν Κουντουριώτισσα Πιερίας (πίν. 9β), τὸν Ἅγιο Παντελεήμονα Φλωρίνης καὶ τὸ Περιβολάκι. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 7 περιέχει εὐρήματα ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα, ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώρι καὶ ἀπὸ τὸν Λιμνότοπο. Σὲ ἰδιαίτερο βάθρο (ὕπ' ἀριθ. IX) τοποθετήθηκε μεγάλη πρόχους ἀπὸ τὸ Ἀξιοχώρι⁴. Οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι κλείνουν καὶ ἀρχίζουν οἱ ἱστορικοὶ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. X) μ' ἕνα γεωμετρικὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Μηκίβερνα καὶ ἕνα ὑστερογεωμετρικὸ ἀπὸ

1. W. A. Heurtley, ἔ.ἀ., σ. 214, ἀριθ. 408.

2. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 98, καὶ κατωτ. ἀριθ. 66.

3. ΠΑΕ 1961, σ. 93, πίν. 51β, Man. Andronicos, Vergina κλπ., Lund 1964, σ. 4, εἰκ. 1.

4. BSA 28, 1926-27, σ. 218, εἰκ. 7α.

τὴν Ὀλυνθο¹. — Στὸ ὀριζόντιο, νὰ ποῦμε, σκέλος τοῦ Π ἔχουν ἐκτεθῆ τὰ ἀγγεῖα τῶν κλασσικῶν χρόνων, μὲ πρῶτα τὰ λεγόμενα «προπερσικά»². Καθὼς προχωρεῖ ὁ ἐπισκέπτης, δεξιά του ἔχει εὐρήματα τῆς Ὀλύνθου (ἐλεύθερες προθήκες ὑπ' ἀριθ. 16, 18, 21 καὶ 23 καὶ βάθρα ὑπ' ἀριθ. XIII καὶ XV), ἀλλὰ καὶ ἀριστερά, ἀνάμεσα στὶς προθήκες μὲ εὐρήματα «διαφόρων τόπων», ἔχουν τοποθετηθῆ εὐρήματα τῆς Ὀλύνθου: παναθηναϊκὸς ἀμφορεὺς³ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XII), τμῆμα κρατήρος ἐρυθρομόρφου⁴ (πίνακας στὸν τοῖχο ὑπὸ στοιχείῳ E ἄλλος, ὑπὸ στοιχείῳ Z, ἐτοιμάζεται νὰ δεχθῆ ἐκλεκτὰ ἐρυθρόμορφα δστρακα) καὶ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα (προθήκη τοίχου ὑπ' ἀριθ. 24). Ἀπὸ τὶς προθήκες μὲ εὐρήματα «διαφόρων τόπων» ἡ πρώτη (ὑπ' ἀριθ. 15) περιέχει ὑστερογεωμετρικά, προπερσικά καὶ κορινθιακά ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ Θεσσαλονίκης (Καραμπουρνάκι κλπ.) καὶ τὴ Χαλκιδική. Ἀπὸ τὶς ἄλλες τρεῖς οἱ δύο (ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 19) ἔχουν μελανόμορφα (πίν. 10α-β), ἡ τρίτη (ὑπ' ἀριθ. 20) ἐρυθρόμορφα (πίν. 11α-β), ἐνῶ μιὰ τέταρτη (ὑπ' ἀριθ. 22) τὴν κρατοῦμε κενὴ γιὰ μελλοντικὰ ἐκθέματα. Τὰ μελανόμορφα καὶ τὰ ἐρυθρόμορφα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Σὲ ἰδιαίτερα βάθρα ἔχουν τοποθετηθῆ: ἀριστερὰ ἰδιόμορφο ἀγγεῖο τοπικοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὰ Πυργαδίκια⁵ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XI) καὶ δεξιά, γιὰτὶ θέλει φῶς, λεκανίδα ἐρυθρόμορφη ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης⁶ (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XIV). — Στὴ συνάντηση τῶν δύο σκελῶν τοῦ Π τοποθετήθηκε, πάνω σὲ χαμηλὸ βάθρο, πῆλινο περιρραντήριο ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο (βάθρο ὑπ' ἀριθ. XVIII) καὶ πάνω στὸν τοῖχο στὴ γωνία (ράφια ὑπὸ στοιχεῖα Η καὶ Θ) μέτωπα καλυπτῆρων ἀνθεμωτὰ ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο καὶ πῆλινη λεοντοκεφαλὴ ὑδρορρόης, ἀπὸ τὴ Βεργίνα⁷. Δεξιά κι ἀριστερὰ (προθήκες ὑπ' ἀριθ. 25 καὶ 26) ἔχουν ἐκτεθῆ κλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀγγεῖα. Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 25 κάνει ἐντύπωση ἡ ποιότητα τῶν μελαμβαφῶν ἢ ρυθμοῦ «δουτικῆς κλιτύος» κλπ. ποικιλόμορφων ἀγγείων ἀπὸ διάφορους τόπους τῆς Μακεδονίας. Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 26, μαζὶ μὲ ἀγγεῖα (ἀξιόλογος ὀμηρικὸς σκύφος ἀπὸ τὴ Φλώρινα)⁸, ἔχουν ἐκτεθῆ λύχνοι, σκευὴ λατρευ-

1. Ἀπὸ τὴν ἐπανεκθεση τῆς προϊστορικῆς Συλλογῆς βγήκε ἓνα ἄρθρο: Ἄ γ. Σ α κ ε λ α ρ ῖ ο υ, Ἀγγεῖα κεραμικῆς τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας, Λεῦκομα Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1967. Γιὰ τὰ πολλὰ λάθη, μάλιστα τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως, θὰ πρέπει νὰ μὴ εἶναι ὑπεύθυνη ἡ συγγραφεὺς τοῦ ἄρθρου.

2. Olynthus V, σ. 13 κ.έ.

3. Olynthus XIII, σ. 59, ἀριθ. 11, πίν. 14-16.

4. Olynthus V, σ. 109, ἀριθ. 131, πίν. 78-79.

5. ΑΔ. 22, 1967, Χρονικά, σ. 403 κ.έ., πίν. 307α.

6. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340, πίν. 360α.

7. Μ. Ἄ ν δ ρ ο ν ῖ κ ο υ κ.ά., Τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας, πίν. XXIV, 1.

8. ΠΑΕ 1933, σ. 75, πρβ. ΠΑΕ 1930, σ. 75 κ.έ.

τικής χρήσεως (κέρνος, ταφικά ἀγγεία χοῶν) κλπ. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 27, τέλος, ἔχει ἀντιπροσωπευτικά ἀγγεία καὶ λύχνους τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ τελειώνει ἡ συστηματικὴ ἔκθεση τῶν πηλίνων ἀγγείων, τὰ ὅποια στὸ μέλλον θὰ καταλάβουν ὅλο τὸ χῶρο τῆς πτέρυγος Γ. Γιὰ λίγα χρόνια πάντως φιλοξενοῦνται ἐδῶ ἄλλες κατηγορίες ἐκθεμάτων. — Ὁ ἐπισκέπτης τοῦ Μουσείου ἔχει δεξιὰ του τέσσερες προθήκες (ὑπ' ἀριθ. 33-36), ὅπου ἔχουν ἐκτεθῆ μετ' ἀριθ. 33-35) καὶ «διαφόρων τόπων» (προθήκη ὑπ' ἀριθ. 36). Σὴν εἰσαγωγὴ στὴν κατηγορίαν τῶν εἰδωλίων τοποθετήθηκε στὴ γωνία (ράφι ὑπὸ στοιχείου Κ) ἡ πήλινη μήτρα προτομῆς Κυβέλης ἀπὸ τὴν Ὀλύνθο¹ καὶ ἔκμαγεῖο της. — Παράλληλα πρὸς τὰ εἰδώλια, οἱ προθήκες τοίχου (ὑπ' ἀριθ. 28 καὶ ἐξῆς) περιέχουν ἡ καθεμιά ὁμοειδῆ ἐκθέματα, ἀλλὰ ἡ χρονολογικὴ τάξη, ποὺ μᾶς συνῶδευε ὡς τώρα, ἔχει ἐγκαταλειφθῆ, γιατί ἐδῶ ἡ ἔκθεση ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ προσωρινότητος, ὅσο νὰ γίνῃ ἡ μελετώμενη τριώροφη ἐπέκταση τοῦ Μουσείου, ὅπου θὰ μεταφερθοῦν τοῦτα τὰ εὐρήματα, Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 28 ἔχουν ἐκτεθῆ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἀγγεία καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Σὲ ἰδιαίτερο βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. XIX) τοποθετήθηκε ἀσημένια λειψανοθήκη 4ου αἰ. μ.Χ. (πίν. 91), πρόσφατο εὐρημα, ἀδημοσίευτο². Στὴν ὑπ' ἀριθ. 29 προθήκη ἐκτίθεται μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες συλλογὰς ὑάλινων ἀγγείων, ἀπὸ τὰ ὅποια πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε δυὸ ἑλληνιστικὰ μετ' ἀριθ. 29 τεχνικῆ τῆς चुतῆς ὑάλου (πίν. 15β), ἐνῶ τὰ πολλὰ εἶναι ρωμαϊκὰ μετ' ἀριθ. 29 τεχνικῆ τῆς ἐμφυσησεως. Τὰ περισσότερα ὑάλινα προέρχονται ἀπὸ τὰ φους τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν ἄπ' αὐτὰ (πίν. 66α) διακοσμεῖται μετ' ἀριθ. 29 παράσταση κυνηγίου, τὴν ὅποια ἀποδίδει τὸ ἀνάπτυγμα τοῦ σχεδ. 2³. Σὲ ἰδιαίτερο βᾶθρο (ὑπ' ἀριθ. 20) τοποθετήθηκε τὸ ἐνδιαφέρον ἀγγεῖο τοῦ πίν. 15α⁴. Ἀκολουθοῦν τὰ μεταλλικὰ εὐρήματα. Στὴν προθήκη ὑπ' ἀριθ. 30 ἔχουν ἐκτεθῆ δυὸ λαβὲς γεωμετρικοῦ τρίποδος καὶ ἄλλα χάλκινα καὶ ἀσημένια ἀγγεία κλασσικῶν χρόνων, 5ου - 4ου αἰ. π.Χ. Ἡ προθήκη ὑπ' ἀριθ. 31 περιλαμβάνει μιὰ ποικιλίαν ἐκθεμάτων : χάλκινα ἀγαματάκια (κωμικοῦ ἠθοποιῶ, Ἡρακλέους, Λάρητος κλπ.), χάλκινα ἐξαρτήματα ἀγγείων (λαβὲς διακοσμημένες, μερικὲς ζώομορφες, κ.ἄ.), χάλκινα ἀγγεία, ὄστεινα μικροεὐρήματα κλπ. Οἱ τελευταῖες δυὸ προθήκες περιέχουν : ἡ ὑπ' ἀριθ. 32 κυρίως ὄπλα (πίν. 13), ἡ ὑπ' ἀριθ. 37 χρυσὰ καὶ ἀσημένια κοσμήματα, ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ἕως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἄνάμεσα

1. Olynthus IV, σ. 92 κ.ἑ., ἀριθ. 410, πίν. 51-54.

2. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 377 καὶ 403, ΑΑΑ 2, 1969, σ. 48 κ.ἑ.

3. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 391 κ.ἑ., πίν. 296ε καὶ 298.

4. Chron, 1958, σ. 706, πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 64. Κατὰ φιλικὴ ἀνακοίνωση τοῦ κ. Μ. Ἀνδρονίκου, εἶναι αἰγυπτιακὴ πορσελάνη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Α. Μ. Κούντουρας

Σχ. 2. Ανάπτυγμα παραστάσεως σέ ύάλινο δοχείο (34).

στις προθήκες με τὰ χάλκινα ἔχουν τοποθετηθῆ σὲ ἰδιαίτερα βάρθα : ἀσημένια ὑδρία με ἀνάγλυφη Νίκη κάτω ἀπὸ τὴ λαβή¹ (βάρθο ὑπ' ἀριθ. XXI) καὶ ἄλλη ὑδρία χάλκινη με σειρήνα (πίν. 91) ἀπὸ τὴν Τορώνη² (βάρθο ὑπ' ἀριθ. XXII).

Ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀρχαίων, χάριν τῆς ἐκθέσεως, ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ νέες παρατηρήσεις. Εὐρέθη ὅτι συνανήκουν ὄστρακα προηγουμένως ἀσχετίστα. Ἄγγεϊα συμπληρώθηκαν ἢ διαλύθηκαν καὶ συγκολλήθηκαν ὀρθότερα. Ὅμαδες εὐρημάτων, ὅπως τὰ ἀγγεϊα ποῦ βρέθηκαν στὸ Καραμπουρνάκι τὸ 1954³, ἀξιώθηκαν καλύτερη μεταχείριση εἴτε τοποθετήθηκαν στὶς προθήκες (πίν. 10 καὶ 11) εἴτε ἔμειναν στὴν Ἀποθήκη (πίν. 12). Εἰδῶλια πῆλινα καθαρίσθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν. Ἐπίσης μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἀποκαταστάθηκαν καὶ καθαρίσθηκαν με ἀποτέλεσμα καμιά φορά νὰ παρουσιασθῆ διακόσμηση ἢ καὶ ἐπιγραφή, ὅπως π.χ. στὴ χάλκινη ὑδρία (πίν. 13) ἀπὸ τὸ Καραμπουρνάκι, ὅπου μετὰ τὸν καθαρισμὸ μπορέσαμε καὶ διαβάσαμε τὴν ἐπιγραφή : ΑΘΕΝΑΙΟΙ ΑΘΛ(Α) <Ε>ΠΙ ΤΟΙΣ ΕΝ Τ῾Ι ΠΟΛΕΜΟΙ (πίν. 14α-β)⁴.

Στὴν ἐπανάκθεση τῶν ἀγγείων καὶ τῶν ἄλλων ἐκθεμάτων τῶν χώρων Α - Γ συνεργάσθηκαν πολλοί, ἀλλὰ κυρίως ἡ κ. Ἄγνη Σακελλαρίου καὶ οἱ Ἐπιμελήτριες Ἀρχαιοτήτων Μαρία Καραμανώλη - Σιγανίδου καὶ Εὐγενία Λεβεντοπούλου - Γιούρη. Πολλὰ ὀφείλονται σὲ συμβουλές τῶν καθηγητῶν Γ. Μπακαλάκη καὶ Μ. Ἀνδρονίκου. Στὰ βυζαντινὰ ζητήσαμε τὴ βοήθεια τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Μ. Μιχαηλίδου καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ Νικ. Νικονάνου. Τὸ συνεργεῖο τῶν τεχνιτῶν ἀποτελοῦν οἱ Νικηφόρος Γάρος, Σιδέρης Καραλῆς καὶ Εὐάγγελος Λύτος με Προϊστάμενο, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀποστόλου Κοντογεώργη, τὸν τεχνίτη τοῦ Μουσείου Δημήτριο Μαθιό, στὸν ὁποῖον ὀφείλονται κυρίως οἱ λεπτεῖς καὶ υπεύθυνες ἐργασίες στὰ χάλκινα κλπ. ἀντικείμενα. Ὡς ξυλουργὸς εἰδικευμένος γιὰ τὶς προθήκες, βάρθα κλπ., ἐργάσθηκε ὁ Χαράλαμπος Τροχίδης.

1. Τὰ τεμάχια τῆς ὑδρίας ἦσαν μαζί με τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου, ποῦ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸ 1967, ΑΔ Χρονικά (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 134, πίν. 28.

3. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 84.

4. Στὸν κ. Ε. Vanderpool ὀφείλω τὴν πληροφορία, ὅτι ἄλλα δύο χάλκινα ἀγγεϊα ἔχουν τὴν ἴδια περίπου ἐπιγραφή. Τὸ ἓνα, ἀπὸ τοὺς Ἀμπελοκήπους τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι ἀπὸ πολὺ καιρὸ στὸ Λουβρὸ (D e R i d d e r, Bronzes attiques du Louvre, ἀριθ. 2590). Τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ Μαραθῶνα, εἶναι στὴ Συλλογὴ τοῦ Π. Κανελοπούλου (Περιοδ. Εἰκόνες, 25 Νοεμβρίου 1966). Ὁ κ. Vanderpool σχετίζει τοῦτα τὰ ἄθλα με τὴν πληροφορία τοῦ Διοδώρου Σικελιώτη (XI, 33, 3), ὅτι τὸ 479 π.Χ. «ὁ τῶν Ἀθηναίων δῆμος ἐκόσμησε τοὺς τάφους τῶν ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τελευτησάντων καὶ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον τότε τὸ πρῶτον ἐποίησε...».

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΟΥΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑΣ - ΠΕΤΡΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 8ῃ Μαΐου 1967

Π ό ρ ι σ μ α

ἐξετάσεως τῆς χημικῆς συστάσεως δειγμάτων ἐκ μεταλλικῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Μεταλλικά δείγματα ἐπιφανειακῶν διαστάσεων ὀλίγων τετραγωνικῶν ἑκατοστῶν ἀποκοπέντα ἐκ μεταλλικῶν ἀντικειμένων τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐξητάσθησαν ἀκτινογραφικῶς καὶ φασματοσκοπικῶς πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν μετάλλων, τὰ ὅποια εἰσέρχονται εἰς τὴν σύστασιν τῶν. Ἐξαιρέσει ἑνὸς δειγματος ἐξ ἀργύρου τὰ λοιπὰ ἔχουν χρυσοκίτρινον χρῶμα. Ἐζητήθη νὰ προσδιορισθῇ ἐὰν τὰ δείγματα περιεῖχον χρυσόν. Μία πρώτη ἐξέτασις πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν διὰ τῆς λυδίας λίθου ἔδωκεν ἀποτέλεσμα ἀρνητικόν. Λεπτομερεστέρα ἐξέτασις ἐγένετο ἀκτινογραφικῶς καὶ φασματογραφικῶς. Ἡ ἀκτινογραφικὴ ἐξέτασις ἔδειξεν ὅτι τὰ δείγματα ἦσαν ἐκ βρόνζου (κρατερώματος) ἤτοι κράματος χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου. Βάσει τῶν ἀκτινογραφικῶν δεδομένων διεχωρίσθησαν τρεῖς κατηγορίαι ὡς πρὸς τὴν περιεκτικότητα εἰς χαλκὸν καὶ κασσίτερον, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο καὶ φασματογραφικὴ ἐξέτασις. Ἐκτὸς τῶν κυρίων συστατικῶν χαλκοῦ καὶ κασσιτέρου οὐδὲν ἵχνος χρυσοῦ εὕρηθη. Εἰς τὰ δύο ἐκ τῶν φασματοσκοπηθέντων δειγμάτων διεπιστώθη ὡς ἵχνοστοιχεῖον κοβάλτιον καὶ δὴ μὲ ἱκανὸν ἀριθμὸν χαρακτηριστικῶν γραμμῶν τοῦ στοιχείου τούτου εἰς τὸ ὑπὸ ἔνδειξιν Α18 δείγμα, ἐνῶ εἰς τὸ ὑπὸ ἔνδειξιν Α17 ἐλάχιστοι παρετηρήθησαν γραμμαὶ μαρτυρουμένης σημαντικῶς μικροτέρας περιεκτικότητος εἰς κοβάλτιον. Ἡ παρατήρησις αὕτη θὰ ἦτο ἴσως ἐνδιαφέρουσα ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν δειγμάτων τούτων.

Ὁ ἐξετάσας

Π. Κόκκορος

Παρακαλέσαμε ἐπίσης τὸν καθηγητὴ τῆς Ἀναλυτικῆς Χημείας κ. Κωνσταντῖνο Βασιλειάδη, ὁ ὁποῖος ἀνέθεσε στὸν Ἐπιμελητὴ κ. Γ. Βασιλικιώτῃ νὰ κάμῃ ἀνάλογη ἐξέτασις. Τὸ πόρισμα τοῦ κ. Βασιλικιώτη ἔχει ὡς ἑξῆς :

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΑΝΑΛΤΙΚΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 9ῃ Μαΐου 1967

Ἐ ξ έ τ α σ ι ς

τριῶν δειγμάτων, μεταλλικῆς κόνεως, προσκομισθέντων ὑπὸ τοῦ
ἹΑρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης.

Δείγμα Νο 1 : Ἐξωτερικῶς, ἀπὸ τοὺς ὄμους, κάτωθεν τοῦ Σατύρου.

Δείγμα Νο 2 : Μεταξὺ λέοντος καὶ ἐλάφου.

Δείγμα Νο 3 : Ἐσωτερικῶς εἰς τὸ μέρος τοῦ λαιμοῦ.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δείγματα ἡ ποιοτικὴ ἀνίχνευσις χρυσοῦ ἀπέβη
ἀρνητικὴ.

Ὁ ἐκτελέσας τὴν ἐξέτασιν
Γ. Βασιλικιώτης, Ἐπιμελητῆς

Βεβαιώνονται ἔτσι ὅσα ἔγραψα ἀλλοῦ (ὄχι πρῶτος) : τὰ χάλκινα ἀπὸ τὸ
Δερβένι εἶναι ἀπλῶς χάλκινα¹, ὄχι ἐπιχρυσωμένα. Γνωστὸ εἶναι ὅτι «πᾶν
ὄ,τι λάμπει δὲν εἶναι χρυσοῦς». Ἐπίσης γνωστὸ εἶναι πὼς τὰ καλλιτεχνήματα
δὲν χάνουν τίποτε ἀπὸ τὴ βεβαίωσις ὅτι δὲν εἶναι ἐπιχρυσωμένα.

Ἡ δημόσια συζήτηση γιὰ τοὺς κινδύνους διαβρώσεως τοῦ κρατήρος
προκάλεσε διαταγὴ μεταφορᾶς τοῦ κρατήρος εἰς τὴν Ἀθήνα, εἰς τὸ Ἐθνικὸ Ἀρ-
χαιολογικὸ Μοσεῖο! Τοῦτο δὲν ἔγινε τελικὰ. Οἱ ἀπαραίτητες ἐξετάσεις
ἔγιναν εἰς τὴ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τοὺς δύο τεχνίτες, ποὺ δούλεψαν πολὺ ἢ λίγο
τὸν κρατήρα : τὸν τεχνίτη τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀνδρέα
Μαυραγάνη καὶ τὸν τεχνίτη τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης Δημήτριο Μα-
θιό. Πολυσέλιδες ἐκθέσεις τους τηροῦνται εἰς τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἐφορείας. Τοὺς
ἐζητήθη καὶ ἀνέφεραν : πὼς καὶ μὲ τί μέσα καθάρισαν τὸν κρατήρα, ἂν βλέ-
πουν διαφορὰ πρὸς τὸ χειρότερο καὶ τί προτείνουν γιὰ τὴ θεραπεία. Ὁ τε-
χνίτης Ἀνδρέας Μαυραγάνης βεβαιώνει μεταξὺ ἄλλων : «...τὸ μέταλλον τοῦ
κρατήρος δὲν ἔχει ὑποστῆ ἔστω καὶ τὴν παραμικρὰν διάβρωσιν ἀπὸ τὴν

1. Ὅμοια χρυσιζούσα λάμψη ἔχουν πολλὰ μπρούτζινα ἀγγεῖα, π.χ. ψυκτήρ καὶ ἀμ-
φορεὺς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης, ποὺ προέρχονται, λέει, ἀπὸ
τῆ Β. Ἑλλάδα, MMA Bulletin, Ἰαν. 1961, σ. 138 κ.έ., εἰκ. 7 καὶ 11. Πρβ. K. S c h e f o l d
PKG 1, Berlin 1967, εἰκ. 152a-b.

ἡμέραν τῆς συντελεσθείσης ἐργασίας συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1963». Ὁ τεχνίτης Δημήτριος Μαθιὸς βεβαιώνει ἐπίσης : «... δὲν ὑπέστη ὁ κρατῆρ κανενὸς εἶδους διαβρώσεις ἀπὸ τοῦ καθαρισμοῦ του καὶ ἐντεῦθεν».

Βέβαια καὶ οἱ δύο προτείνουν τρόπους καὶ μέσα συντηρήσεως στὸ ἐξῆς. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα χρειάζεται ξηρὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ δὲν καταφέραμε ἀκόμη νὰ ἐξασφαλίσουμε, ἀφοῦ ἀκόμη δὲν στεγανοποιήσαμε τὸν ἐλλεινὸ φωταγωγὸ τῆς αἴθουσας.

Τοὺς τρόπους συντηρήσεως μᾶς ἀνέπτυξε προφορικῶς κατὰ ἐπίσκεψή του (παγκόσμια αἰθεντία στὰ ζητήματα αὐτὰ) ὁ κ. H. J. Plenderleith¹. Ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Γ. Βασιλικιώτης εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ συντάξῃ Ἐκθεση, ἀπὸ τὴν ὁποία παραθέτουμε τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα : «...Ἐκ τοῦ κρατῆρος τοῦ Δερβενίου ἐλήφθησαν δείγματα τῶν πρασίνων περισκληρύνσεων τόσον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας καὶ ἐγένετο ἀνάλυσις αὐτῶν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν χλωριούχων ἰόντων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναλύσεως εἶναι ἐλαφρῶς θετικόν. Ὑπάρχουν δηλαδὴ χλωριούχα ἰόντα, εἰς μικρὰ ὅμως ποσά. Κατόπιν τούτου ἡ κατάστασις τῆς διαβρώσεως δὲν κρίνεται ὡς ἐπικίνδυνος καὶ ὑπάρχει δυνατότης ἀνασχέσεως μὲ τὰ ὑπάρχοντα μέσα ἄνευ μετακινήσεως τοῦ κρατῆρος». Τὰ «ὑπάρχοντα μέσα» δυστυχῶς ἀκόμη δὲν μπορέσαμε νὰ τὰ ἐξασφαλίσουμε. Ἐλπίζουμε τώρα στὴ σύντομη στεγάνωσις τοῦ φωταγωγοῦ καὶ τότε θὰ γίνουν καὶ τ' ἄλλα².

38. Ἀρχιτεκτονικά. Νέα προσκτήματα (ρωμαϊκῶν χρόνων κίονες, κυρίως ἀπὸ τὸ θαλάσσιο τεῖχος ἀποσπασμένοι, ἀριθ. Εὐρ. 10.161-10.197, κιονόκρανα, βάσεις, ἐπιστύλια κλπ.) καὶ ἀσήμαντες σχετικὰ προσθήκες στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ἀποκτήματα τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ἐγίναν κατὰ τὴ διετία 1966-1967. Ἀναφέρονται σὲ γενικώτερα βιβλία τὰ ἀρχαῖα τῆς Θέρμης³ καὶ τὸ Γαλεριανὸ τόξο τοῦ πίν. 19⁴.

1. Ἰδὲ π.χ. H. J. Plenderleith, *The Conservation of Antiquities and Works of Art*, London 1956.

2. Στὴ δημοσιευμένη Ἐκθεση τῶν ἐργασιῶν τοῦ 1964 (ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 412) φέρεται ὡς περὶ ὅθις κατὰ τὸ 1964 ἡ ἐργασία : καθαρισμοῦ, συλλογῆς καὶ φωτογραφίσεως τῶν εὐρημάτων ἐκ Δερβενίου, ἀλλὰ ἔκθεσις γιὰ τὴν ἀμοιβὴ τῶν εὐρετῶν δὲν εἶχε ὑποβληθῆ οὔτε τὸ 1965. Ἐπίσης λέγεται ὅτι ἐτακτοποιήθη ἡ μεγάλη ἀποθήκη τῶν ἀγγείων κλπ., ἀλλὰ ὁ ἀπαραίτητος ἐλεγχος τῶν ὑπαρχόντων δὲν ἐγίνε παρὰ μόνον μετὰ τὸ 1965.

3. K. Schefold, PKG, ἑ.ἀ., σ. 246. Στὴν ἀγγλικὴ ἐκδόσις παλαιότερου βιβλίου τοῦ ἰδίου συγγραφέως (πρῶτῃ γερμ. ἐκδόσις 1965) ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ ἀρχαῖα τῆς Θέρμης, K. Schefold, *Classical Greece*, London 1967, σ. 105. Ἰδὲ καὶ ΑΔ 4, 1966, σ. 532 (G. Bakalakis).

4. Κυρίως γιὰ τὴν ἀνάγλυφον διακόσμησίν του, G. M. A. Hanfmann, *Classical Sculpture*, London 1967, σ. 339, εἰκ. 313.

39. Γ λ υ π τ ά. Προσκτήματα του Μουσείου ανακοινώθηκαν σε σύντομες εκθέσεις, όπως γυναικείο και άλλο ανδρικό κεφάλι, μαρμάρινα, από τη Θεσσαλονίκη, το χάλκινο κεφάλι από τα Ρυάκια της Πιερίας κλπ.¹ Τα προσκτήματα των ετών 1966 και 1967 θά δημοσιευθούν με σχετική πληρότητα στις εκθέσεις των Χρονικών του 'Αρχαιολογικού Δελτίου, ώστε θά ήταν περιττή επανάληψη αν καταχωρίζονταν και εδώ. Εικονίζονται μόνον δύο ρωμαϊκά τραπεζοφόρα, δηλαδή ο άκεφαλος μαρμάρινος Πάν του πίν. 20 (ἀριθ. Εύρ. 10.114) και τὸ μαρμάρινο σύμπλεγμα Βελλεροφόντη και Χιμαίρας του πίν. 22α (ἀριθ. Εύρ. 10.067). Ίδὲ και κατωτ. ἀριθ. 40. — Ἐπὶ τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ γλυπτά του Μουσείου πρέπει νὰ ἀναφέρουμε πρῶτα τρεῖς μελέτες του Μ. Ἀνδρόνικου, ποὺ ξέφυγαν ἀπὸ τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 51 καὶ 132, γιὰ μιὰ ἐπιτύμβια στήλη αὐστηροῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὴ Θράκη², ἓνα πορτραῖτο του Ιου αἰ. π.Χ.³ καὶ τὴ στήλη του Θεόγνητου ἀπὸ τὴν Κασσάνδρα⁴. — Νεκροδεῖπνο ἀπὸ τὴν Ποτιδαία περιλαμβάνει στὸν κατάλογο τῶν ἐλληνικῶν νεκροδεῖπνων ἡ Rhea N. Thönges - Stringaris⁵ καὶ τὸ χρονολογεῖ περὶ τὸ 380 π.Χ. — Τὴ δημοσίευση του κοιμισμένου Σατύρου ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη ἰδὲ στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 23. — Τὸ ὑπερφυσικὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὸ Καλαμοτὸ⁶ κατατάσσεται στὸν κατάλογο τῶν θωρακισμένων ἀνδριάντων του C. Vermeule καὶ χρονολογεῖται στὸ τέλος τῆς ἐποχῆς του Αὐγούστου ἢ στὴν ἐποχὴ τῶν Κλαυδίων⁷. — Ὁ κορμὸς ἀνδριάντος, ποὺ ἀναγνωρίζεται ὡς Ἄδριανός⁸, μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν αὐλὴ του παλαιοῦ στὸ νέο Μοῦσεῖο, ὅπου πρόκειται νὰ ἐκτεθῆ. — Γιὰ τὴ μελέτη του A. Giuliano, ποὺ καταχωρίσθηκε στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 51, ἰδὲ βιβλιοκρισία του Β. Καλλιπολίτη⁹. — Ἡ κόμωση προτομῆς του Μουσείου (Antike Kunst 4, 1961, σ. 68 κ.έ.) παραβάλλεται πρὸς ὅμοια γυναικεῖα κεφαλὴ στὸ Μοῦσεῖο τῆς Σίδης¹⁰. — Ὁ Ὀλγανος ἀναφέρεται στὴ δημοσίευση του Τάφου τῶν Λευκαδίων¹¹. Τὸ

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 411 κ.έ., Arch, Rep. 1967-68, σ. 15, εἰκ. 21. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 48.

2. ΑΕ 1956, σ. 199 κ.έ.

3. Mon. Piot 51, 1959, σ. 37 κ.έ.

4. BCH 86, 1962, σ. 261 κ.έ.

5. AM 80, 1965, σ. 87.

6. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 95.

7. Berytus 15, 1964, σ. 99, ἀριθ. 22Α.

8. Berytus, ἔ.ά., σ. 105 κ.έ., ἀριθ. 194Α, πίν. XXI, 9.

9. Gnomon 39, 1967, σ. 404 κ.έ.

10. J. Inan - E. Rosenbaum, Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor, London 1966, σ. 201 κ.έ., ἀριθ. 277, σμμ. 2.

11. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήνα 1966, σ. 2 κ.έ.

εἰκονιστικὸ ἄγαλμα ρωμαίας δέσποινας¹ χρονολογεῖ στὸ δευτέρου μισὸ τῆς βασιλείας τοῦ Κομμόδου ἢ Erika Schmidt².

40. Σ α ρ κ ο φ ἄ γ ο ι. Ἀπὸ τὰ νέα ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου εἶναι ἡ πλευρὰ μαρμάρινης σαρκοφάγου τοῦ πίν. 21, ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου τῆς Θεσσαλονίκης (οἰκόπεδο Λαζάρου Καραπαναγιωτίδη, ὁδὸς ΠΗΘ 28, Ξηροκρήνη). Εἶναι ἀπὸ τὶς ὠραιότερες καὶ πρωιμότερες ἀττικὲς σαρκοφάγους ρωμαϊκῶν χρόνων, 2ου αἰ. μ.Χ. (ἀριθ. Εὐρ. 10.234). Καλύτερη π.χ. ἀπὸ ὅμοια παράσταση στὴ σαρκοφάγο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 1.184. — Ἄλλο ἓνα κομμάτι σαρκοφάγου, ποὺ σώζει μέρος ἀπὸ ἀνάγλυφο γρῦπα εἰκονίζεται στὸν πίν. 22β (ἀριθ. Εὐρ. 10.064). — Σὲ ὀρισμένη κατηγορία σαρκοφάγων ἀπὸ lapis sarcophagus, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρεῖς τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναφέρονται διάφορες μελέτες πρόσφατες. Ὁ J. B. Ward-Perkins³ παραπέμπει γιὰ πληρέστερο κατάλογο τῶν ὁμοίων σαρκοφάγων σὲ «προσεχῆ» τόμο τοῦ Bulletin du Musée de Beyrouth, τὸν ὁποῖο δὲν εἶδα ἀκόμη. Ὁ M. H. Ballance ἐντοπίζει τὴν προέλευση τοῦ διακοσμητικοῦ λίθου «africano» στὴν περιοχὴ τῆς Τέω⁴. — Ἐνδιαφέρει καὶ τὶς ἀττικὲς σαρκοφάγους τῆς Θεσσαλονίκης μελέτη τοῦ Antonio Giuliano⁵. — Ὁ Robert Turcan ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ σὲ σαρκοφάγους τῆς Θεσσαλονίκης⁶.

41. Π ἡ λ ι ν α ἄ γ γ ε ῖ α. Νέα προσκτῆματα (λεκανίδα ἐρυθρόμορφη κλπ.) ἀναφέρονται στὴν ἔκθεση τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁷. — Οἱ Milutin V. Garašanin καὶ Wolfgang Dehn δημοσίευσαν ὄστρακα τῆς Συλλογῆς τοῦ Προϊστορικοῦ Σεμιναρίου στὸ Marburg, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ ὄστρακα ἀπὸ τὴν Παραδημή, ὥστε γίνεται ἀναφορὰ καὶ στὴ Συλλογὴ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ Πελεκίδη-Κυριακίδη⁸. — Ἀγγεῖα (ἀπὸ τὴν Ὀλυμποῦ καὶ τὸ Δερβένι) ἀναφέρονται γιὰ σύγκριση ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη⁹.

1. BCH 73, 1949, σ. 294 κ.έ. Πρβ. Μακεδονικά 2, 1953, σ. 594.

2. Erika Schmidt, Römische Frauenstatuen, 1967, σ. 125.

3. J. B. Ward-Perkins, Marmo «africano» e «lapis sarcophagus», Rendiconti, 39, 1966-1967, σ. 127 κ.έ., εἰκ. 5.

4. M. H. Ballance, The Origin of Africano, Papers BSR 34, 1966, σ. 79 κ.έ.

5. A. Giuliano, Il commercio dei sarcofagi attici, Roma 1962. Πρβ. Gnomon 37 1965, σ. 612 κ.έ., ἰδίως σ. 616 (H. Wiegartz).

6. Robert Turcan, Les sarcophages romains κλπ., σ. 69 κ.έ., 132 σημ. 1, 287 σημ. 8, 290 καὶ 555.

7. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340 κ.έ.

8. M. V. Garašanin-W. Dehn, Thrakisch-makedonische Wohnhügelfunde in der Sammlung des Vorgeschiechtlichen Seminars zu Marburg (Lahn), ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Jahrbuch des R.-G. Zentralmuseums Mainz, 10, 1963, σ. 1 κ.έ.

9. Γ. Μπακαλάκη, Ἀνασκαφὴ Στρώμης, Θεσσαλονίκη 1967.

42. Κρατήρ κλπ. ἀπὸ τὸ Δερβένι. Ὁ χάλκινος κρατήρ ἀπὸ τὸ Δερβένι περιλαμβάνεται πιά σχεδὸν σὲ κάθε βιβλίο γιὰ ἀρχαία ἑλληνικὴ τέχνη. Ὁ G. M. A. Hanfmann¹ τὸν ἀναφέρει καὶ τὸν εἰκονίζει, ἀλλὰ ὁ κρατήρ δὲν εἶναι «guilded», τὸ ὕψος του δὲν εἶναι μόνον 0,80 μ., ὁ «Pan» εἶναι Σάτυρος καὶ γιὰ τὴν ἐπιγραφή του ἰδὲ κατωτέρω. — Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσι βιβλίου τοῦ K. Schefold εἶναι κρίμα, ποῦ ὁ κρατήρ εἰκονίζεται σὲ ἔλεεινὴ ἀσπρόμαυρη εἰκόνα² (καὶ ὁ χάρτης στὴ σ. 272 ἔχει κομμένη καὶ ἀπὸ τὴ σημερινὴ Ἑλλάδα τὴ μισή). — Ὁ K. Schefold πάλι, σὲ ἄλλο βιβλίο του³, ἀξιολογεῖ τὸν κρατήρα, τὸν χρονολογεῖ (ὄχι νεώτερος ἀπὸ τὸ 330 π.Χ., ἀρχαιότερος τοῦ χρυσοῦ ἀμφορέως τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸ Παναγκοῦριστε) καὶ εἰκάζει προέλευσὴ του ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἀποικίαι τῆς Αἰγύπτου. — Ὁ Cl. Rolley⁴ τιμᾷ τὸν κρατήρα μὲ εἰκόνα frontispiece καὶ δύο λεπτομέρειαι (ἀλλὰ καὶ δῶ λαθάκια: δὲν ὑπάρχουν «two silver ivy wreaths», τὸ ἓνα εἶναι κλῆμα). — Στὴ λαμπρὴ ἔκδοσι τῶν Ch. Delvoye — G. Roux γιὰ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας ὁ κρατήρ παρουσιάζεται σὲ ὀλοσέλιδες εἰκόνες καὶ ἀπὸ τὶς δύο κύριαι ὄψεις του, ἀλλὰ καὶ δῶ ἓνα λαθάκι: βρέθηκε, λέει, τὸ 1958, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς βρέθηκε τὸ 1962⁵. — Ὁ κρατήρ ἢ λεπτομέρειαι εἰκονίζονται ἐπίσης σὲ βιβλία γενικώτερα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ τέχνη τῶν John Boardman⁶ καὶ François Chamoix⁷, ὅπου βέβαια ὁ κρατήρ παρουσιάζεται ἀκόμη ὡς κατασκευασμένος «en bronze doré». — Σὲ σύντομη περιγραφή τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Δερβένι ὁ Γ. Μπακαλάκης⁸ παρατηρεῖ ὅτι τὰ χαλκᾶ (κρατήρ κλπ.) δὲν εἶναι ἐπιχρυσά, ἀναγνωρίζει στὶς λαβὲς τοῦ μεγάλου κρατήρος Ἑρακλῆ, Ἀχελῶο, Ποσειδῶνα καὶ Ἄδη Ἴσως, καὶ χρονολογεῖ περὶ τὸ 300 π.Χ. (πρβ. ἀνωτέρω). — Τὸ

1. G. M. A. Hanfmann, *Classical Sculpture*, London 1967, σ. 323 καὶ εἰκ. 183-184.

2. K. Schefold, *Classical Greece*, London 1967, σ. 190, εἰκ. 54.

3. K. Schefold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, Berlin 1967, σ. 119, πρβ. αὐτ. σ. 122 καὶ 207, ὡς καὶ εἰκ. 156-157.

4. Cl. Rolley, *The Bronzes* [=H.F. Mussche, *Monumenta Graeca et Romana*, V, 1] Leiden 1967, σ. 17, ἀριθ. 154.

5. Ch. Delvoye - G. Roux κ.ἄ., *La civilisation grecque de l'antiquité à nos jours*, I, Bruxelles 1967, εἰκ. 45-46 (παρένθ. εἰς σ. 132-133) καὶ σ. 496. Πρβ. *L'Antiquité Classique* 36, 1967, σ. 216 κ.ἑ. (Herman Van Looy).

6. John Boardman, *Greek Art*, London 1964, (καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφρασι: *L'art Grec*, Paris 1965), σ. 169, εἰκ. 154.

7. François Chamoix, *Art Grec*, Paris - Lausanne 1966, σ. 76, εἰκ. 54, καὶ λεπτομέρεια στὴ σ. 77. Πρβ. *L'Antiquité Classique* 35, 1966, σ. 359 κ.ἑ.

8. AA 4, 1966, σ. 532 κ.ἑ. Ἀντιθέτως παρουσιάζονται ἀδικαιολόγητα ὡς ἐπιχρυσῆς οἱ κνημίδες κλπ., AA 1966, σ. 111, εἰκ. 28 καὶ 29, μὲ τὴν παρατήρησι μάλιστα ὅτι «die Vergoldung ist zum Teil sehr gut erhalten».

νεκροταφείο, ὁ κρατῆρ καὶ ἄλλα χάλκινα εὐρήματα ἀπὸ τὸ Δερβένι ἀναφέρονται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων¹. — Ὁ D. E. Strong πραγματεύεται ἀργυρᾶ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Δερβένι σὲ παράρτημα κυρίως τοῦ βιβλίου του γιὰ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκευὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων². — Λεπτομέρεια τοῦ κρατῆρος ἐγχρωμὴ εἰκονίζεται στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1967, σ. 275. — Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐπιγραφή τοῦ κρατῆρος³ κατέληξε στὴν ἐρμηνεία τοῦ J. Bousquet : κτῆμα τοῦ Ἀστίωνος, υἱοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα, Λαρισαίου. Τὸ Ἀστιούνειος δηλαδὴ εἶναι κτητικό ἐπίθετο, ὅπως : Πολυξεναία ἐμμί.

43. Διόρθωση. Εἶναι φανερό τυπογραφικὸ λάθος στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 44, ἡ παραπομπὴ στὴν εἰκ. 26 ἀντὶ τῆς ὀρθῆς, εἰκ. 28.

44. Ψηφιδωτά. Σύντομο χρονικὸ καὶ περιγραφή, μὲ εἰκόνες ἐγχρωμες καὶ ἀσπρόμαυρες, τῶν ψηφιδωτῶν ἀπὸ τὴν ὁδὸ Σωκράτους, ἀριθ. 45, δημοσιεύθηκε στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1966, σ. 270 κ.έ. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 47.

45. Ἐπιγραφές. Ἀπὸ τὰ νέα προσκτήματα, ποὺ σημειώθηκαν στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν 1966 καὶ 1967 τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, ξεχωρίζουμε ἐδῶ δύο ἀπὸ τίς σημαντικώτερες ἐπιγραφές. Ἡ μία εἶναι μνημειακὴ ἐπιγραφή, πᾶνω σὲ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος, μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς λέξεως : Αὐτοκράτωρ (πίν. 24α). Καθὼς βρέθηκε σὲ οἰκόπεδο κοντὰ στὴ ΒΔ γωνία τῆς Ἀγορᾶς, γίνεται πιθανὸ πὼς προέρχεται ἀπὸ κτήριο, αὐτοκρατορικὸ κτίσμα, τῆς Ἀγορᾶς. Τὸ μεγ. σωζ. μῆκος τοῦ μαρμάρου εἶναι 1,32 μ., ἄνω φέρει λύκον καὶ ὀπὴ πειοσχίμου συνδέσμου. — Ἡ ἄλλη εἶναι σπουδαία ἐπιγραφή καὶ μᾶς φέρνει εἰδήσεις «ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ τὴν Κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης», ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἀείμνηστος Στρατῆς Πελεκίδης. Εἶναι ψήφισμα τῶν Πανελλήνων πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Τὸ κείμενο, ἐνανάγνωστο, συμπληρώνεται εὐκόλα :

Αὐτοκράτορα Καίσα-
ρα, θεοῦ Τραϊανοῦ υἱόν,
θεοῦ Τραϊανοῦ υἱόνόν,
θεοῦ Νέρουα ἔγγονον, Τ. Αἰλι-

1. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 18, σημ. 2, σ. 110, σημ. 4, 113, 169 καὶ 176, σημ. 1.

2. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 94 καὶ κυρίως 217 (Appendix IV).

3. BCH 89, 1965, σ. 807 κ.έ. (G. Daux), 90, 1966, σ. 281 (J. Bousquet), Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 356.

ον Ἄδριανὸν Ἄντωνῖνον, [σε-
 βαστόν, εὐσεβῆ, κατὰ τὸ ψή[φισμα
 τὸ δόξαν τοῖς Πανέλλησιν]κατ-
 απεμφθὲν ὑπ' αὐτῶν εἰς ἀπ[ά-
 σασ τὰς μετεχούσας πόλεις κ[αί
 ἔθνη τοῦ πανελληνίου κυρ[ω-
 θὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος,
 πολιειταρχούντων

Γν. Δομιτίου Θράσωνος τὸ Β',
 Τ. Νουμισήγου Μακρείνου τοῦ κα[ί
 Πρειμιγένους,
 Ἄλεξάνδρου Ἀπολλειναρίου.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἄντωνῖνος Εὐσεβῆς ἐβασίλευσε ἀπὸ τὸ 138-161 μ.Χ. Τοὺς τίτλους του κλπ. ἰδὲ πρόχειρα εἰς R. Cagnat, Cours d' Epigraphie Latine 4η ἔκδ., Paris 1914, σ. 197 κ.έ. Γιὰ τοὺς Πανέλληνες ἰδὲ μελέτη μὲ ἀφορμὴ ἄλλη ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης, Marcus N. Tod, JHS 42, 1922, σ. 167 κ.έ., ἰδίως σ. 173 κέ. Πρβ. Hesperia 3, 1934, σ. 193, I.G. II², 2958¹. Οἱ Πολιτάρχαι τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἀπαντοῦν στὴν Προσωπογραφία τοῦ Δ. Κανατσούλη, ἀλλὰ δὲν ἐξάντλησα τὴν ἔρευνα. Γιὰ τὸν πολυσυζητημένο θεσμὸ τῶν Πολιταρχῶν ἰδὲ βιβλιογραφία στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 6, σμμ. 5. Στὴ διατηρημένη στενὴ πλευρὰ τοῦ μαρμάρου σώζεται μικρὸ μέρος ἄλλης ἐπιγραφῆς (πίν. 24γ). — Δίνομε ἐδῶ τὴν εἰκόνα δύο ἀκόμη νέων ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἶναι ἀκέραια, σὲ πλευρὰ σαρκοφάγου, εὐανάγνωστη καὶ εὐνόητη (πίν. 24δ), ἡ ἄλλη εἶναι ἐπιτύμβια ἐπίσης, ἀποσπασματικὴ (πίν. 24β) καὶ δύσκολα συμπληρώνεται (ἀριθ. Εὐρ. 10.091). Καὶ γιὰ τὶς δύο πρβ. ΑΔ, Χρονικά 1966 καὶ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

46. Πάπυρος. Στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν πάπυρο τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης πρέπει νὰ προστεθῇ ἄρθρο τοῦ Στ. Καψωμένου², ποὺ διέφυγε ἀπὸ τὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 52, καὶ ἄρθρο τοῦ Ch. Picard νεώτερο³.

47. Νομισματικά. Νομισματικὰ ἀποκτήματα τοῦ 1965 καταχωρίσθηκαν στὴν ἐκθεση τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁴. Πάρα πολλὰ νέα

1. Τώρα ἰδὲ πρόσφατη μελέτη, Hesperia 37, 1968, σ. 338 κ.έ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. S. G. K a p s o m e n o s, The Orphic Papyrus Roll of Thessalonica, The Bulletin of the American Society of Papyrologists 2, 1, October 1964, σ. 3 κ.έ.

3. C h. P i c a r d, Après la lecture-encore partielle du papyrus de Dherveni..., Mélanges κλπ. offerts à J. Carporino, Paris 1966, σ. 737-746.

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

νομίσματα ἀπέκτησε τὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ ἔτη 1966 καὶ 1967. Δὲν θὰ καταχωρισθοῦν ἐδῶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς, τῆς Πλατείας Ναυαρίνου, τοῦ Παλατιανοῦ κλπ., γιατί ἀνήκουν μᾶλλον στοὺς οἰκείους τόπους. Καταχωρίζονται ὁμως, μὲ τὴν ἀναγκαίαν συντομία, ὅσα νομίσματα παραδόθηκαν. Ὁ Νικόλαος Πανούδης, ὑπάλληλος τῆς ΚΥΔΕΠ παρέδωσε 41 χάλκινα νομίσματα (καὶ μιὰ πῆλινη μήτρα), τὰ ὅποια κατὰ τὴ δῆλωσή του εὔρε κυνηγώντας κατὰ καιροὺς στὰ νεροφαγώματα τῆς περιοχῆς Δερβενίου (Λητῆς). Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι νομίσματα τῆς Μαρωνείας (400-350 π.Χ.), βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ὅπως τοῦ Ἀμύντα Γ' (381-369), τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' (κοπὴ πρὸ τοῦ 300 π.Χ.), τοῦ Φιλίππου Ε', τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ πολλά, Θεσσαλῶν (196-146 π.Χ.), Πέλλης (186-168 π.Χ.), Θεσσαλονίκης (187-31 π.Χ.) καὶ νεώτερα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τουλάχιστον (ἀριθ. Εὐρ. 10.077). — Ὁ Ἰωάννης Παύλου, κάτοικος Θεσσαλονίκης, παρέδωσε δύο χάλκινα νομίσματα Κασσάνδρου (ἀριθ. Εὐρ. 10.103) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Γαλάτιστας (καὶ δύο βυζαντινὰ ἀπὸ Θεσσαλονίκη). — Ὁ Ἑλ. Καζαντζόγλου, κάτοικος Ἐλευθερίου, παρέδωσε ἀσημένιο τετράδραχμο τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Βαβυλῶνος (ἀριθ. Εὐρ. 519). — Ὁ Γεώργιος Π. Λιτούδης, κάτοικος Κουφαλίων, παρέδωσε 19 χάλκινα νομίσματα (17 αὐτοκρατορικὰ μακεδονικῶν πόλεων καὶ 2 Ἀνω-νιανοὶ Γαλληνοῦ καὶ Ἐρενίου Ἐτρούσκου, ἀριθ. Εὐρ. 10.098), ποὺ βρῆκε στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ του. — Πέντε νομίσματα ἀπὸ τὴν τούμπα τῆς Γεφύρας κατασχέθηκαν καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης. Τὰ 4 εἶναι ἀσημένια: τριάβολο Θηβῶν (446-426 π.Χ.), δραχμὴ Σικυῶνος (400-300 π.Χ.), δραχμὴ Χαλκίδος (369-336 π.Χ.) καὶ δραχμὴ Ἰστιαίας (196-146 π.Χ.). Τὸ χάλκινο εἶναι πολὺ φθαρμένο. Ἴδὲ καὶ ἀριθ. 68. — Ὁ ἀρχαιοπώλης Βασ. Ἰατρίδης παρέδωσε 38 χάλκινα ρωμαϊκὰ νομίσματα (5 Μ. Κωνσταντίνου, 7 Διοκλητιανοῦ, 6 Κωνσταντίου Α', 15 Μαξιμιανοῦ καὶ 5 Λικινίου καὶ Κρίσπου).—Μετὰ καθαρισμόν ἐγίνε κατάλογος 20 χάλκινων νομισμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σφενδαμίου Πιερίας, ποὺ εἶχαν παραδοθῆ τὸ 1963 ἀπὸ τὸν Χαρ. Παυλίδη. Εἶναι τῆς Λαρίσσης, βασιλέων τῆς Μακεδονίας ἢ πόλεων, ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ¹. — Ἴδὲ καὶ κατωτέρω ἀριθ. 56, 77, 78, 81, 218.

48. Ν ο μ ι σ μ α τ ὄ σ η μ ο. Πρὸς τὸ χρυσὸ νομισματοόσημο² σχετικὰ ἰδὲ σὲ μελέτη τοῦ Δ. Κανατσούλη³.

1. Οἱ ταυτίσεις τῶν νομισμάτων ὀφείλονται εἴτε στὴ Διευθύντρια τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τῶν Ἀθηνῶν κ. Μάντω Οἰκονομίδου εἴτε στὸν Ἐπιμελητὴ κ. Ἰ. Τουράτσουλο, ποὺ εἰδικεύεται στὰ νομισματικά.

2. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 46, σμμ. 9.

3. Δ. Κανατσούλη, Οἱ πόλεμοι τοῦ αὐτοκράτορος Γορδιανοῦ Γ' κλπ., Θεσσαλονίκη 1966, σ. 21 κ.ε.

ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΑ

49. Συλλογή τοῦ Πανεπιστημίου. Κατάλογο τῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων τῆς Συλλογῆς ἀπὸ προϊστορικοῦς τόπους τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας συνέταξε καὶ δημοσίευσε σὲ περιορισμένο ἀριθμὸ ἀντιτύπων πολυγραφημένων ὁ D. H. French¹. — Σχετικὰ μὲ τὸ σκύφο, ὅπου εἰκονίζεται Marsyas Religatus², ἰδὲ τὸ ἄρθρο γιὰ τὸ Ζεῦξι στὴν Enciclopedia dell' Arte Antica³.

50. Συλλογή Ἡρακλῆ Βασιλείου. Ὁ Ἡρακλῆς Βασιλείου συγκρότησε κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα περίπου ἔτη ἀξιόλογη Συλλογή, τὴν ἀξιολογότερη ἰδιωτικῆ Συλλογῆ τῆς Θεσσαλονίκης. Περιλαμβάνει κυρίως ἀγγεῖα πήλινα καὶ νομίσματα. Ἀπὸ τὰ πήλινα ἀγγεῖα 6 εἶναι μελανόμορφα, ἄλλα 10 περίπου εἶναι ἐρυθρόμορφα. Εἰκονίζονται ἐδῶ τὰ σπουδαιότερα, δηλαδή :

α) Κρατῆρ μελανόμορφος (ἀριθ. Κατ. 1) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου (πίν. 25α-β). Ἐσωτερικὰ εἶναι μελαμβαφῆς ἐξ ὀλοκλήρου. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους καὶ στὴν κάθετη φέρει σιγμοειδεῖς γραμμές. Ἡ βάση εἶναι κοίλη κάτω. Στὸν ὄμο διακόσμηση γλωσσοειδῶν φύλλων ἰώδους καὶ μέλανος χρώματος. Στὴν κύρια ὄψη παράσταση τεθρίππου καὶ ἰππέων. Στὴ δευτερεύουσα ἀνὰ ἓνας λέων ἐκατέρωθεν ἀνθεμίων. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ἀνὰ ἓνας πάνθηρ. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν ἀνὰ μία προτομὴ πωγωνοφόρου ἀνδρὸς «κατὰ κρόταφον». Ὁ πηλὸς εἶναι καστανέρυθρος. Ὑψος 0,435 μ.

β) Ἀμφορεὺς μελανόμορφος (ἀριθ. Κατ. 2) ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου (πίν. 26-27). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους ἄβαφη, ὅπως καὶ ἡ κοίλη κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Ἐσωτερικὰ ὁ λαιμὸς μελαμβαφῆς. Στὴν κύρια ὄψη : ζεῦγος πάνω σὲ ἄρμα, ποῦ τὸ σύρει τέθριππο. Μπροστά τους, πίσω ἀπὸ τὸ τέθριππο, γυναικεῖα μορφή κρατεῖ κιθάρα καὶ Διόνυσος στεφανωμένος κρατεῖ κέρας. Ἰματιοφόρος μορφή μπροστά στὸ τέθριππο. Στὴ δευτερεύουσα ὄψη : Ὁ Ἡρακλῆς παλεύει πρὸς τὸν λέοντα τῆς Νεμέας μεταξὺ Ἀθηνᾶς καὶ Ἰολάου. Στὴ χαμηλότερη ζώνη εἰκονίζονται πέντε ζῶα στὴν κύρια ὄψη (ἔλαφος, πάνθηρ, ἔλαφος, λέων, ἔλαφος) καὶ τέσσερα στὴν ἄλλη (ἔλαφος, πάνθηρ, ἔλαφος, λέων). Ὑψος 0,31 μ.

γ) Ὑδρία ἐρυθρόμορφη (ἀριθ. Κατ. 10) ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας (πίν. 28α-β). Ἐσωτερικὰ ἡ ὕδρια εἶναι μελαμβαφῆς ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ ὄμου.

1. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 4, σ. 107, σημ. 7.

2. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 24.

3. EAA VII, 1967, σ. 1266.

*Εξωτερικά ἔχει ἐξαιρεθῆ ζώνη κατὰ τὸν ἐπίπεδο δίσκου τοῦ χεῖλους, ὅπως καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Στὴν κύρια ὄψη εἰκονίζεται Κρίσις τοῦ Πάριδος. Ἀριστερά του ἡ Ἄφροδίτη καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὑπεράνω Ἑρως, δεξιὰ Ἥρα ὄρθια καὶ Ἀθηνᾶ καθήμενη. Ἄνω δεξιὰ Πάν ἀποσκοπῶν (:). Στὴν ἄλλη ὄψη ἀναπτύσσεται ἀνθέμιο. Γιὰ τὴ διακόσμηση ἔγινε χρῆση πηλοῦ, χρυσοῦ καὶ χρωμάτων, κυρίως λευκοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ. Καλὸ ἔργο 4ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,48 μ.

δ) Κοτύλη δίωτη (ἀριθ. Κατ. 8), ἐρυθρόμορφη, ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης (πίν. 29α-β). Ἐσωτερικά μελαμβαφῆς. Ἄβραφη ἢ κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσεως. Στὴ μιὰ ὄψη εἰκονίζεται Σάτυρος, ποῦ χορεύει, καὶ Μαινάδα, ποῦ τοῦ προσφέρει ρυτὸ. Στὴν ἄλλη Σάτυρος ἀκουμπάει σὲ ραβδί καὶ Μαινάδα, ποῦ κρατᾷ θυρσο. Κάτω ἀπὸ τὶς λαβὲς ἀνθέμιο. Χρονολογεῖται στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0, 105 μ.

ε) Πελίκη ἐρυθρόμορφη (ἀριθ. Κατ. 172), ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης (πίν. 30γ). Στὴν κύρια ὄψη : Ἑρως, γυναικεία μορφή καὶ Σάτυρος. Στὴν ἄλλη : δύο μορφὲς ἱματιοφόρες καὶ στὴ μέση βωμός. Χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,285 μ.

στ) Λήκυθος ἐρυθρόμορφη (ἀριθ. Κατ. 210), ἀπὸ τὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἀμφιπόλεως καὶ Γαληψοῦ (πίν. 30α). Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαίμου καὶ τὸ στόμιο. Παράσταση Ἑρωτος. Καλὸ ἔργο ἀττικῆς τέχνης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Σωζόμενο ὕψος 0,145 μ.

ζ) Ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιο (ἀριθ. Κατ. 211), ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ μεταξὺ Ἀμφιπόλεως καὶ Γαληψοῦ (πίν. 30β). Παράσταση κεφαλῆς γυναικὸς πρὸς δεξιὰ. Ἀττικὸ ἔργο 5ου αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,08 μ.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα πῆλινα ἀγγεῖα εἰκονίζονται ἐδῶ διαλεχτά, ἀντιπροσωπευτικὰ διαφόρων κατηγοριῶν (πίν. 31α-στ καὶ 32α-δ), ὅπως καὶ τρεῖς λύχνοι (πίν. 32ε). Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας προέρχονται τὸ κορινθιακὸ πῆλινο ἀλάβαστρο μὲ παράσταση πτηνοῦ (ἀριθ. Κατ. 206), ὕψους 0,09 μ., καὶ οἱ δύο κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας (ἀριθ. Κατ. 207) φέρει παράσταση αἰγᾶρου καὶ ἔχει ὕψος 0,055 μ., ὁ ἄλλος (ἀριθ. Κατ. 187) φέρει τὸ συνηθισμένο τετράφυλλο κόσμημα μὲ ἄνθη λωτοῦ καὶ ἔχει ὕψος 0,06 μ. Ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νιγρίτας προέρχονται, πάντοτε κατὰ τὴ δὴλωση τοῦ Συλλογέως, ὁ ὑπ' ἀριθ. 51 σκύφος προπερσικῶν χρόνων, ὕψους 0,175 μ., καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 209 κορινθιακὴ ἀρυβαλλοειδῆς οἰνοχόη, ὕψους 0,15 μ.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης δηλώθηκε ὅτι προέρχεται ἡ ὑπ' ἀριθ. 14 μελανόμορφη λήκυθος, ἡ ὑπ' ἀριθ. 182 μελαμβαφῆς οἰνοχόη καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 16, 18, 177, 178 καὶ 179 ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια.

Ἐκ τῆς Χαλκιδικῆς προέρχονται, κατὰ τὴν δήλωσιν, ἡ λήκυθος ὑπ' ἀριθ. 213, τὰ ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια ὑπ' ἀριθ. 212 καὶ 214-217, καθὼς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 218 ὀξύβαφο.

Ἡ περιοχὴ τῆς Ἀμφιπόλεως φέρεται ὡς τόπος προελεύσεως γιὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 223 μικρὴ οἰνοχόη, τὸν ὑπ' ἀριθ. 224 μελαμβραφῆ, δίμυξο λύχνο καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 226 λύχνο με ἀνάγλυφον παράστασιν δύο μονομάχων.

Τέλος ἀπὸ τὴν περιοχὴν Σερρών προέρχονται ἡ ὑπ' ἀριθ. 221 λάγυθος, ἡ ὑπ' ἀριθ. 222 πυξίς καὶ ὁ ὑπ' ἀριθ. 225 λύχνος με ἀνάγλυφον διακόσμησιν δελφίνων καὶ ροδάκων ἐναλλάξ, ὅλα ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐκ τῶν μὴ εἰκονιζόμενα ἐδῶ ἀποκτῆματα τῆς συλλογῆς ἀξιοσημεῖωτα εἶναι :

α) Ἡ ὑπ' ἀριθ. 9 ἐρυθρόμορφον πελίκη, ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Στρυμῶνος, με παράστασιν μάχης ἐξ πολεμιστῶν στὴν κύρια ὄψη, στὴν ἄλλη τριῶν ἱματιοφόρων γύρω σὲ λέβητα.

β) Ἐκ τῶν προϊστορικῶν, πρόχους ὑπ' ἀριθ. 41 «ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς», ἄλλη ὑπ' ἀριθ. 168 ἀπὸ τὴν περιοχὴν Πετραλώνων καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 167 δίωτο ἀγγεῖο σὲ σχῆμα κανθάρου, ἐπίσης ἀπὸ τὴν περιοχὴν Πετραλώνων, κατὰ τὴν δήλωσιν.

γ) Ἐκ τῶν ἀγγεῖα πρῶμων κλασσικῶν χρόνων ἴσως, ἡ ὑπ' ἀριθ. 42 ἀγάνητος χύτρα ἀπὸ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ οἱ μεσόμαλας φιάλες ὑπ' ἀριθ. 47 ἀπὸ τὴν περιοχὴν Θεσσαλονίκης καὶ ὑπ' ἀριθ. 48 ἀπὸ τὴν περιοχὴν Νιγρίτας.

δ) Ἐκ τῶν πῆλινα εἰδώλια, οἱ ὑπ' ἀριθ. 75, 76 καὶ 190 προτομῆς ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης.

ε) Ἐκ τῶν μεταλλικῶν τέλους εὐρήματα, ἀξιοσημεῖωτο εἶναι χάλκινο κράνος ἰλλυρικῶν τύπου ἀπὸ τὴν περιοχὴν Μεσημερίου Χαλκιδικῆς.

51. Ἄ λ λ ε ς Σ υ λ λ ο γ έ ς. Ἡ ἀδεια συλλογῆς ἔχει ἕνα ἀκόμη στὴν Θεσσαλονίκη, ὁ Γεώργιος Φιλίππου. Πολλοὶ ὁμως κατέχουν καὶ δήλωσαν κατὰ τὰ νόμιμα τὴν κατοχὴν ἀρχαίων. Ἐκ τῶν αὐτῶν εἰκονίζονται ἐδῶ λίγα γιὰ νὰ δώσουν μιὰ ἰδέαν τῆς σημασίας τῶν ἀντικειμένων, ποὺ βρίσκονται στὰ χέρια ἰδιωτῶν στὴν Θεσσαλονίκη.

Τὸ χάλκινο κεφάλι τοῦ πίν. 34α κατέχει ὁ Παῦλος Ἀλ. Ζάννας μαζί με τὰ τέσσερα ἄκρα τοῦ ἴδιου εἰκονιστικοῦ ἀγάλματος τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Ἐπίσης 4 κορινθιακὰ ἀγγεῖα καὶ 1 εἶδωλο. Ἡ μικρὴ συλλογὴ συγκροτήθηκε στὴν Πελοπόννησο πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Στὴν Συλλογὴν τοῦ Γ. Φιλίππου ἀνήκουν τὸ ἐρυθρόμορφο ὄστρακο τοῦ πίν. 33β καὶ ἡ πῆλινη προτομὴ τοῦ πίν. 33γ.

Οἱ κληρονόμοι τοῦ ἀειμνήστου συλλογῆς Γεωργίου Παπαηλιάκη χάρισαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα ἀντι-

κείμενα τῆς Συλλογῆς, τὰ ὁποῖα θὰ παρουσιάσουμε στὰ προσεχῆ Χρονικά. Ἐκ τῶν λίγων, ποὺ κράτησε στὴν κατοχὴ τοῦ ὀδελφοῦ τοῦ Συλλογέως Ἰωάννης Παπαηλιάκης, εἶναι καὶ τὸ ἐξάρτημα χάλκινης ὑδρίας 4ου αἰ. π.Χ. (πίν. 34), ποὺ στόλιζε κάτω τὴν κάθετη λαβὴ τῆς. Ὁ ἰατρός Ἄναστ. Φωστηρόπουλος κατέχει πλούσια συλλογὴ πηλίνων εἰδωλίων κυρίως, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰκονίζονται ἐδῶ δύο (ἀριθ. Κατ. Ε 85 καὶ Ε 92, πίν. 35α-β). Ἄλλοι ἰδιῶται, ποὺ ἐδήλωσαν τὴν κατοχὴ ἀρχαίων, εἶναι οἱ Κορνήλιος Ρουτσῶνης, Πέτρος Μόντζαλας, Γεώργιος καὶ Κωνσταντῖνος Καραζήσης, Κύρος Πιστοφίδης, Ἐμμ. Κανδυλάκης, Χρήστος Κιαρτζῆς καὶ ἡ κ. Μόνικα Ζωτιάδου. Πλούσια νομισματικὴ συλλογὴ κατέχει ὁ Τιμολέων Τριανταφυλλίδης καὶ μικρότερη ὁ Παναγιώτης Γ. Κόκκας.

Ὁ Νικόλαος Σήφακας δώρησε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ὅλα τὰ ἀποκτῆματα τῆς συλλογῆς του, δέκα πῆλινα ἀγγεῖα διάφορα, ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ πιθανῶτα.

Ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς συλλογὰς ἰδὲ στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

52. Ἀρχαιοπωλεῖα. Τὸ ἀρχαιοπωλεῖο τοῦ Βασιλείου Ἰατρίδη ἦταν μοναδικὸ στὴ Θεσσαλονίκη ὡς τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1967, ὅταν ἀπόκτησε ἄδεια ἀρχαιοπώλου καὶ ὁ Γεώργιος Κετίκογλου. Ἀλλὰ τὴν 1η Νοεμβρίου 1967 καταδικάστηκε γιὰ παραβάσεις ὁ Β. Ἰατρίδης καὶ ἐκλείσει τὸ ἀρχαιοπωλεῖο του. Πρὶν κλείσει εἴχαμε πάρει γιὰ τὸ Μουσεῖο τὸ τμήμα πολυμύζου λύχνου τοῦ πίν. 32στ καὶ ἄλλα ἀρχαῖα (ἰδὲ ἄνωτ. ἀριθ. 47).

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

53. Ἀγορά. Σύντομες ἐκθέσεις γιὰ τὶς ἀνασκαφικὲς καὶ ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες τῶν προηγουμένων ἐτῶν δημοσιεύθηκαν σὲ Χρονικά εἰδικῶν περιοδικῶν¹. Οἱ ἐκτεταμέναι ἐργασίες τῶν ἐτῶν 1966 καὶ 1967 ἔχουν ἐκτεθῆ συνοπτικὰ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ἡ Ἀγορὰ φαίνεται πὼς σῶθηκε ὀριστικὰ ἀπὸ τὸν ἀφανισμό, ἀλλὰ οἱ ὑποχρεώσεις μας τώρα εἶναι τεράστιες γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς, τὴ στερέωση, συντήρηση καὶ μερικὴ ἀναστήλωση τῶν λειψάνων, τὴ διαρρύθμιση τοῦ χώρου, τὴ μελέτη καὶ δημοσίευση τῶν εὐρημάτων. Μὲ μιὰ σειρὰ εἰκόνων (πίν. 36-47) καὶ λίγες περιγραφικὲς καὶ ἐρμηνευτικὲς λέξεις θὰ προσπαθῆσουμε νὰ δώσουμε στὸν ἀναγνώστη τῶν Χρονικῶν αὐτῶν τὴν κατάστασι τῶν πραγμάτων τῆς Ἀγορᾶς, ὅπως φάνηκαν στὸ τέλος τοῦ 1967. Στὴν εἰκόνα

1. Chron. 1966, σ. 717 καὶ εἰκ. 1 (σχέδιο τοῦ Ὠδεῖου), ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 21, ΑΑΑ 1, σ. 156 κ.έ.

τοῦ πίν. 36 διακρίνεται μέρος τοῦ κατεστραμμένου νοτίου κλίτους ἀπὸ τὰ δύο τῆς ὑπόγειας στοᾶς (cryptoporticus) κάτω ἀπὸ τὴ διπλῆ ὑπέργεια στοᾶ τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ Forum. Στὸ βάθος διακρίνεται ἡ ἀναστηλωμένη κολόνα τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας τῆς πρὸ τοῦ Ὡδείου διπλῆς στοᾶς. Στὴν εἰκόνα τοῦ πίν. 37 διακρίνεται κυρίως ἡ βαθμιδωτὴ ἀνάβαση ἀπὸ τὴν κάτω Πλατεῖα, τῆς ὁποίας βεβαιώθηκε ἡ πλακόστρωση, πρὸς τὶς στοᾶς τῆς ἄνω Πλατείας. Οἱ βαθμίδες βρέθηκαν σὲ μιὰ κατάσταση ὑστέρων χρόνων καὶ μὲ ὑλικὸ ἀρχαιότερο (πίν. 38β) σὲ δευτέρη χρήσι, ἀλλὰ ποῦ καὶ ποῦ ἡ φθορὰ ἐπιτρέπει τὴ διαπίστωση ἀρχαιότερων κατασκευῶν. Ἡ εἰκόνα τοῦ πίν. 38α εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν τομῆ, ποῦ ἔγινε στὴ ΒΔ γωνία τῆς Πλατείας. Βεβαιώθηκε ἔτσι ὅτι ἡ πλακόστρωση ἐδῶ πατάει σὲ παρθένο ἔδαφος, ποῦ ἰσοπεδώθηκε μὲ ἐσκαφή, ἐνῶ στὰ νοτιώτερα μέρη τῆς Πλατείας ἔγινε ἐπίχωση χάριν τῆς ἰσοπεδώσεως. Λείψανα ἀρχαιότερων κατασκευῶν διαπιστώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ πλακόστρωτο (πίν. 38α, ἀριστερὰ) καὶ σ' ἓνα τέτοιο τοῖχο κάτω ἀπὸ τὴν πλακόστρωση βρέθηκε ἐντοιχισμένος ὁ ὑστεροελληνιστικὸς πῶρινος Ἄτλας τοῦ πίν. 47. Ἔτσι βγαίνει τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ χῶρος εἶχε μνημειακὴ ἱστορία καὶ πρὶν διαμορφωθῆ, ὅπως μᾶς ἀποκαλύφθηκε τώρα. Κινητὰ εὐρήματα (ὄστρακα κλπ.) φθάνουν ὡς τοὺς ἑλληνιστικoὺς χρόνους τουλάχιστον. Ἡ τελικὴ διαμόρφωση φαίνεται πὼς ἔγινε στὰ χρόνια μεταξὺ τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐκτοτε ἔμεινε ἡ Πλατεῖα ὡς ἀνοικτὸς ὑπαιθρος χῶρος ὡς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ὁπότε στὸ χῶρο τῆς Πλατείας κτίσθηκαν κτήρια, τῶν ὁποίων λείψανα ἀποκαλύψαμε μαζὶ μὲ σύγχρονους τάφους. Ἡ ἀρχαία Ἀγορὰ ἀναπνέει τώρα πάλι τὸν ἐλεύθερο ἀέρα ὅπως ταιριάζει στὴν καρδιὰ μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως σὰν τὴ Θεσσαλονίκη. — Ἔργασίες συντηρήσεως ἄρχισαν νὰ γίνωνται στὰ ψηφιδωτὰ τῆς στοᾶς πρὸ τοῦ Ὡδείου ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ ζωγράφου Ἰ. Κολέφα. Στους πίν. 39-42 εἰκονίζονται μερικὰ ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ στολίζουν τὰ «διάχωρα» τῆς στοᾶς. — Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι καὶ τὸ μαρμάρينو κεφάλι Ἀρτέμιδος τοῦ τύπου τῆς Ἀρτέμιδος Colona¹ (πίν. 43α-β). Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο ἴσως εὐρημα τῆς Ἀγορᾶς εἶναι ἡ παλαιοχριστιανικὴ τοιχογραφία (πίν. 44-45), ποῦ θυμίζει καὶ τὴ σχέση τῆς Ἀγορᾶς μὲ τὸ μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τὴν τελετουργικὴ πομπὴ στὴ μνήμη του (Χαλκευτικὴ Στοᾶ, Καταφυγὴ κλπ.)². — Ἀπὸ τὰ λίγα σχετικῶς ἐπιγραφικὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς δίνουμε εἰκόνα ἑνὸς μαρμάρου, ὅπου ἀναγράφονται ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες (κατ' ἐπανάληψιν : ἀρχινεύσαν, ἀρχινεύσαντα, ἀγορανομήσαντα κλπ.).

1. L i p p o l d, Gr. Plastik, πίν. 110, 4. Σ. Πα πα σ π υ ρ ῖ δ η - Κ α ρ ο ῦ ζ ο υ, Ἀγαλμα Ἀρτέμιδος ἐξ Αἰτωλικοῦ, ΑΕ 1953-54, Α', σ. 63 κ.έ.

2. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 57, ΑΔ, Χρονικά 1966 καὶ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

54. Γ α λ ε ρ ι α ν ὸ Σ ύ μ π λ ε γ μ α. Ἔργασίες ἀνασκαφῆς καὶ συντηρήσεως τῶν μνημείων καὶ λειψάνων τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη δημοσιεύθηκαν σὲ σύντομα Χρονικά εἰδικῶν περιοδικῶν¹. Ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στὴν Πλατεῖα Ναυαρίνου τὸ 1966 καὶ σὲ λείψανα τοῦ Ἴπποδρόμου στὸ οἰκόπεδο Α. Νάστου τὸ 1967 δόθηκαν συνοπτικὰ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Οἱ εἰκόνες τῶν πιν. 48 καὶ 49 δίνουν μιὰ ἰδέα σὲ ποιὸ σημεῖο σταμάτησε ἡ ἀνασκαφὴ τὸ 1966 ἔξω ἀπὸ τὸ Ὀκτάγωνο στὴ βόρεια πλευρὰ του. Παράλληλα ἔγινε ἀπὸ τὸν σχεδιαστὴ Ἀργύρη Κούντουρα ἀποτύπωση τοῦ διαπέδου τοῦ Ὀκταγώνου καὶ ἀναπαράστασή του (παρένθ. πίν. 1 καὶ 2). — Σημαντικώτερη ἦταν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1967 στὸ οἰκόπεδο Α. Νάστου, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν σπουδαῖα λείψανα τοῦ Ἴπποδρόμου (πίν. 50α-β καὶ 51α-γ). Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς εἰκονίζονται ἐδῶ τρία πῆλινα εἰδῶλια καὶ μέρη ὑαλίνων πτηνῶν (πίν. 52α-γ καὶ 53α-β). Ἀξιοσημείωτο ἰδιαιτέρως τὸ εἰδῶλιο τῆς Ἀφροδίτης τοῦ τύπου Frejus μὲ τὴν ὑπογραφή ΜΟΝΟΜΑΧΟΥ, τὴν ὁποία ἔχει καὶ παρόμοιο εἰδῶλιο τοῦ Μουσείου Καβάλας ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη².

Τὰ μνημεῖα τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος συχνὰ ἀπασχολοῦν τοὺς ἐρευνητὰς τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς τους γενικὰ ἢ μερικωτέρων προβλημάτων. Ὁ Th. Kraus σὲ γενικώτερο σύγγραμμα τοῦ ἀναφέρεται συχνὰ στὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα³ καὶ εἰδικώτερα στὰ γλυπτὰ τοῦ τόξου⁴ (καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου). Στὸ τόξο ἀναφέρεται καὶ ὁ G. M. A. Hanfmann στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν Γλυπτικὴ⁵. Τὴ γειτνίαση ἀνακτόρου καὶ ἵπποδρόμου ὑπομνηματίζει ὁ William L. MacDonald⁶ καὶ ἀναφέρεται στὰ μωσαϊκὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου σχετικὰ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνισή τῶν παλατιῶν⁷. Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοσι τοῦ βιβλίου τοῦ André Grabar γιὰ τὴς Ἀρχεὺς τῆς Χριστιανικῆς Τέχνης γίνεται λόγος γιὰ τὸ τόξο καὶ τὰ γλυπτὰ του, μὲ καλὲς εἰκόνες⁸. Ὁ W. Dorigo ἐπίσης στὸ βιβλίο του γιὰ τὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ ζωγρα-

1. ΑΔ 20. 1965. Χρονικά σ. 407 κ.έ., 21. 1966. Χρονικά σ. 19 καὶ 331 κ.έ., 22, 1967, Χρονικά, σ. 21, Chron. 1965, σ. 876, Arch. Rep. 1967-68, σ. 15.

2. Πρβ. Chron. 1965, σ. 718 κ.έ., πίν. VIII καὶ IX, ὡς καὶ εἰκ. 5. Τὰ δύο εἰδῶλια φέρονται ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴ Μακεδονία (αὐτ. σ. 720).

3. Th. Kraus, Das römische Weltreich [=Propyläen Kunstgeschichte, 2], Berlin 1967, σ. 118 καὶ 197, εἰκ. 39 καὶ πίν. 106.

4. Ἐ.ά., σ. 124 καὶ 243, πίν. 250-251.

5. G. M. A. Hanfmann, Classical Sculpture, London 1967, σ. 339, εἰκ. 314.

6. W. L. MacDonald, The Architecture of the Roman Empire, I, New Haven and London 1965, σ. 68, σμμ. 70.

7. Αὐτ., σ. 73, σμμ. 85

8. André Grabar, The Beginnings of Christian Art, 200-395, London 1967, σποράδην.

φική αναφέρεται στην τεχνοτροπία τῶν ἀναγλύφων τῆς ἀψίδος¹ (καί στὰ πρῶιμα χριστιανικά μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης). Τὸ «πιὸ τυπικὸ καὶ πιὸ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖο γλυπτικῆς τῆς Τετταρχίας» περιλαμβάνεται καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὸν R. Bianchi Bandinelli σὲ ἄρθρο του (Romana Arte) στὴν Enciclopedia dell'Arte Antica², πὸν κυκλοφόρησε καὶ σὲ ἀνάτυπο³. Μὲ ἀφορμὴ τῆς σαρκοφάγους μὲ διονυσιακὲς παραστάσεις ἀναφέρεται καὶ στὰ ἀνάγλυφα τοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου ὁ Robert Turcan⁴. Στὸ βιβλίο τοῦ Richard Brilliant γιὰ τὸ τόξο τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου στὸ Forum τῆς Ρώμης γίνεται ἐπανεπιλημμένως ἀναφορὰ καὶ στὸ τόξο τοῦ Γαλερίου⁵, συσχετίζονται καὶ ἐρμηνεύονται οἱ παραστάσεις τῶν δύο ποταμῶν τῆς Μεσοποταμίας, τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, καὶ ἐξετάζεται ἡ ἱστορικότητα τοῦ συνόλου τῶν παραστάσεων. Ἄρθρο τοῦ A. W. Byvanck γιὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τέχνης τῶν ὑστέρων αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐνδιαφέρει γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος⁶. Σὲ μία βασικὴ γιὰ τὸ ρωμαϊκὸ ἐνδύμα μελέτη ἡ Maria Luisa Rinaldi χρησιμοποιοεὶ καὶ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ τόξου τοῦ Γαλερίου⁷. Εἰδικώτερα στὸ ἀνάγλυφο τόξο ἀπὸ τὸ νέο Ὁκτάγωνο (ἀνωτ. ἀριθ. 35, πίν. 19) ἀναφέρεται ἄρθρο τοῦ A. Grabar σχετικὸ μὲ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ τρούλλου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου⁸. Σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Hjalmar Torp γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ αὐτὰ⁹ ἰδὲ καὶ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ C. O. Nordström¹⁰. — Τέλος πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι, ὅπως βλέπω σὲ ἄρθρο τοῦ I. K. Βασδραβέλλη¹¹, ὁ Π. Παπαγεωργίου σὲ ἐπιστολὴ του βεβαιώνει, πὸς πρῶτος, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Kinch, ὁ Χατζῆ Ἰωάννου εἶχε τὴ γνώμη πὸς ἡ Καμάρια πρέπει νὰ σχετισθῆ μὲ τὸ

1. Vladimiro Dorigo, Pittura tardoromana, Milano 1966, σ. 162, 166 καὶ 287, πρβ. Dialoghi di Archeologia 1, 1967, σ. 248 κ.έ. (R. Bianchi Bandinelli).

2. EAA VI, σ. 939 κ.έ.

3. R. Bianchi Bandinelli κ.ά., Arte Romana κλπ., Roma 1965, σ. 42.

4. R. Turcan. Les sarcophages romains à représentations dionysiaques, essai de chronologie et d'histoire religieuse, Paris 1966 σ. 349 καὶ 463.

5. R. Brilliant, The Arch of Septimius Severus in the Roman Forum, Memoirs of the American Academy in Rome 29, 1967, σ. 133, 135 καὶ 171.

6. A. W. Byvanck, Les origines de l'art du Bas-Empire, BABesch. 39, 1964, σ. 1 κ.έ.

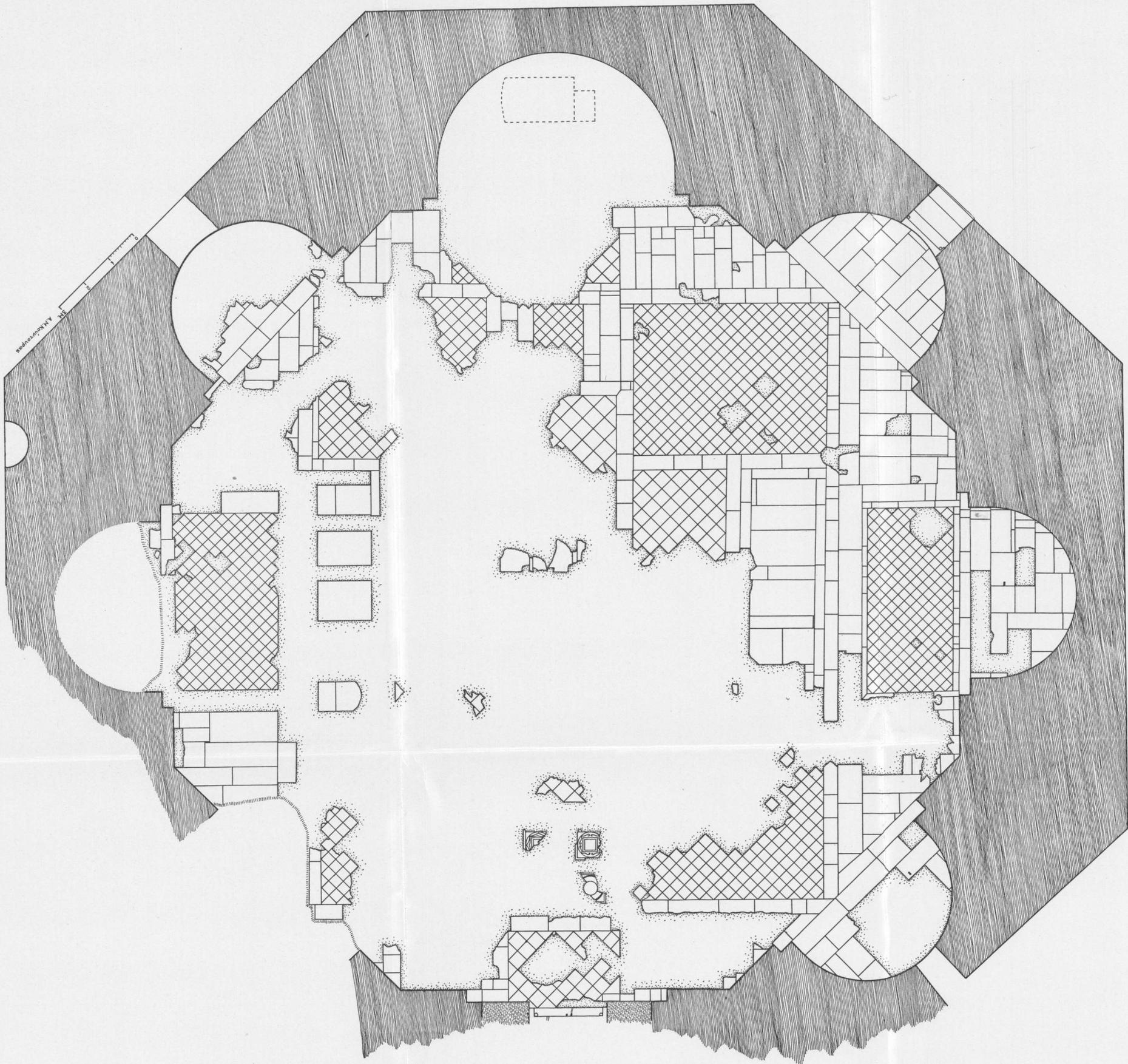
7. M. L. Rinaldi, Il costume romano e i mosaici di Piazza Armerina. Rivista del Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte, N.S., 13-14, 1964-1965, σ. 222 κ.έ., σποράδην.

8. A. Grabar, À propos des mosaïques de la coupole de Saint-Georges à Salonique, Cahiers Archeologiques 17, 1967, σ. 59 κ.έ.

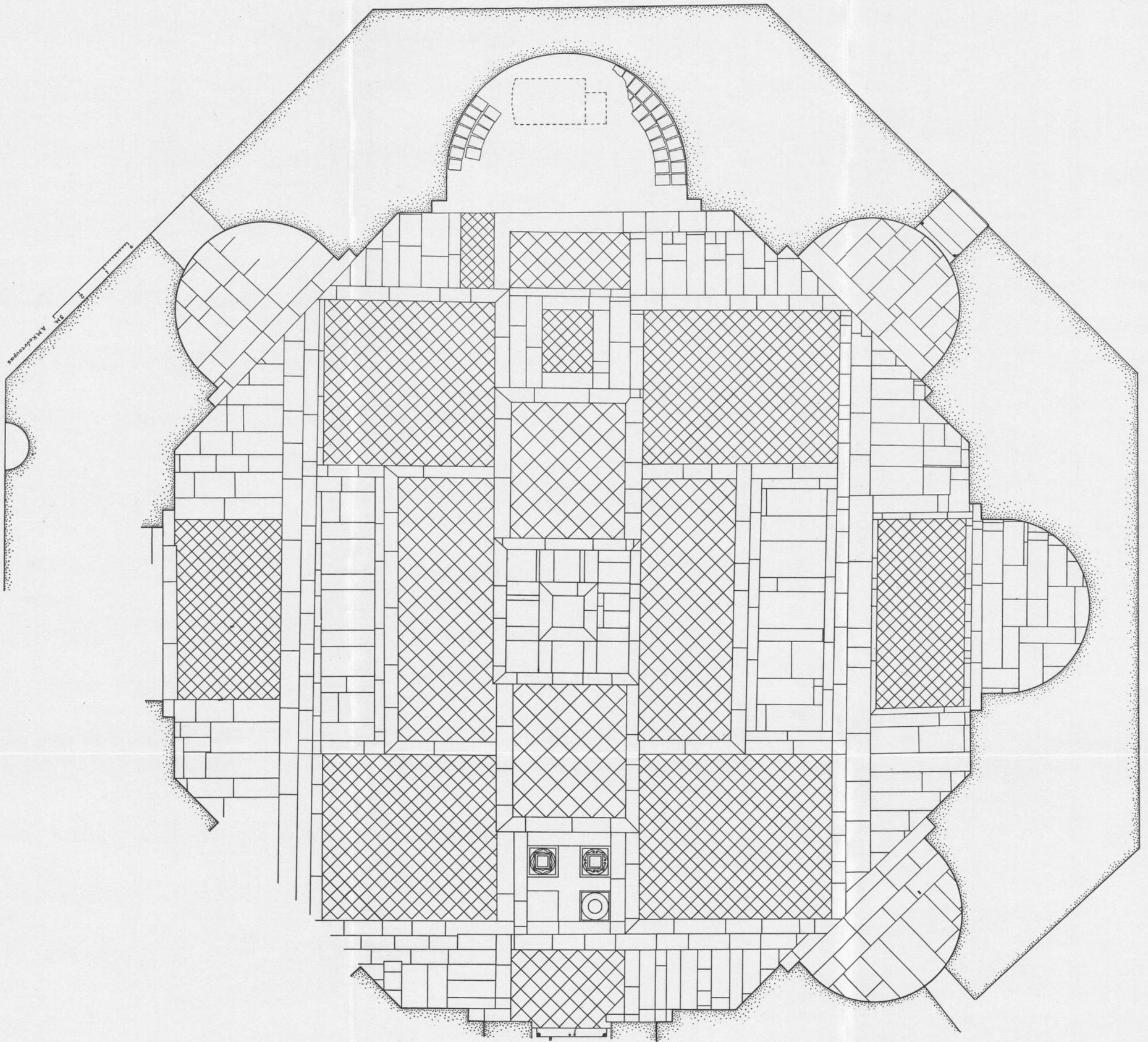
9. Hjalmar Torp, Mosaikkene i St. Georg-Rotunden i Thessaloniki, Et hovedverk i tidlig-bysantinsk kunst, Oslo, Glynderdal 1963.

10. C. O. Nordström, Byz. Zeitschr. 59, 1966, σ. 141.

11. I. K. Βασδραβέλλη, Συμπληρωματικά γιὰ τὸν Π. Παπαγεωργίου, Μακεδονικά 7, 1967, σ. 155.

Παρόνθ. πίν. 1. Τὸ δάπεδο τοῦ Ὀκταγώνου ὅπως διατηρεῖται (54).

Παρένθ. πίν. 2. Τὸ δάπεδο τοῦ Ὀκταγώνου συμπληρωμένο (54).

Γαλέριο. Δὲν εἶναι ἀπίθανο ὅτι συνέβη καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση ὄ,τι συμβαίνει, ὅταν ξένοι ἐπιστήμονες ἔχουν τὴ δυνατότητα καὶ παρουσιάζουν στὸ παγκόσμιο ἀναγνωστικὸ κοινὸ συμπληρωμένη μιὰ ἰδέα, ποὺ ἄκουσαν διαμορφωμένη στὰ βασικὰ σημεῖα ἐπὶ τόπου.

55. Γαλεριανὰ καὶ Piazza Armerina. Τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ δάπεδα, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὴν Piazza Armerina τῆς Σικελίας¹ ὠδήγησαν στὴν ἀποκάλυψη κτηριακοῦ συμπλέγματος, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς χαρακτηρίσθηκε στὴν ἀρχὴ ἀπλῶς Villa. Τὰ ψηφιδωτὰ ἀποδόθηκαν σὲ διάφορους τεχνίτες καὶ χρόνους ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς. Ὁ L'Orange ὅμως εἶδε καὶ στὸ κτηριακὸ σύμπλεγμα καὶ στὴ διάταξη τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων μιὰ κεντρικὴ ἰδέα καὶ ἀπέδωσε τὴ Villa στὸ συνάρχοντα τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὸν αὐτοκράτορα Μαξιμιανό². Παραβάλλει τὴ «Villa» τῆς Piazza Armerina μὲ τὸ θερινὸ ἀνακτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ στὸ Σπαλάτο. Καὶ τότε ὁ μελετητὴς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Γαλερίου E. Duggve προσάγει στὴ συζήτηση τὰ πορίσματα τοῦ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος³. Ἡ σχετικὴ συζήτηση μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου⁴.

56. Τεῖχη. Διάφορες σκαφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες σὲ ἀφανῆ ἢ διατηρημένα μέρη τοῦ περιβόλου τῶν τειχῶν ἔδωσαν ἀφορμὴ γιὰ παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα καὶ κατὰ τὴ διετία 1966-1967⁵. Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημεῖωτα ἦταν τὰ εὐρήματα κατὰ τὴ Ληταία Πύλη, ἀλλ' ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ συνοπτικὰ ἄλλοῦ⁶, ὥστε δὲν θὰ τὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ. Στὴν Ἄνω Πόλη κατὰ τὴ διαπλάτυνση

1. Biazio Pace, I mosaici di Piazza Armerina, Roma 1955, G. V. Gentili, La villa erculia di Piazza Armerina, I mosaici figurati, Roma 1959.

2. H. P. L'Orange, È un palazzo di Massimiano Ercole che gli scavi di Piazza Armerina portano alla luce? Symbolae Osloenses 29, 1952, σ. 114 κ.έ.

3. Symbolae Osloenses, ἑ.ά., σ. 122 κ.έ.

4. Ἴδὲ σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς H. P. L'Orange, Art Forms and Civic Life in the Late Roman Empire, Princeton, N. J., 1965 (πρώτη ἐκδόση, νορβηγικὰ, 1958) σ. 77 σημ. 1, πρβ. E. Kitzinger, The Art Bulletin 49, 1967, σ. 350 κ.έ. Πληρέστερη, A n d r e a C a r a n d i n i, Ricerche sullo stile e la cronologia dei mosaici della Villa di Piazza Armerina, Studi Miscellanei 7, 1961-62, Roma 1964, Encicl. dell'arte antica VI, σ. 146 κ.έ. Σημειώνουμε μερικὰ σημεῖα συμφωνίας (καὶ διαφορίας): Οἱ Pace καὶ Gentili χρονολογοῦν στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ὁ L'Orange ἀναγνωρίζει otium τοῦ Μαξιμιανοῦ. Ὁ Pace δὲν τὸ θέλει τοῦ Μαξιμιανοῦ. Δέχεται ὅτι εἶναι τοῦ Μαξιμιανοῦ ὁ Norman Neuerburg, Some Considerations on the Architecture of the Imperial Villa at Piazza Armerina, Marsyas 8, 1959, σ. 22 κ.έ. Ἡ συζήτηση, ἐννοεῖται, συνεχίζεται.

5. Πρβ. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 62.

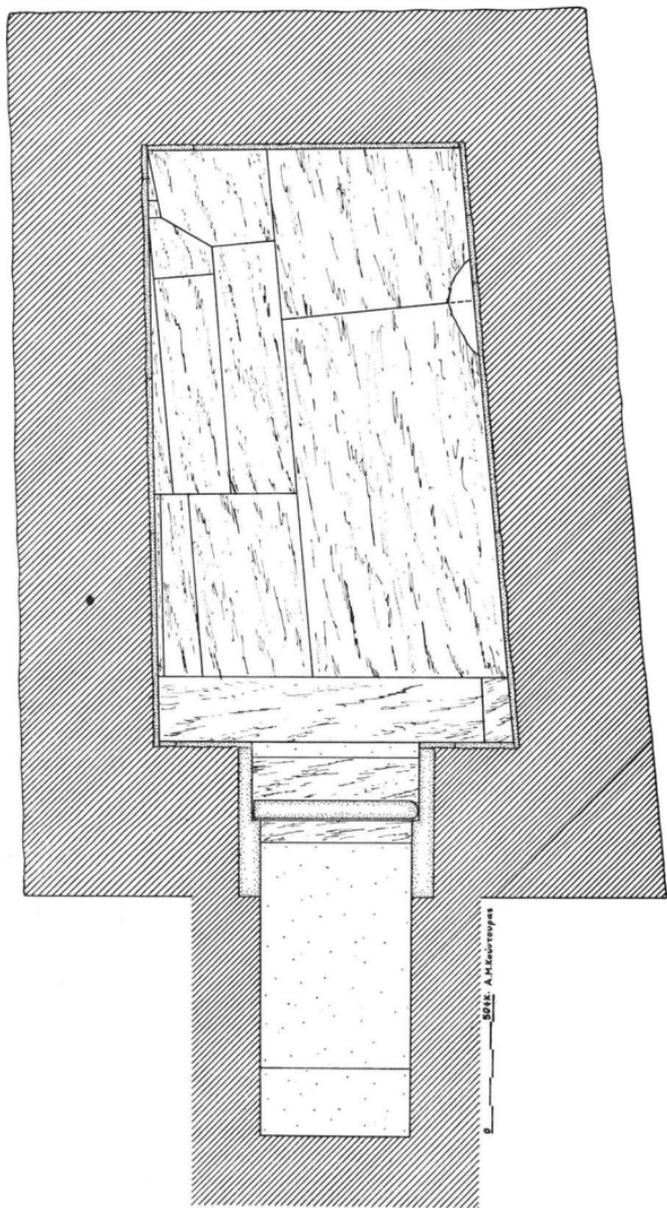
6. ΑΔ, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

όδο παράλληλα πρὸς τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ τείχους, ποὺ συνδέεται μετὰ τὴν Ἀκρόπολη, ἀποκαλύφθηκαν ἐντειχισμένα διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κίονες ἀρράβδωτοι μετὰ ἐγχάρακτα τεκτονικὰ γράμματα, κιονόκρανα κλπ. (πίν. 54α-δ), ποὺ δύσκολα χρονολογοῦνται μετὰ ἀκρίβεια. — Ἀλλὰ τὸ πιὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ἡ ἐπισήμανση τμημάτων τοῦ τείχους ἐλληνιστικῶν χρόνων σὲ διάφορα σημεῖα περὶ τὸν Πύργο τῆς Ἀλύσεως καὶ ὡς πέρ' ἀπὸ τὴ Μονὴ Βλαττάδων. Εἶναι κτισμένα μετὰ πώρινες πλίνθους. Ἄλλοι εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀδιατάρακτα, ἄλλοι δὲ ἀρχαῖο ὑλικὸ εἶναι ξαναχρησιμοποιημένο. Νομίζω πὼς σ' ἓνα σημεῖο τουλάχιστον ἔχουμε διατηρημένο ἀξιοθαύμαστα καὶ τμήμα ἐλληνιστικοῦ τείχους μετὰ πλίνθρες, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα πρέπει νὰ βεβαιωθῆ μετὰ προσεκτικὸ καθαρισμὸ κλπ. Ἀτυχῶς δὲν μοῦ δόθηκε ἡ μικρὴ πίστωση, ποὺ ζήτησα, γιὰ τὶς σχετικὰς ἔρευνες, τὴν ἀπεικόνιση σὲ σχέδια καὶ φωτογραφίες τῶν ἐλληνιστικῶν τμημάτων καὶ τὴ λήψη μέτρων συντηρήσεως. Ὅπωςδήποτε δὲν μπορεῖ νὰ λήθῃ κανεὶς πὼς δὲν ἔχουμε διατηρημένα λείψανα τῆς ἐλληνιστικῆς Θεσσαλονίκης¹. — Γιὰ ἄλλα σημεῖα τοῦ τείχους, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴν ἐκσκαφὴ οἰκοπέδων (στὴν ὁδὸ Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 3, καὶ στὴν ὁδὸ Προξένου Κορομηλά, ἀριθ. 16, κατὰ τὸ 1966, στὸ οἰκόπεδο Α. Νάστου παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Κωνσταντίνου καὶ στὴ συνάντησιν τῶν ὁδῶν Εἰρήνης καὶ Κάλβου κατὰ τὸ 1967) ἰδὲ τὶς σχετικὰς ἐκθέσεις στὰ Χρονικά τοῦ ΑΔ (ὡς καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 54, καὶ κατωτ., ἀριθ. 59).

57. Ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο. Ἐκθέσεις γιὰ τὶς ἐργασίες καὶ τὰ εὐρήματα τοῦ 1965 δημοσιεύθηκαν στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο². Ἡ ἐκθεσις τοῦ 1966 εἶναι ὑπὸ ἐκτύπωσιν. Τὸ ἔτος 1966 ἀποκαλύφθηκαν τάφοι κατὰ τὴ διάνοιξιν τάφου γιὰ τὴν ἐγκατάστασιν ὑδραγωγοῦ τοῦ κτηρίου τῆς Νομικῆς Σχολῆς (πίν. 55α). Ἀπὸ τοὺς τάφους 14 ἦταν κτιστοί, 6 κεραμοσκεπάστοι, 10 ἀπλοὶ λάκκοι καὶ 1 καμαροσκεπάστος. Δίνουμε ἐδῶ εἰκόνες τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου ὑπὸ στοιχείῳ Ι (πίν. 55β), τοῦ ὑπ' ἀριθ. 4 (πίν. 56α) καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 (πίν. 56β). Ἐπίσης εἰκόνα διακοσμημένου ἀγγείου καὶ ἀνάπτυγμα τῆς παραστάσεως (πίν. 66α καὶ σχέδ. 2). Τὰ σχέδια, ποὺ δημο-

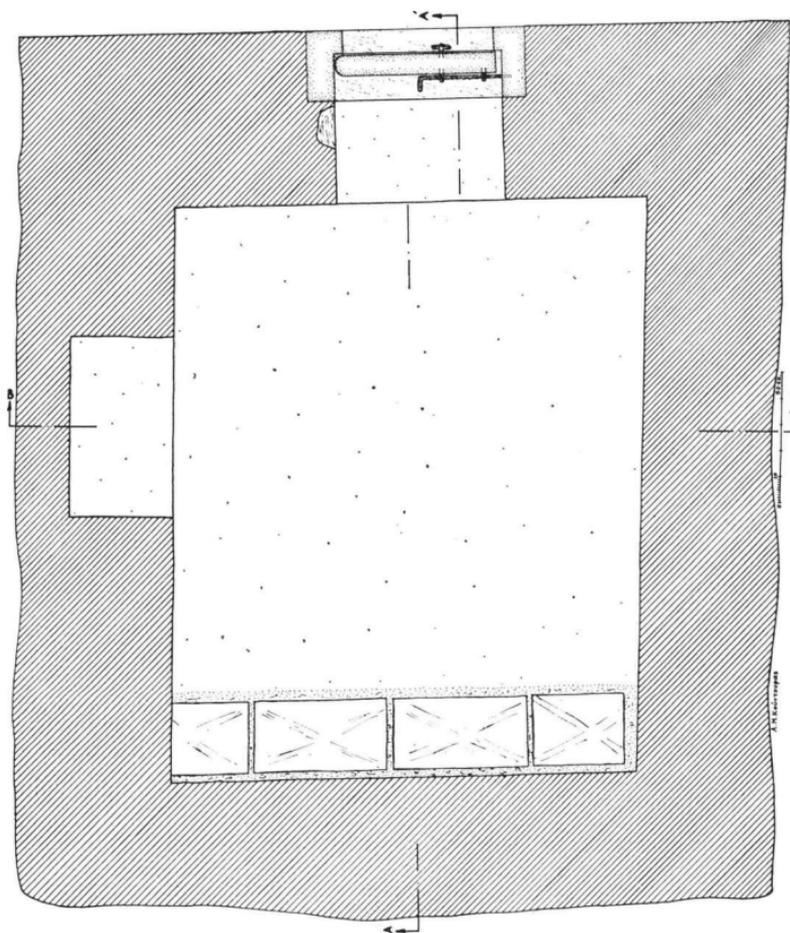
1. «Il ne reste à Thessaloniki aucun vestige de la ville hellénistique, πληροφοροῦσε τὸ 1953 ἢ τότε Διευθυνσις Ἱστορικῶν Μνημείων καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Βορείου Ἑλλάδος τοὺς Συνέδρους κυρίως τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου ἐνὸς μικροῦ ὁδηγοῦ, ποὺ τυπώθηκε τότε μετὰ ἀφορμὴ τὸ Συνέδριο, Thessaloniki, Un petit guide, Thessaloniki 1953. Ἐτσι ἔχει διακοπὴ ἡ συνέχεια τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τῆς Μακεδονίας σὲ πολλὰ. Στὰ παλαιότερα σχετικὰ πρόσθεσε τώρα καὶ εἰκόνα στὸ Λεξικὸ Πάπυρος - Λαρούς 7, λ. Θεσσαλονίκη, εἰκ. στή σ. 458, κάτω ἀριστερά.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 334 κ.ε. Ἰδιαίτερα γιὰ τὶς ἐργασίες συντηρήσεως τάφου ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ Φ. Ζαχαρίου, ΑΔ, ἐ.ἀ., σ. 336, πίν. 357α, πρβ. αὐτ., σ. 29, πίν. 35α-β.

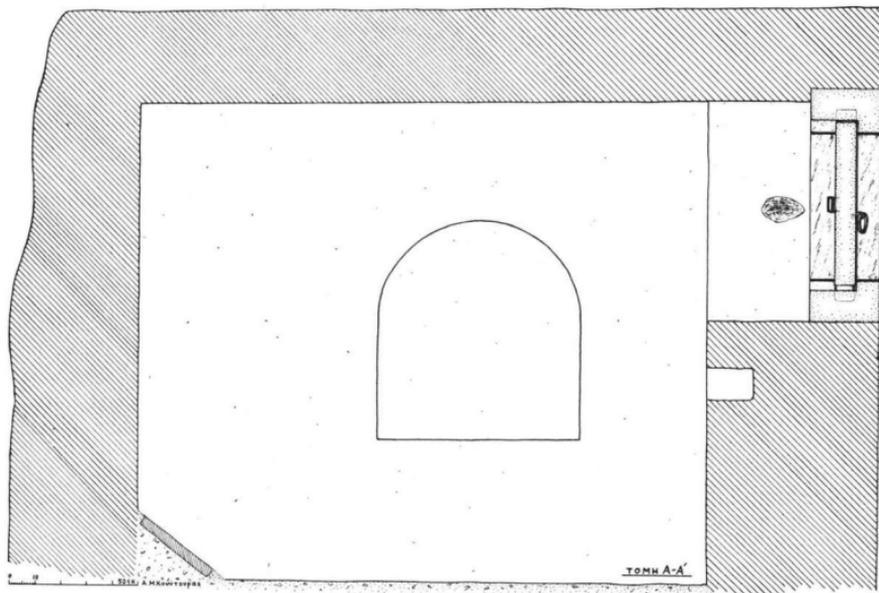
Σχ. 3. Κάτωψη χτιστού τάρου του ανατολικού νεκροταφείου (57).

Σχέδ. 5. Κάτοψη κτιστοῦ τέρου (57).

σιεύονται ἐδῶ, μποροῦν νὰ δώσουν μιὰ ἰδέα τῶν παραλλαγῶν τῶν κτιστῶν τάφων (σχεδ. 3-4 καὶ 5-7) καὶ τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος, ποῦ ἀποκαλύφθηκε παλαιότερα (σχεδ. 8)¹. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα εἰκονίζονται ἐδῶ ρωμαϊκῶν χρόνων μαρμάρينو ἐπίκρανο (πίν. 57α) καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (πίν. 57β), ἑλληνιστικὴ πυξίδα καὶ βαλσαμάρια τοῦ τάφου ὑπ' ἀριθ. 6 (πίν.

Σχέδ. 6. Τομή κατὰ μῆκος τοῦ κτιστοῦ τάφου τοῦ σχεδ. 7 (57).

58α) καὶ πῆλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ διάφορους τάφους (πίν. 58β-γ). Τὸ σχεδ. 9² ἀποδίδει ἀγγεῖο ἀπὸ τάφου τοῦ οἰκοπέδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, παλαιότερο εὐρημα, καὶ ὁ πίν. 102α — νομίσματα ἀπὸ τάφου, ποῦ ἀνέσκαψε τὸ 1961 ὁ καθηγητῆς Στ. Πελεκανίδης.

58. Δυτικὸ νεκροταφεῖο. Εὐρήματα προηγουμένων ἐτῶν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Σταυρουπόλεως δημοσιεύθηκαν στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³. Ὁ Ι. Α. Σακελλαράκης⁴ δημοσίευσε ἐπι-

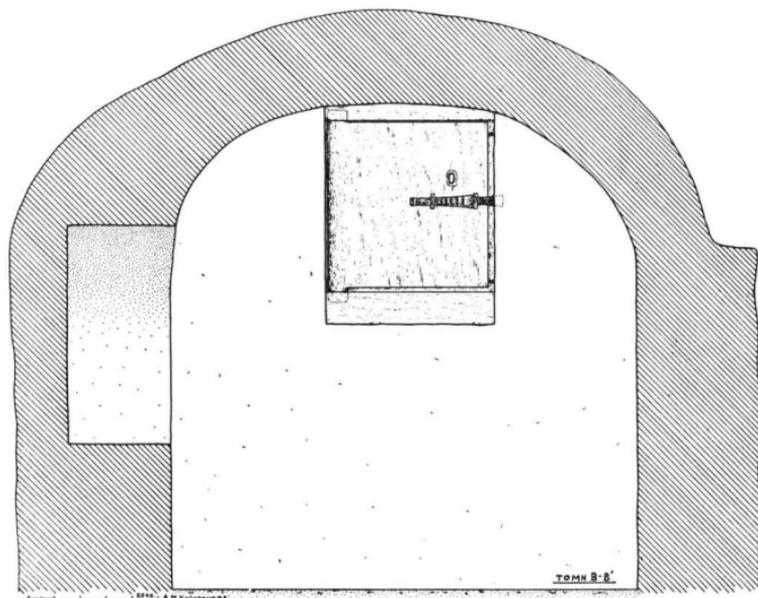
1. ΑΔ 21, 1966, σ. 337 κ.έ., πίν. 347α.

2. Ὁφείλεται στὸν κ. John Hayes.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 411, 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

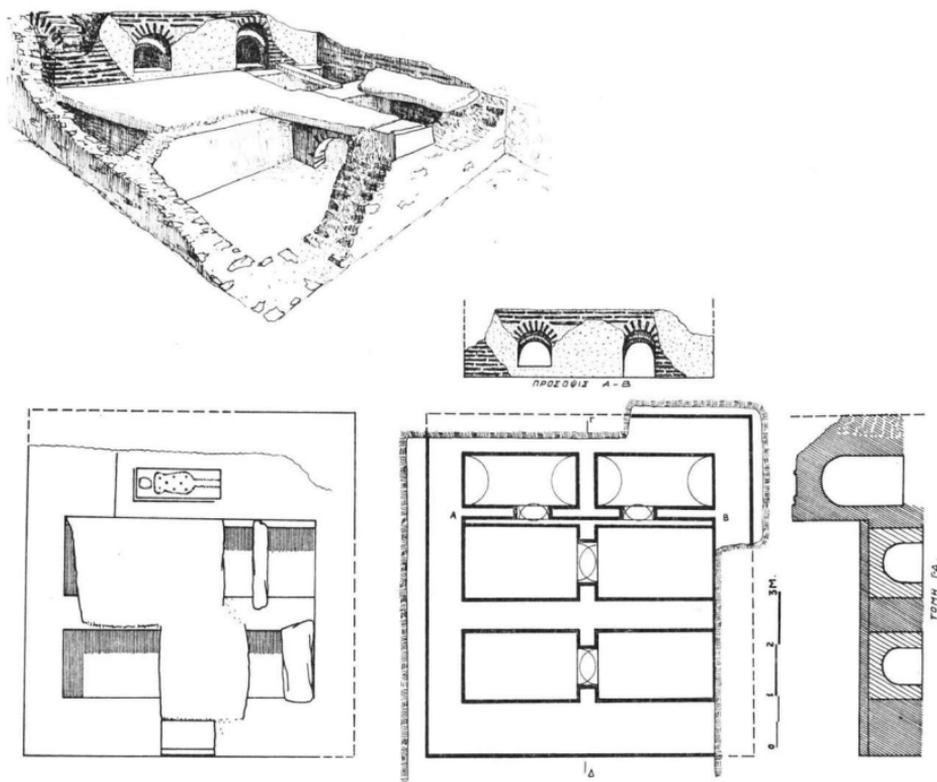
4. Ι. Α. Σακελλαράκης, Ἐκ Θεσσαλονίκης, Χαριστήριον Β', 1966, σ. 374 κ.έ.

γραφὴ καὶ νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων, ποὺ βρῆκε σὲ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους κατὰ τὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας του στὴν Ἐφορεία τῆς Θεσσαλονίκης. Εὐρήματα τῆς διείτας 1966-1967, ποὺ ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, σημειώθηκαν ἤδη (ιδεῖ ἄνωτ. ἀριθ. 40, πίν. 22β) καὶ ἄλλα εὐρήματα σὲ οἰκόπεδο τοῦ Β. Ντίτσα σημειώνονται στὴν ἔκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Σχέδ. 7. Τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ τάφου τοῦ σχεδ. 5 (57).

59. Διὰ φ ο ρ α. Ἀξιολογώτατα εὐρήματα καὶ παρατηρήσεις ἔγιναν σὲ διάφορα οἰκόπεδα, ποὺ ἀνασκάπτονται γιὰ οἰκοδόμησι. Ὅφειλονται στὴ συστηματικὴ παρακολούθησι τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν μὲ συνθηκῆ συχνὰ δύσκολη. Τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα εἶναι καὶ μεγάλα καὶ ἰσχυρά, ἐνῶ οἱ δυνάμεις τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων εἶναι φυσικὰ περιορισμέναι. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀνέκαθεν δὲν ἦταν σχεδιασμένη, ἐπανδρωμένη καὶ ἐξοπλισμένη μὲ τὰ μέσα, ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν ἱκανοποιητικὴ ἀντιμετώπισι τέτοιων κολοσσιαίων ἀναγκῶν, μάλιστα σὲ μία πόλιν, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, ἢ ὅποια παρουσιάζει συνολικὴ ἔκτασι, βάθος ἐπιχώσεων καὶ σπουδαιότητα λειψάνων ὅσο δὲν τὰ ἔχει καμιά ἄλλη πόλις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ τρία αὐτὰ μαζί. — Οἱ ἐργασίαι στὸ οἰκόπεδο τοῦ Σ. Γεωργιάδου ἀνατολικά τῆς Ἀχει-

Σχέδ. 8. Ταφικό συγκρότημα του ανατολικού νεκροταφείου (57).

Σχέδ. 9. Ένα από τα άγγεϊα του ανατολικού νεκροταφείου, ρωμαϊκών χρόνων (57).

ροποιήτου ἔχουν ἐκτεθῆ με σχετική πληρότητα, με φωτογραφίες καὶ σχέδια στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ δώσουμε μόνον μιὰ ἄποψη τῶν σπουδαιότερων λειψάνων, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν (πίν. 60α) καὶ εἰκόνες λειψάνων ἀπὸ δύο θέματα ψηφιδωτοῦ δαπέδου ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 61α-β), χαρακτηριστικῶν ὄστράκων (πίν. 62α-γ), πηλίνων λύχνων (πίν. 66γ), μετώπου πηλίνου καλυπτῆρος (;) (πίν. 63α-β), μερῶν δύο μαρμάρινων ἀγαλμάτων (ἀριθ. Εὐρ. 10.057 καὶ 10.052, πίν. 63 γ-δ), τμήματος μαρμάρινου ἐπικράνου (πίν. 64α) καὶ μαρμάρινης πλάκας ἐνεπίγραφης, τῆς ὁποίας εὐκόλα συμπληρώνεται ὡς τὸν ἕκτο στίχο ἡ ἐπιγραφή :

Μαρκελλ[εῖ-
να Εἰουλ[ια-
νῶ τῷ ἰδίῳ
συνβίῳ,
ἐ]κ τῶν ἐ[αυ-
τ]οῦ κόπων

Μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή (πίν. 65α-β) συμπληρώνεται δυσκολώτερα. — Στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἑταιρείας (ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 56) δὲν ἀποκαλύφθηκαν μόνον λείψανα ὄχρωτικῶν περιβόλων, ἀλλὰ καὶ τάφοι προγενέστεροι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προῆλθαν κυρίως πήλινα βοῖδια (πίν. 65α-β). Δίνομε ἐδῶ σχέδια κατόψεως, τομῆς καὶ ὄψεως τῶν ἀποκαλυφθέντων (σχέδ. 10-12), τὰ ὁποῖα περιγράφονται στὴν ἐκθεση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Ἀπὸ τὸν πύργο τοῦ παραθαλάσσιου τείχους, ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Προξένου Κορομηλᾶ (ἀνωτ., ἀριθ. 56), ἀποσπᾶσθησαν τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα καὶ μεταφέρθησαν στὸ Μουσεῖο, σύμφωνα με ἀπόφαση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ πρῶτα ὁ πύργος ἀπεικονίσθηκε σὲ φωτογραφίες καὶ σχέδια (σχέδ. 13-15). — Ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο τοῦ κινηματοθεάτρου «Πάλλας» στὴν παραλία προῆλθε τὸ βαλσαμᾶριο τοῦ πίνακος 53γ. — Στὶς τελευταῖες δημοσιευμένες ἐκθέσεις τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου ἀναφέρονται ἢ περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται τὰ εὐρήματα παλαιότερων ἐτῶν, τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ὁδοῦ Σωκράτους¹, τὸ ψηφιδωτὸ τῆς ὁδοῦ Φωτίου², τὰ λείψανα στὸ οἰκόπεδο Ἀδελφῶν Λολίδη³ κλπ.

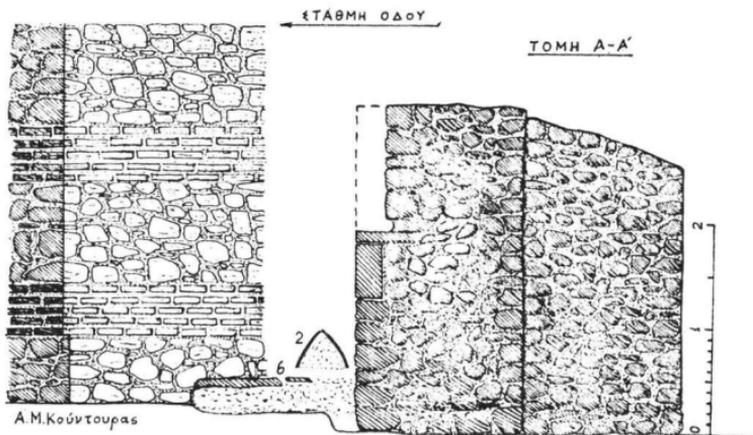
1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 410 κ.ε., πίν. 459-461, Arch. Rep. 1966-67, σ. 15 κ.ε., εἰκ. 23.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340.

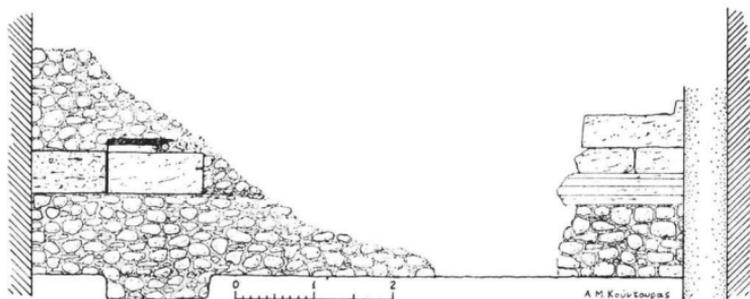
3. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 339.

62. Σέδες, Ὁ D. E. Strong¹, στὸ βιβλίο του γιὰ τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρᾶ σκευή, ἀναφέρεται καὶ σὲ ἀσημένιο ἀγγεῖο ἀπὸ τάφο τοῦ Σέδες². Μνεῖα τοῦ ἴδιου τάφου γίνονται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων³. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 18.

Σχέδ. 11. Τομή καὶ ὄψη τοῦ τείχους καὶ πυργοειδοῦς τριγωνικῆς ἐξοχῆς (59).

Σχέδ. 12. Ὅψη τείχους στὸ οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἀριθ. 3 (59).

63. Λαγκαδά, τάφος. Στὴ νέα γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Α.

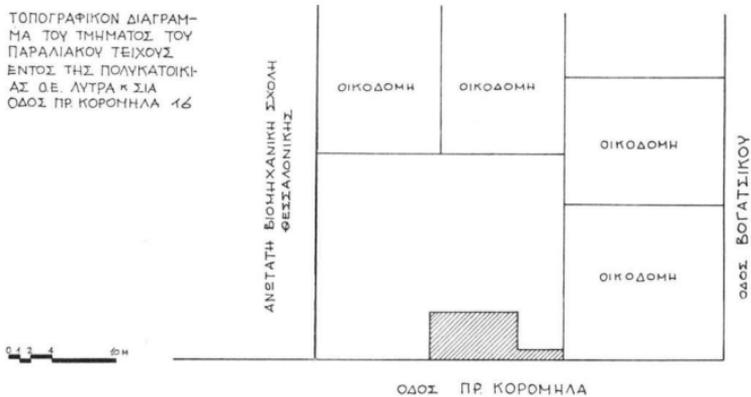
1. D. E. Strong, Greek and Roman κλπ., London 1966, σ. 100.

2. AE 1937, Γ', σ. 884 κ.έ., εἰκ. 18-19.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 21, σημ. 3, καὶ 98, σημ. 5.

Κ. Όρλάνδου για τὰ ὑλικά δομῆς ἀναφέρεται βέβαια πάλι ὁ τάφος τοῦ Λαγκαδαῖ¹ καὶ πιο πολὺ στὴ μονογραφία τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν² (ιδεῖ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 17 καὶ 18).

64. Λ η τ ή. Τὸν τόπο, ὅπου εὐρίσκονται ἀδημοσίευτες ἐπιγραφές, ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Δ. Κανατσούλης, ἐπισκεφθήκαμε μαζί του, ἀλλ' ἀκόμα δὲν ἔγινε δυνατὴ ἡ περισυλλογὴ τους³. — Γιὰ τὸ ψήφισμα Sylloge³, 700, ιδεῖ παρατηρήσεις τοῦ L. Robert⁴. — Γιὰ τὰ νομίσματα τῆς Λητιῆς ιδεῖ στὸ βι-

Σχέδ. 13. Τοπογραφικὸ διάγραμμα μετὰ τὰ λείψανα πύργου τοῦ παραλιακοῦ τείχους (59).

λίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer⁵. Νέα νομίσματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ συγκέντρωσε καὶ παρέδωσε ὁ Ν. Πανούδης⁶. — Παλαιότερα εὐρήματα ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἔκθεση⁷.

65. Σ τ ρ έ ψ α. Ἐνα ἀπὸ τὰ πιο συζητημένα χωρία τοῦ Θουκυδίδη (1, 61, 4), ποὺ σχετίζεται καὶ μετὰ τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, γίνεται πάλι ἀντικείμενο μελέτης, τοῦ Harold B. Mattingly αὐτὴ τῆ

1. A. Orlandos, Les materiaux de construction κλπ., Paris 1966, σ. 104 κ.έ., εικ. 68.

2. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ἀ., σποράδην.

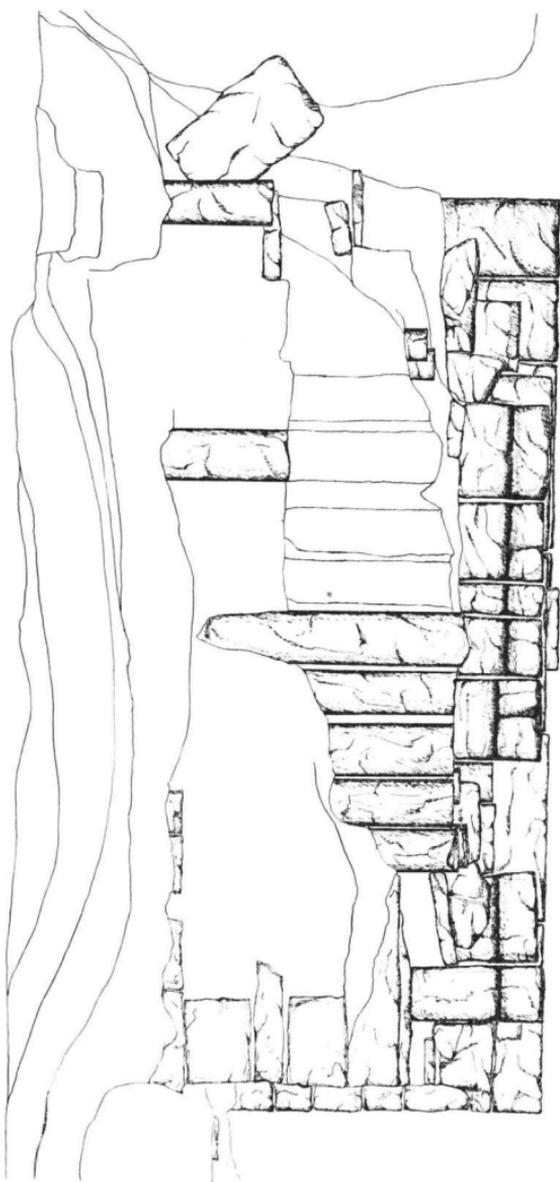
3. Δ. Κανατσούλης, Ἡ ἀρχαία Λητιῆ, Θεσσαλονικὴ 1961, σ. 23, σημ. 13.

4. Ant. Class. 1966, σ. 430. Πρβ. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 357.

5. Ἰδέ ἀνωτ., ἀριθ. 23.

6. Ἰδέ ἀνωτ., ἀριθ. 47.

7. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

Σχέδ. 14. Ὁφί ἐκ τῶν ἄνω τῶν λειψάνων τοῦ πύργου (59).

ΑΝΟΥΗ
ΤΟΝ ΤΗΜΑΤΟΣΙ ΤΟΝ ΠΑ-
ΡΑΛΙΑΚΟΝ ΤΕΙΧΟΣ ἘΠΟΣΙ
ΤΗΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑΣ
ΟΕ ΛΥΤΡΑ κ ΣΙΑ
ΟΔΟΣ ΠΡ ΚΟΡΟΜΗΛΛΑ 16

φορά¹, ὕστερα ἀπὸ πολλά, ποὺ ἔχουν γραφῆ καὶ παλαιότερα καὶ πρόσφατα. Ὁ Η. Β. Mattingly ἐννοεῖ τὰ συμβάντα τοῦ θέρους τοῦ 432 π.Χ. ὡς ἐξῆς: Ἡ Βρέα τοποθετεῖται σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Α. τῆς Αἰνείας, στὸ μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ. Ὁ Καλλίας ἀφοῦ συνθηκολόγησε μὲ τὸν Περδίκκα, μετέφερε τὶς δυνάμεις του διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὴν Πύδνα στὴ Βρέα πρῶτα, ἀπὸ κεῖ στὴ Στρέψα, χωρὶς νὰ ἐπιτύχη νὰ τὴν καταλάβῃ, καὶ ὕστερα διὰ ξηρᾶς στὴν Ποτίδαα. Ἔτσι πρέπει νὰ διαβάσουμε στὸ κείμενο τοῦ Θουκυδίδη Βρέα ἀντὶ Βέροια καὶ ἡ Στρέψα νὰ τοποθετηθῆ πρὸς Α. καὶ ὄχι πρὸς Δ. τοῦ μυχοῦ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ὅπου τὴν θέλει ὁ καθηγητὴς Charles Edson². Φοβοῦμαι ὅτι χωρὶς ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις δὲν θὰ λυθοῦν τὰ προβλήματα ἀναμφισβήτητα. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 124.

66. Νέα Ἀρχιαιολογία. Σύντομη ἔκθεση γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Νέας Ἀρχιαιολογίας δημοσιεύθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο³.

67. Νέα Μεσημβρία. Ἀριστερὸ τμήμα ἀνάγλυφης πλάκας μὲ παράσταση ἐφήβου καὶ ἵππου παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης τὸ 1966 (ἀριθ. Εὔρ. 10.042).

68. Ἀθανάσιος Ἀθανάσιος - Γέφυρα. Μεταξὺ τῶν χωρίων Ἄγιος Ἀθανάσιος καὶ Γέφυρα τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης εὐρίσκεται ἡ γνωστὴ «τούμπα τοῦ Τόψιν», ὅπως ἀναφέρεται σὲ παλαιότερα συγγράμματα⁴. Στὸ συνοικισμό τῆς τούμπας αὐτῆς, ποὺ ἔδωσαν εὐρήματα ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ὡς τοὺς τελευταίους μακεδονικοὺς χρόνους, ἀνῆκουν ὄχι μόνον οἱ δύο ταφικὲς τοῦμπες πρὸς Α. τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (ἡ μεγάλη νοτίως, ἡ μικρότερη βορείως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, πίν. 70α), ἀλλὰ καὶ συστάδα τάφων, ποὺ ἀποκαλύφθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἀρχαιοκαπηλικὴ δραστηριότητα, πρὸς ΒΔ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Κατὰ τὸ 1966 ἀνασκάφηκαν ἕνας διθάλαμος καμαροσκέπαστος τάφος μὲ δωρικὴ πρόσοψη, τρεῖς μονοθάλαμοι μὲ ὀριζόντια στέγη πρὸς Α. καὶ ἕνας μικρὸς πρὸς Δ. τοῦ πρώτου.

Ὁ μέγας τάφος καλύπτεται ἀπὸ τύμβο, ποὺ ἔχει μορφὴ ράχης, στὴν ὁποία πιθανώτατα ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι τάφοι. Ἡ δωρικὴ πρόσοψη (πίν. 67

1. Η. Β. Mattingly, Athenian Imperialism and the Foundation of Brea, The Classical Quarterly 16, 1966, σ. 172 κ.έ., ὅπου καὶ ἡ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Ἴδὲ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 97.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 421. Πρβ. Arch. Rep. 1967-68, σ. 15, καὶ Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 98.

4. L. Rey, Observations κλπ., BCH 41-43, 1917-19, σ. 44 κ.έ. καὶ 233 κ.έ., πίν. XXXIV, W. Heurtley, Prehistoric Macedonia, σ. 76, 154 καὶ 235, πρβ. σ. XXII.

και 70β) έχει πλάτος περί τὰ 4 μ. και ὕψος περίπου 4,75 μ. Ἡ ἐξωτερική εἴσοδος ἐκκλίνει μὲ λίθινη δίφυλλη θύρα, ὅπως οἱ μακεδονικοὶ τάφοι κατὰ κανόνα, τὴν ὁποία και δῶ πραστάτευαν ὀγκόλιθοι ἀπ' ἐξω. Τὰ θυρόφυλλα βρέθηκαν σὲ κομμάτια. Οἱ δύο θάλαμοι ἔχουν συνολικὸ βάθος περίπου 6,60 μ. (πίν. 68). Δύο πλευρὲς τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου καταλαμβάνονται ἀπὸ κτιστὲς κλίνες, μία στὸ μαγαλύτερο μῆκος τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς, ἄλλη στὴ γωνία τοῦ βάθους ἀριστερά, ἐνῶ ἓνα τρίτο ἐπιπλο δὲν ἔχει τὸ μῆκος κλίνης, ἀλλ' ἀπλῶς γεμίζει τὸν ὑπόλοιπο χῶρο στὸν τοῖχο τοῦ βάθους κατὰ τὴ δεξιὰ γωνία. Ὅλα διακοσμοῦνται μὲ κονίαμα. — Ὁ τάφος συλήθηκε ἐπανειλημμένως. Συλημένοι ἢ πάντως ταραγμένοι βρέθηκαν και οἱ ἄλλοι τάφοι μὲ τὴν ὀριζόντια στέγη (πίν. 70γ και 71γ). Ἐν τούτοις εἶτε μέσα στοὺς τάφους εἶτε ἐξω (πίν. 71δ) βρέθηκαν διάφορα πῆλινα ἀγγεῖα (πίν. 71α-β), τμήματα πηλίνων εἰδωλίων και ἐπιθέτων ἀναγλύφων (πίν. 72α-β, 73α-β, 74α-β, δ), ψηφοὶ ὄρμων ἀπὸ πηλὸ ἐπιχρυσωμένο (πίν. 7α-β) ἢ ἀπὸ ὑαλόμαζα (πίν. 74γ) κλπ. Τὸν πλοῦτο τῶν ἀρχικῶν κτερισμάτων μαρτυροῦν τὰ ὀλίγα, ποὺ βρέθηκαν, χρυσᾶ κτερίσματα (πίν. 75β) και μάλιστα ζευγάρι σκουλαρίκια χρυσᾶ μὲ κεφάλι νέγρου ἀπὸ μαύρη σκληρὴ πέτρα (πίν. 75α). Τῶν κινητῶν εὐρημάτων δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία. Γιὰ τὴν ὥρα οἱ τάφοι μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μόνον μέσα στοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους¹. — Συλλογὴ νομισμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Γεφύρας συγκρότησε και δῆλωσε ὁ Γ. Κουκουμπάνης. Ἰδὲ και ἄνωτ. ἀριθ. 47.

69. Νέα Χάλκη δὴ ν. Τμήμα ρωμαϊκοῦ ἀναγλύφου μὲ τρία κεφάλια μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Πέλλας².

70. Ἰχναί. Ἡ πόλη τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὴ Νέα Χαλκηδὸνα και στὰ Κουφάλια. Γιὰ τὰ νομίσματά της ἰδὲ στὸ βιβλίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer³. Πρβ. κατωτ., ἀριθ. 71.

71. Κουφάλια. Ὁ Γεώργιος Π. Λιτούδης, κάτοικος Κουφαλίων, εὗρε τυχαίως στὴν αὐλὴ του και παρέδωσε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης νομισματικὸ θησαυρὸ ἀπὸ 19 χάλκινα νομίσματα χρονολογούμενα περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ. Χ⁴.

1. Σύντομη μνεία τοῦ μεγάλου τάφου, Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 80, σημ. 1. Ἄλλα εὐρήματα τῆς περιοχῆς, ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341, και ἄνωτ., ἀριθ. 47 (νομίσματα). Γιὰ τὰ ἐπιθέτα ἀνάγλυφα πρβ. ΑΑ 1966, σ. 117 κ.ε., εἰκ. 36-37.

2. ΑΔ, Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

3. Ἄνωτ., ἀριθ. 23.

4. Ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 47.

72. Έπανωμή. Κάτω τμήμα αναθηματικού νεκροδείπνου και τμήμα ενεπίγραφης πλάκας μεταφέρθηκαν από τον D. French και παραδόθηκαν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εύρ. 10.132-10.133).

73. Μεσημέρι. Χάλκινο πέλεκου βρήκε στην επιφάνεια της Μεσημεριανής τούμπας επίσης ό D. French και τον παρέδωσε στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εύρ. 10.035).

74. Περιστέρω. Για την ερυθρόμορφη λεκανίδα με γαμήλιες παραστάσεις ιδε σύντομη έκθεση στα Χρονικά του 'Αρχαιολογικού Δελτίου¹.

75. Γερακαρού. Μετεφέρθη στη Θεσσαλονίκη τμήμα μαρμάρινου ἀγάλματος (ἀριθ. Εύρ. 10.286, πίν. 76γ.)

76. Άρδαμέρι. Δύο πήλινα ἀγγεία ύστερορωμαϊκών χρόνων παραδόθηκαν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εύρ. 10³095), όπου επίσης μετεφέρθη και τμήμα επιτυμβίου ἀναγλύφου ρωμαϊκών χρόνων (ἀριθ. Εύρ. 10.115).

77. Άδάμ. Έπιτύμβια ἀνάγλυφη ἀετωματική στήλη, μικρή χειροποίητη πρόχους και 110 χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εύρ. 10.158-10.160).

78. Καλαμωτό. Έπιτύμβιο ἀνάγλυφο μετεφέρθη στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εύρ. 10.109), όπου παραδόθηκε και ἀσημένιο νόμισμα του Μ. Αύρηλιού (ἀριθ. Εύρ. 10.089). Για τον ύπερφυσικό ἀνδριάντα από τὸ Καλαμωτό, ιδε ἀνωτ., ἀριθ. 39. Πρβ. και κατωτ., ἀριθ. 112.

79. Δρυμός. Έπιτύμβια στήλη ἀνάγλυφη μεταφέρθηκε στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εύρ. 10.063).

80. Ξυλούπολις. Πίθος ύψους 0,90 μ., διαμ. 0.30 μ., βρέθηκε σε κτήμα του Ι. Ουρούμη, κοντά στο χλμ. 41,500 της εθνικής οδού Θεσσαλονίκης - Σερρών.

81. Μικροκόμη. Άπό τον Β. Καραγιαννίδη, κάτοικο Μικροκόμης, παραδόθηκαν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης 8 χάλκινα και 1 ἀσημένιο νόμισμα. Τα περισσότερα χάλκινα χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους, ύπάρχει όμως και ένα του Κασσάνδρου. Τὸ ἀσημένιο χρονολογείται στα 88 π.Χ. (L. Titurius L. F. Sabinus).

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 340, πρβ. ἀνωτ., ἀριθ. 41.

82. Σωχός. Ἐκέραιο ἀγαλμάτιο ἀνδρὸς ἱματιοφόρου, ὕψ. 0,18 μ., παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.157, πίν. 76δ). — Ἀπὸ τὸ φοιτητὴ Χρίστο Καρακόλη συγκροτήθηκε καὶ δηλώθηκε μικρὴ συλλογὴ 36 νομισμάτων ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Σωχοῦ. Τὰ περισσότερα εἶναι χάλκινα, τὸ ἀρχαιότερο Φιλίππου Β'. Δύο εἶναι ἀσημένια δηνάρια Γορδιανοῦ Γ'. Ἀξιοσημεῖωτο σπάνιο χάλκινο νόμισμα τῆς συζύγου τοῦ Βαλεριανοῦ Α' (Mariniana). Τὰ ἄλλα κατανέμονται σὲ ρωμαϊκοὺς χρόνους (Μακεδόνων, Θεσσαλονίκης, Διοκλητιανοῦ, Λικινίου κλπ.), ἀλλὰ καὶ βυζαντινοὺς μέχρι Νικηφόρου Α'.

83. Ἀρεθουσα. (Τάφος Εὐριπίδη). Γιά τὴ σημασία τῆς κερανώσεως τοῦ τάφου τοῦ Εὐριπίδη ἰδὲ σημεῖωμα τοῦ Ἄθαν. Χ. Παπαχαρίση¹.

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ

84. Πέλλα, γενικά. Ὅταν, τὸ Μάιο τοῦ 1962, συνῆλθε στὸ Dumbarton Oaks Συμπόσιο μὲ θέμα «The Hellenistic Origins of Byzantine Civilization»², εἶχα τὴν καλὴ τύχη νὰ τὸ παρακολουθήσω καί, θυμοῦμαι, μιὰ ἀπὸ τίς πολλὰς, εὐχάριστες ἐκπλήξεις μου ἦταν: ὁ καθηγητὴς George M. A. Hanfmann ἀναπτύσσοντας τὴν ἀνακοίνωσή του μὲ θέμα «Hellenistic Art», ἄρχισε τὴ σειρά τῶν προβολῶν του μὲ λεπτομέρεια ἐνὸς ἀπὸ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Πέλλας³, τὰ ὁποῖα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Συμποσίου μοῦ εἶχε ζητηθῆ καὶ ἔδειξα, στὴν ἴδια αἴθουσα, σὲ ἔγχρωμες διαφάνειες. Δέκα χρόνια πρῶτα (1951-1953) εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσω στὸ Cambridge τῆς Ἀγγλίας τὴν σειρά τῶν μαθημάτων τῆς καθηγήτριας Jocelyn M. C. Toynbee γιά τὴν Ἑλληνιστικὴ τέχνη. Στὸ πλῆθος τῶν εἰκόνων, πού πρόβαλλε ἡ καθηγήτρια Toynbee, ἔργων ἑλληνιστικῆς τέχνης ἀπ' ὄλον τὸν κόσμον, δὲν ὑπῆρχε οὔτε μιὰ εἰκόνα ἀπὸ τὴ Μακεδονία, τὴ μητρόπολιν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, γιατί ἀπλούστατα δὲν εἶχαμε ἀνασκάψει ἢ δὲν εἶχαμε δημοσιεῖσει σχεδὸν τίποτε. Δόξα τῷ Θεῷ! Ἡ κατάστασις κάπως ἄλλαξε ἀπὸ τότε. Γιά τὴ συνέχεια πάλι δική μας εἶναι ἡ εὐθὺνη. — Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὑποδοχὴ, πού ἐγίνε στὸ ὀλιγοσέλιδο βιβλιαράκι γιά τὴν Πέλλα, πού τυπώθηκε ἀγγλικά στὴ Σουηδία⁴, τόσο ἀπὸ τὸ εὐρὺ κοινὸ ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς. Ἀξιῶθηκε καὶ βιβλιοκρισίες, δυσανάλογα πρὸς τὸ

1. Α. Χ. Παπαχαρίση, Σύμμεικτα, Ἡ τάφος κερανώσεως θεοφιλείας μαρτύριον, Πλάτων 19, 1967, σ. 209 κ.έ.

2. Dumbarton Oaks Papers 7, Washington D.C. 1963.

3. Ἐ.ά., σ. 79 κ.έ., εἰκ. 6.

4. Ph. M. Petsas, Pella, Lund 1964.

μέγεθός του, πολλές και εὐνοϊκές¹. Εἶναι σημαντικό γιὰ τὴν Πέλλα, ὅτι, ἀπὸ ἐπτά δημοσιεύματα στὴ Σουηδικὴ σειρὰ Studies in Mediterranean Archaeology, γραμμένα ὅλα ἀπὸ διαπρεπεῖς εἰδικούς, συμβαίνει νὰ ξεχωρίζεται τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Πέλλα². — Ὁ Paolo Enrico Aghas, στὸ βιβλίον του γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογίας³, καταχωρίζει μεταξὺ τῶν μεγάλων ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας, μολονότι γνωρίζει, φαίνεται, μόνον τὰ εὐρήματα ὡς περίπου τὸ 1960, γιὰτὶ δὲν ξέρει ἀκόμη τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ 1961.

85. Πέλλα, ἀρχιτεκτονική. Τὸ ἵπποδάμειο σχέδιον πόλεως τῆς Πέλλας περιλαμβάνει στὰ παραδείγματα τοῦ βιβλίου του γιὰ τὴν πολεοδομίαν τῶν μεγάλων πόλεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὁ Antonio Garcia y Bellido⁴. — Τὸν τύπον τοῦ περιστυλίου ἀναφέρει ὡς πρόδρομον τῶν περιστύλων αὐλῶν στὰ ρωμαϊκὰ παλάτια ὁ W. L. MacDonald⁵. Τὰ σπίτια τῆς Πέλλας ἀναφέρονται, ὄχι πάντοτε μὲ ἀκριβολογία, ἀπὸ τὸν G. Gruben στὸ Λεξικὸν τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου⁶. Τὰ μνημεῖα τῆς Πέλλας καὶ εἰδικώτερα ὁ μονοθάλαμος «μακεδονικὸς» τάφος μὲ ὀριζόντια στέγη προσάγονται γιὰ παραλληλισμοὺς στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφον τῶν Λευκαδίων⁷. — Εἰδικώτερα, τὰ κονιάματα τῆς Πέλλας, μεταξὺ ἄλλων, περιλαμβάνονται καὶ στὴ γαλλικὴ ἔκδοσις τοῦ βιβλίου γιὰ τὰ Ὑλικά Δομῆς τοῦ Α.Κ. Ὁρλάνδου⁸. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 87.

1. Ἴδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 101, Hist. Zeitschrift 200, 1965, σ. 475 (H. Kaletsch), REA 67, 1965, σ. 508 (J. Marcadé), Études Classiques 33, 1965, σ. 95 κ.έ., JHS 86, 1966, σ. 313 (ὅπου ἀγνοεῖται τὸ ἱστορικὸν τῶν δημοσιευμάτων τῆς σειρᾶς αὐτῆς: μᾶς εἶχαν ζητηθῆ ἀρχικὰ γιὰ νὰ δημοσιευθοῦν ὅλα σ' ἓνα τόμον γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὄχι αὐτοτελῶς), Anzeiger für die Altertumswissenschaft 20, Innsbruck, October 1967, σ. 270 (Elisabeth Psenner, λάθος τῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διδάξεν τὸν Ἀλέξανδρον στὴν Πέλλα, ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 161 - 165).

2. Greece and Rome 12, 1965, σ. 102: «The editors of the individual fascicles are well known scholars and in every case their work has been illustrated with good photographs. Where all are commendable it is invidious to mention only one but perhaps I may be forgiven on this occasion if the Pella of Photios Petsas is singled out. The site of Pella «where Alexander ruled Aristotle taught, and Euripides died» was practically unknown until some eight or nine years ago; since then thousands of finds have been uncovered and the Greek Government has promoted systematic excavations on a large scale. The mosaics are particularly impressive. We are likely to hear much about Pella and no doubt tourists will be visiting the site from their center in Thessaloniki» (E.R.A. Sewter).

3. P. E. Aghas, Storia dell'Archeologia, Milano 1967.

4. A. Garcia y Bellido, Urbanística de las grandes ciudades del mundo antiguo, Madrid 1966, σ. 83 κ.έ., εἰκ. 50.

5. W. L. MacDonald, The Architecture of the Roman Empire, I, 1965, σ. 72, σμ. 81.

6. Lexikon der Alten Welt, 1966, στ. 1198.

7. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σποράδιον.

8. A. Orlandos, Les matériaux de construction, I, Paris 1966, σ. 149 κ.έ.

86. Πέλλα, ψηφιδωτά. Τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν θριαμβευτικά τὸ γύρο τοῦ κόσμου μὲ συχνὰ λαμπρὲς ἀπεικονίσεις Ὁ Giovanni Becatti τὰ ἐξαίρει πάνω ἀπ' ὅλα τοῦ εἶδους τῶν, εἰκονίζει τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση καὶ κάμει χρήσιμες παρατηρήσεις γιὰ τὴν τεχντροπία τους¹. Σὲ γενικότερα βιβλία τέχνης ἔχουν γίνεи πλέον ἀπαραίτητα². Ἐπίσης σὲ Λεξικά, γενικά καὶ εἰδικά³. — Στὰ ψηφιδωτά ἀναφέρεται καὶ ὁ René Ginouès καὶ τὰ ἀξιολογεῖ, ἀλλὰ δὲν τὰ τοποθετεῖ στὸ κεφάλαιο γιὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., ὅπως θὰ ἔπρεπε⁴. — Ὁ Martin Robertson σ' ἓνα σημείωμα συμπληρωματικὸ προηγουμένου ἄρθρου του, ποῦ καταχωρίσθηκε στὰ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 4, συμπληρώνει τὸν κατάλογο τῶν ψηφιδωτῶν μὲ χαλκία, δέχεται τὴ χρονολόγηση τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας περὶ τὸ 300 π.Χ. καὶ παραθέτει πρόσφατη βιβλιογραφία γιὰ ψηφιδωτά⁵. Σ' ἓνα τόμο⁶ δημοσιεύθηκαν τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ψηφιδωτά κείμενα, τὰ διάσπαρτα στοὺς τόμους τῆς Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, γραμμένα ἀπὸ εἰδικούς, ὅπως ὁ D. Levi (λ. Mosaico), ὁ G. Becatti (λ. Incrostazione), ὁ I. Calabi Limentani (λ. Musivarius) καὶ ὁ S. Aurigemma (λ. Settibile Opus). Ἐπίσης τὰ μικρότερα ἄρθρα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας γιὰ τοὺς τεχνίτες τοῦ ψηφιδωτοῦ, στοὺς ὁποίους περιλαμβάνεται καὶ ὁ Γνώσις, ἀρχηγὸς τώρα στὴ σειρά. Ἐννοεῖται, καὶ στὴ σειρά τῶν ὠραίων εἰκόνων τὰ ψηφιδωτά τῆς Πέλλας σύρουν πρῶτα τὸ χορὸ. Ὁ τεχνίτης Γνώσις καταχωρίσθηκε καὶ στὴν ἐπίτομη ἐγκυκλοπαιδεία Pauly-Wissowa⁷. — Ἡ Ingeborg Schreiberler στὴν Propyläen Kunstgeschichte⁸ τονίζει τὴν ἐπίδραση τῶν ἀνατολικῶν ταπήτων στὴν τέχνη τῶν ψηφιδωτῶν γενικά, ἀλλὰ καὶ τὴ

1. G. Becatti, *L'età classica*, Firenze 1965, σ. 229 κ.έ.

2. J. Boardman, *Greek Art*, London 1964 (καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφραση *L'Art Grec*, Paris 1965) σ. 251, εἰκ. 236 (τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Γνώση), François Chamois, *Art Grec Paris - Lausanne* 1966, σ. 76 κ.έ., εἰκ. 55 καὶ 56, πρβ. *L'Antiquité Classique* 35, 1966, σ. 359 κ.έ., K. Schefold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, PKG, Berlin 1967, σ. 228, πίν. 241, P. B. Hetherington, *Mosaics*, London 1967, σ. 30, πίν. 1 (τὸ κυνήγι τοῦ λέοντος).

3. *Lexikon der Alten Welt*, 1966, στ. 1991, ὅπου ὁ C. Krause τὰ χρονολογεῖ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Στὸ Λεξικὸ P. Dembe κ.ά., *Dictionnaire de la civilisation grecque*, Paris 1966, δὲν ὑπάρχει ἄρθρο γιὰ τὴν Πέλλα, ἀλλὰ ἰδὲ τὸ ἄρθρο *Mosaïque* (σ. 304), ὅπου δημοσιεύεται καὶ εἰκόνα τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ κυνήγι λέοντος.

4. René Ginouès, *L'Art Grec*, Paris 1964, σ. 170 (καὶ πάλι τὸ λάθος πολλῶν ἄλλων, ποῦ θέλουν τὰ ψηφιδωτά νὰ εἶναι ἀπὸ τὸ palais de Pella, πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 101, σ. 307, σημ. 3).

5. M. Robertson, *Greek Mosaics, A Postscript*, JHS 87, 1967, σ. 133 κ.έ.

6. *Mosaico e mosaicisti nell'antiquità*, Roma 1967.

7. *Der Kleine Pauly* 2, 1967, σ. 839 (H. Marwitz).

8. K. Schefold, *Die Griechen und ihre Nachbarn*, Berlin 1967, σ. 214.

χειραφέτησή τους, και τή συγγένεια πρὸς τὴ μεγάλη ζωγραφικὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Πέλλας, πού ἐξηγεῖ καὶ τὴν πρώτη ἐμφάνιση «υπογραφῆς» (τοῦ Γνώση). — Ἡ Beatrice Mills Holden¹ παραβάλλει τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Ἄρπαγῆς τῆς Ἑλένης μὲ τὴ μετόπη τοῦ Ἥλιου στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Ἴλιον, γιὰ νὰ δεῖξει πὼς μπορεῖ νὰ διατεθῆ ἐλάχιστος χώρος γιὰ τὸ ἄρμα, ἐνῶ τὰ ἄλλα πιάνουν τὸ μεγαλύτερο μέρος. — Μὲ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας σχεδὸν ἀρχίζει τὴ μνημειακὴ ἔκδοση τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Ρώμης ὁ Walter Oakeshott². — Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τῶν L'Orange - P. Nordhagen γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ, ἀπλῶς πρόσθεσαν τὴ λέξη Πέλλα τρεῖς φορές³. — Τέλος πρέπει ν' ἀναφερθοῦν ἄρθρα καὶ βιβλιοκρισίες, πού πήγασαν ἀπὸ τὸ Συμπόσιο γιὰ τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸ Ψηφιδωτὸ στὸ Παρίσι⁴, ὅπου ἀναφέρεται καὶ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Φ. Πέτσα γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας καὶ παρεμβάσεις του στὶς συζητήσεις. — Ἰδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 18 καὶ 84, καὶ κατωτ., ἀριθ. 87 καὶ 121.

87. Πέλλα, δίαφορα. Ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο τοῦ Χ. Ι. Μακαρόνα στὸ περιοδικὸ «Μακεδονικὴ Ζωή»⁵ συνοδεύεται ἀπὸ πολλές εἰκόνες — οἱ πιὸ πολλές ἐγχρωμες. Ἐνα ἄλλο ἄρθρο ἐκλαϊκευτικὸ σὲ ἀμερικανικὸ περιοδικὸ μὲ τὴν ἴδια ὑπογραφή⁶ θά πρέπει νὰ μὴν ἔχη κακοπάθει μόνον κατὰ τὴ μετάφραση. Πολλὲς ἀνακρίβειες: 1) Ἡ Πέλλα δὲν εἶχε κεντρικώτερη θέση ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα στὸ βασίλειο τοῦ Ἀρχελαίου. 2) Οἱ πηγὲς μᾶς παραδίδουν πὼς ἦταν «the greatest», ἢ «μεγίστη», ἀλλ' ὄχι καὶ «the strongest city of Macedonia». 3) Ὁ Ἀρχελαος δὲν ξέρωμε ἀν οἰκοδόμησε μὲ ἵπποδάμειο σύστημα· τὰ ἵπποδάμεια οἰκοδομικὰ τετράγωνα, πού ξέρωμε, εἶναι μεταγενέστερα. 4) Ὁ Ζεῦξις δὲν ἦταν Ἀθηναῖος, ἀλλὰ ρητῶς Ἑρακλεώτης. 5) Λεπτομέρειες γιὰ θέατρο στὴν Πέλλα δὲν ἔχουμε. 6) Ἡ παρα-

1. B. Mills Holden, *The Metopes of the Temple of Athena at Iliion*, Northampton, Mass., 1964, σ. 7 κέ., πίν. II, 3. Πρβ. JHS 86, 1966, σ. 282 (R. v. Nichols).

2. W. Oakeshott, *The Mosaics of Rome from the Third to the Fourteenth Centuries*, London 1967, σ. 9 κέ.

3. Hans Peter L'Orange - P. Nordhagen, *Mosaics from Antiquity to Early Middle Ages*, μετάφρ. Ann E. Keer, London 1966 (ἀρχικὴ ἔκδοση 1958), πρβ. βιβλιοκρισία μὲ παρατηρήσεις γιὰ τὰ μωσαϊκὰ τῆς Ὀλύμπου καὶ τῆς Πέλλας τῆς J. M. C. Toynebee, *The Classical Review* 17, 1967, σ. 369 κέ.

4. RA 1966, 1, σ. 151 κέ. (Alix Barret), REA 68, 1966, σ. 199 (J. Marccadé), JRS 56, 1966, σ. 260 κέ. (J.M.C. Toynebee). Ἐκτενέστερα στὸ θέμα: Philippe BrunnEAU, *Perspectives sur une domaine encore mal exploré de l'art antique* κλπ. REG 79, 1966, σ. 704 κέ.

5. Χαράλ. Ι. Μακαρόνα, *Εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἀρχαία Πέλλα, Μακεδονικὴ Ζωή* 13, Ἰούν. 1967, σ. 26 κέ.

6. *Scientific American*, Δεκέμβριος 1946, σ. 99 κέ.

κμή τῆς Πέλλας δὲν ἄρχισε μὲ τὴ διαίρεση τῆς Μακεδονίας σὲ 4 Μερίδες, ἀλλ' ἦταν ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς βιβλικῆς καταστροφῆς, ποὺ ἀκολούθησε τὴν κατάκτηση. 7) Δὲν μπορούμε νὰ βεβαιώσουμε ὅτι δὲν βρήκαμε τὸ παλάτι. 8) Τὸ χωριὸ Παλαιὰ Πέλλα δὲν εἶναι «modern town» (δίζ). 9) Ὅσα ἀποκαλύφθηκαν στὸ δυτικὸ λόφο τῆς Ἀκροπόλεως δὲν εἶναι ὅλα ἀπὸ κτήρια, ποὺ χρονολογοῦνται «from the period a f t e r Alexander». 10) Δὲν εἶναι βεβαιωμένο ὅτι ὁ Ἀρχέλαος χρησιμοποίησε τὸ Φάκο ὡς θησαυροφυλάκειο· οἱ πληροφορίες μας ἀναφέρονται σὲ νεώτερους βασιλεῖς. 11) Ὁ Ἰπποδάμος δὲν ἔκανε τὸ σχέδιο πόλεως τῆς Πέλλας· ἡ Πέλλα δὲν ἔγινε σύμφωνα μὲ τοῦ Ἰπποδάμου «rectangular plan», ἀλλὰ «rectangular system». 12) Τὸ «sewer» δὲν εἶναι στὸ δρόμο ὑπ' ἀριθ. 3 (τοῦ σχεδίου, ὅπου γίνεται ἡ παραπομπή), ἀλλὰ στὸ δρόμο ὑπ' ἀριθ. 1. 13) Τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ κτηρίου 1 δὲν ἦταν «at an average depth of one meter» κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους· καλὰ - καλὰ δὲν ἦταν οὔτε μισὸ μέτρο. 14) Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Διονύσου δὲν εἶχε «an ornamental border». 15) Τὰ δυὸ μικρότερα ψηφιδωτὰ δὲν κοσμοῦσαν τὰ κατώφλια· ἦταν πλάι στὰ κατώφλια. 16) Τὰ ψηφιδωτὰ τὰ ἴδια (τοῦ κτηρίου 1) χρονολογοῦνται ἀλλοῦ «somewhat before 300 B.C.» (σ. 104), ἀλλοῦ «shortly after 300 B.C.» (στὴν περιγραφή τῆς εἰκόνας τοῦ ἐξωφύλλου, σ. 4, ὅπου καὶ «strips of lead» περιγράφεται ὁ πηλὸς στὴ χαιτή τοῦ λιονταριοῦ) καὶ ἀλλοῦ «before 300 B.C.» (στὴν περιγραφή τῶν εἰκόνων τῆς σ. 98, σ. 99). 17) Εἶναι πολὺ νὰ μιλάη κανεὶς γιὰ helmet-like κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ ψηφιδωτὸ τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ λιονταριοῦ καὶ νὰ λέη πὼς «the landscape is realistic» στὸ ψηφιδωτὸ μὲ τὸ κυνήγι τοῦ ἔλαφιου. Καὶ γιὰ νὰ τελειώσουμε, καὶ ἡ μετάφραση πάσχει: «devotional monuments» (ἀφωσιωμένα μνημεῖα) θὰ εἶναι μᾶλλον τὰ votive monuments ἢ offerings (ἀναθήματα). «Cylindrical stone columns» δὲν μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς τοὺς ραβδωτοὺς κίονες, οὔτε ἂν θέλῃ νὰ τοὺς διακρίνῃ ἀπὸ τοὺς πεσσούς ἢ τὶς ἀντηρίδες (αὐτὰ μεταφράζονται «square corner posts» καὶ οἱ κεραμίδες «slabs of fired clay»). — Στὴν ἀγγλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ K. Schefold γιὰ τὴν Κλασσικὴ Ἑλλάδα,¹ ἀναφέρονται τὰ σπῆτια καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας, καὶ τὸ μαρμάρينو λαγωνικό, ποὺ θυμίζει, λέει, τὸν Κάλαμι.² Τὸ λαγωνικὸ συγκρίνει μὲ τὸ σκυλὶ τῆς Βασιλείας στὴν Ἑλβετία ὁ C. Vermeule.³— Ἀπλὴ μνεῖα τῆς ἐπιγραφῆς στὸ BCH, 1965, σ. 830 (Chron.)

1. K. Schefold, *Classical Greece*, London 1967 (πρώτη γερμ. ἔκδ. 1965), σ. 105 (τὸ λαγωνικό), 185 (τὰ σπῆτια καὶ τὰ ψηφιδωτὰ).

2. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγλυφο, βέβαια, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Index, λ. Macedonia.

3. C. Vermeule, *The Basel Dog: A Vindication*, AJA 72, 1968, σ. 98, σημ. 9: «the massive misunderstanding of canine proportions found in the Pella hound».

κάμει ό L. Robert στοδ Χρονικό του.¹ Για σφραγίσματα άμφορέων από την Πέλλα γίνεται λόγος σέ σοβιετικό περιοδικό.²

88. Πέλλα, νέες άνασκαφές και εύρήματα. Οί συστηματικές άνασκαφικές έρευνες τής Πέλλας συμπλήρωσαν δεκαετία τό 1967. Τά άποτελέσματα τών προσφάτων άνασκαφών δημοσιεύθηκαν σέ χρονικά ειδικών περιοδικών³ και πρόκειται νά δημοσιευθοῦν οί περιωρισμένες άνασκαφές τής διετίας 1966 - 1967 στά Χρονικά του 'Αρχαιολογικού Δελτίου.⁴ Κατά τή διετία κυρίως έγιναν δοκιμαστικές τομές σέ οικόπεδο τής Παλαιάς Πέλλας, όπου επρόκειτο νά κτισθῆ Γυμνάσιο, επίσης στίς αὐλές του κτηρίου I και στοδ χώρο τών «Λουτρών του Μ. 'Αλεξάνδρου», συνδυασμένες με έργα διαρρυθμίσεως τών χώρων αὐτῶν. Παράλληλα συνεχίσθηκε τό έργο τής καταγραφῆς, ταξινομήσεως και εργαστηριακῆς επεξεργασίας τών εύρημάτων, κυρίως τών ειδωλίων. Σάν υπόμνηση μόνον τών εργασιῶν αὐτῶν δίνουμε έδῶ, μαζί με μιὰ παλαιότερη άποψη από άεροπλάνου του κεντρικού τομέως (πίν. 77), δείγματα πηλίνων ειδωλίων (πίν. 78α-θ και 79α) και μία ένσφραγιστή λαβή άμφορέας (πίν. 79β). 'Από τά, μάλλον άσήμαντα, τυχαία εύρήματα τής περιοχῆς τής Πέλλας άξιομνημόνευτα: μαρμάρινη κεφαλή πάνθηρος και άγαλμάτιο λέοντος, έπιγραφῆ έπιτύμβια (Νικοστράτη 'Απολλωνίου), πήλινη χύτρα και χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα, τυχαίο εύρημα από την 'Ακρόπολη τής Πέλλας, που παραδόθηκε στοδ Μουσείο τής Θεσσαλονίκης (άριθ. Εύρ. 10.043)⁵.

89. 'Εδέσση, τοπογραφία. 'Η τοπογραφία τής περιοχῆς τής 'Εδέσσης και τό θέμα τής σχέσεως Αίγων - 'Εδέσσης εξετάσθηκαν προασκαφικά, γιατί τό άπαιτούσε και ἡ μελέτη του τάφου τών Λευκαδίων.⁶

1. Bull. Epigr. 1967, άριθ. 352.

2. E. B. Grasin sky, Περί τών σφραγισμάτων άμφορέων από την Πέλλα, Σοβιετική 'Αρχαιολογία, 1966, 4, σ. 229-230.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 412 κ.έ. και σ. 440, Chron. 1965, σ. 871 κ.έ., ΑΑ 4, 1966, σ. 537 (είναι φανερό λάθος πώς τά ψηφιδωτά άρχισαν νά άποκαλύπτονται στην Πέλλα από τό 1947 και ότι ἡ δεύτερη σειρά ψηφιδωτῶν, με τό ψηφιδωτό του Γνώση, φάνηκε τό 1962).

4. ΑΔ, Χρονικά 1966 και 1967 (υπό έκτύπωσιν).

5. Σημειώνω, πώς άρχισαν άνασκαφές στην Πέλλα τής Δεκαπόλεως τής Παλαιστίνης από τόν καθηγητή R o b e r t H. S m i t h, College of Wooster, Wooster, Ohio, στις 9 'Απριλίου 1967 (στις 11 'Απριλίου 1957 είχαμε άρχίσει έμεις στην Πέλλα). Ποιός ξέρει; Μπορεί νά έλθη κάποιος φῶς και από κεί. Για την ώρα έχουμε μόνο σύντομες ειδήσεις, American Schools of Oriental Research, Newsletter 9, σ. 1 κ.έ., και, με εικόνες, Archaeology 21, 1968, σ. 134 κ.έ.

6. Φ. Μ. Πέτσα, 'Ο Τάφος τών Λευκαδίων, 'Αθήναι 1966, σ. 8, σημ. 7, πρβ. σ. 7, 17 και 180.

90. Ἐδ ε σ σ α, ἀ ν α σ κ α φ έ ς. Ἐν τὸ 1957 ἐσῆμανε τὴν ἀναβίωση τῆς Πέλλας, τὸ 1967 ἦταν τὸ ἔτος τῆς Ἐδέσεως. Ἐπιφανειακὲς ἔρευνες καὶ μικροανασκαφές σὲ μεγάλη ἔκταση ἄρχισαν στὸ «Λόγγο» μὲ σκοπὸ νὰ ἀναπτυχθοῦν σὲ συστηματικὲς ἀνασκαφές μεγάλης κλίμακος κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη. Τὰ ἀποτελέσματα ἔχουν ἤδη ἐκτεθῆ στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον,¹ ὥστε ἐδῶ μπορούμε νὰ εἶμεθα σύντομοι. Τρεῖς εἰκόνες (πίν. 80α-β καὶ 81α) δείχνουν τμήματα τοῦ περιβόλου τοῦ τείχους μὲ πύλες καὶ πύργους, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν, κατὰ μέρος μόνον, τὸ 1967. Ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ καθηγητοῦ Στρατῆ Πελεκίδη,² ξαναβρέθηκαν τὰ μάρμαρα μὲ τὶς ἐπιγραφάς, καὶ καθαρίσθηκε πάλι ὁ πύργος καὶ ἡ πύλη.³ Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα εἰκονίζονται ἐδῶ μερικὰ (πίν. 81β-ε καὶ 82α-δ). Ἰδιαίτερα ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὄστρακο μικρογραφικῆς κύλικος (6ος αἰ. π.Χ.), μὴ ἐλπίδα γιὰ παλαιὰ εὐρήματα, ὅταν θὰ φθάσουμε σὲ κλασσικὰ καὶ ἀρχαιότερα στρώματα. Γιὰ τοὺς πρώιμους ἑλληνιστικοὺς χρόνους σημαντικὸ εὕρημα εἶναι πῆλινος στρωτήρας λακωνικοῦ τύπου, ὁμοῖος στὴν κατασκευὴ καὶ τὶς διαστάσεις μὲ στρωτήρες τῆς Πέλλας. Ἀπὸ εὐρήματα ρωμαϊκῶν χρόνων ἀξιοσημεῖωτο τὸ θραύσμα ἐπιγραφῆς, ποὺ σώζει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Ἐδέσεως (πίν. 81β).

91. Ἐδ ε σ σ α, δ ι ἄ φ ο ρ α. Παλαιότερα τυχαῖα εὐρήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ χέρι Σαβαζίου, δημοσιεύθηκαν στὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον.⁴ Ἐδῶ εἰκονίζονται εὐρήματα τοῦ 1966 ἀπὸ τῆ θέσης Ἀλάνι (πίν. 66β, 79δ-ε, καὶ 84γ). Στὸ Μουσεῖο τῆς Ἐδέσεως παραδόθηκαν, μεταξὺ ἄλλων, ἐνεπίγραφο ὄστρακο ἀπὸ τῆ Δροσιά (πίν. 83α) καὶ χάλκινη τριφυλλόστομη οἰνοχόη (πίν. 83β-γ). Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ὄστράκου πιθανῶς εἶναι ἐπιστολὴ (σχέδ. 16). Νομίζω πὼς ἀναγνωρίζεται σαφῶς τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος σὲ δοτικὴ πτῶση στὸν πρώτο στίχο καὶ ὅτι στοὺς στίχους 3-5 μπορούμε νὰ διαβάσουμε:

ἐ ἄ ν τε αὐ τὸ ν / ἐ ἄ ν τε καὶ τὸ ν ἐ λ θ ὄ ν / τ α π ρ ὸ ς ἡ μ ᾶ ς
(ἢ ὑμᾶς).

Ἐτσι οἱ στίχοι 3-5 δείχνουν πὼς μόνο λίγο μέρος ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν στίχων 1-2 λείπει. Δὲν καταλαβαίνω τίποτε ἀπὸ τὸ στίχο 2. Ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 237/8 μ.Χ. ἀπὸ τὴν Ἐδεσσα σχολιάζεται ἀπὸ τὸν G. Pfohl.⁵

1. ΑΔ, Χρονικά 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. ΑΔ 8, 1923, σ. 259 κ.έ.

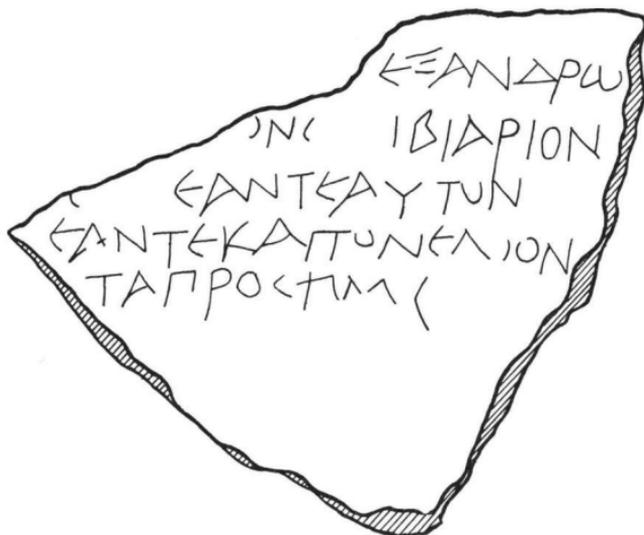
3. Ὁ Πελεκίδης ἤδη τὸ εἶχε παρατηρήσει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ ναὸς τῆς Μᾶς (πρὸς τὸ Studies D. M. Robinson 2, 1953, σ. 374, πρβ. Πελεκίδη, ἑ.ἀ., σ. 260).

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 343, 22, 1967, Μελέται, σ. 149 κ.έ.

5. G. Pfohl, Griech. Inschr. κλπ., München (χωρὶς ἔτος, ἴσως 1965), ἀρ. 138.

92. Αἰ γ α ί. Γιὰ τὰ νομίσματα τῶν Αἰγῶν ἰδὲ στὸ βιβλίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer.¹ Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 89.

93. Γ ι α ν ν ι τ σ ά. Χρυσὸ νόμισμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εὑρέθη τυχαίως στὴν περιοχή Γιαννιτσῶν καὶ παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.130).

Σχέδ. 16. Ἐπιγραφή πάνω σὲ ὄστρακο ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Ἑδέσσης (91).

94. Δ υ τ ι κ ὸ ν. Δύο χρυσᾶ ρομβοειδῆ ἐλάσματα διαδημάτων, ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ Δυτικοῦ, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.096).

95. Ἀ ρ α β η σ σ ὸ ς. Ἀπότμημα μαρμαρίνου ἀναγλύφου, ποὺ εἰκονίζει Πάνα, Παπποσιληνὸ καὶ Διόνυσο, παραδόθηκε ἐπίσης στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1967 (ἀριθ. Εὐρ. 10.072).

96. Λ ι β α δ ί τ σ α. Τμῆμα ἀπὸ imago clipeata παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1966 (ἀριθ. Εὐρ. 10.060).

97. Μ ά ν δ α λ ο ν. Κράνος χάλκινο ἰλλυρικοῦ τύπου ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση.²

1. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 328 κ.έ.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 341.

98. Σ ε β α σ τ ι α ν ά. Ἐκ τῶν τάφους στὴν περιοχή Σεβαστιανῶν προήλθε τὸ πῆλινο ἀγγεῖο τοῦ πίν. 79γ (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Θεσσ. 10.100) καὶ ἄλλα τῆς ἴδιας ὑστερης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

99. Φ λ α μ ο υ ρ ι ά. Στὸ χῶρο τῆς Μονῆς Ἁγίου Τρύφωνος εἶδε καὶ φωτογράφησε ὁ Ἐπιμελητὴς Βυζ. Ἀρχαιοτήτων Νικ. Νικονάνος, κατὰ Νοέμβριο τοῦ 1967, πολυπρόσωπο ἀνάγλυφο καὶ τμήμα ἀγάλματος (πίν. 84α-β), γνωστὰ ἤδη στὸν Α. Κεραμόπουλλο.¹

100. Ἄ λ ω ρ ο ς. Ἀνάγλυφη κεφαλὴ ἀπὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ρωμαϊκῆς ἐποχῆς μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.134)

ΝΟΜΟΣ ΚΙΑΚΙΣ

101. Τ σ α ο υ σ ί τ σ α. Διαπιστώνει βόρεια χαρακτηριστικὰ σὲ εὐρήματα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀπὸ τὴν Τσαουσίτσα ὁ J. Bouzek². Ἡ Τσαουσίτσα εἶναι πού μεταγλωττίζεται ἀπὸ τ' ἀγγλικά σὲ Χαουσίτσα στὸ βιβλίο τοῦ Α. Κ. Ὀρλάνδου γιὰ τὴν Ἀλίφειρα³.

102. Π α ί ο ν ε ς. Ὁ Irwin Merker⁴ προετοιμάζοντας νομισματικὴ μελέτη γιὰ τὴν Παιονία μελετᾷ τὶς ἱστορικὲς πηγές, τὶς ἐπιγραφές καὶ τὰ νομίσματα, γιὰ νὰ συγκροτήσῃ τὸ σκελετὸ τῆς Ἱστορίας τῆς Παιονίας ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότατους χρόνους (Ἰλιάδος Β) ὡς τὸν 3ο αἰ. π.Χ.

103. Ε ὑ ρ ω π ὄ ς. Ἡ θέση τοῦ ἀρχαίου Εὐρωποῦ ἔχει βεβαιωθῆ ἀπὸ τυχαῖα εὐρήματα καὶ ἔρευνα τοῦ ἄλλοτε Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς Ν. Κοτζιά, ὁ ὁποῖος ἀναγνώρισε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως σὲ σφράγισμα κεραμιδιῶν⁵. Τὰ εἰρήματα τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀπλώνονται σὲ μεγάλη ἔκταση πάνω στὸ λόφο πρὸς τὰ ΝΔ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ. Ἡ ἀκρόπολις ἐδέσποζε τῶν διαβάσεων, ἀπὸ Β. πρὸς Ν. καὶ τανάπαλιν, κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀξιοῦ. Τὴ σπουδαιότητα τῆς πόλεως κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μαρτυρεῖ χωρίον τοῦ Θουκυδίδη, ὁ ὁποῖος, περιγράφοντας τὴν εἰσβολὴν τοῦ Σιτάλκη καὶ τὴν λεηλασίαν ὅλης τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς ἀπὸ τοὺς Θράκες, γράφει μὲ κάποια ἔμφασι: «Εὐρωπὸν δὲ ἐπολιόρ-

1. Πρβ. BS 3, 2, 1962, πίν. III, εἰκ. 5.

2. Ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 4.

3. Α. Κ. Ὀρλάνδου, Ἀλίφειρα, σ. 105, ἴσμη. 1, ἀπ' ὅπου μεταφέρθηκε καὶ στὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων, σ. 261.

4. Irwin Merker, The Ancient Kingdom of Paionia, BS 6, 1965, σ. 35 κ.ε.

5. Μακεδονικά 1, 1940, σ. 491 καὶ ἴσμη. 1.

κησαν μὲν, ἔλεϊν δὲ οὐκ ἠδύναντο» (Θουκ. II, 100, 3). Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ποῦμε πὼς ἦταν ἀπροσδόκητη, ἀλλ' ὅπως ἴσως ἦταν ἐκπληκτικὴ ἢ τυχαία εὕρεση μαρμάρινου ἀρχαϊκοῦ κούρου στὰ καπνοχώραφα τοῦ χωριοῦ, ἀκριβέστερα στὸ ἀγροτεμάχι ὑπ' ἀριθ. 803 τοῦ Ἡλίας Παρίση (πίν. 85-86). Ὁ νέος κούρος, μοναδικὸς στὸ χῶρο τῆς Βορείου Ἑλλάδος, εἶναι σχεδὸν ἀκέραιος. Σὲ κομμάτια βρέθηκαν οἱ κνήμες καὶ ὁ δεξιὸς πῆχυς. Λεῖπουν μόνον οἱ ἄκροι πόδες καὶ τὸ χέρι πέρ' ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ πήχεως. Τὸ σωζόμενον ὕψος συνολικὰ εἶναι 1,78 μ. Τὸ ἀρχαϊκὸ παληκάρι εἶναι τὸ δῶρο τῆς μακεδονικῆς γῆς στὸ νέο Μουσεῖο τοῦ Κιλκίς. — Στὴ θέση τῆς εὐρέσεως ἐγίνε μικρὴ σκαφικὴ ἔρευνα, τὴν ὁποία ἐπέβλεψεν ἡ Ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐγενία Γιούρη, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βρεθοῦν τὰ κομμάτια ποὺ λείπουν ἢ καὶ ἡ βάση, ἀλλὰ δὲν βρέθηκε τίποτε. Ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τῆς ἀκροπόλεως ἀπέδωσε παρατηρήσεις καὶ εὐρήματα ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν μέχρι καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων¹.

104. Τ ο ὑ μ π α. Γιὰ τὸ μακεδονικὸ τάφο κοντὰ στὸ χωριὸ Τοῦμπα τῆς Παιονίας δημοσίευσεν σύντομο ἄρθρο ὁ Φ. Μ. Πέτσας στὸ Χαριστήριον Α. Κ. Ὁρλάνδου.² Γίνεται μνεῖα τοῦ ἴδιου τάφου καὶ στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων.³

105. Π α λ α τ ι α ν ὀ. Παλαιότερα εὐρήματα καὶ ἔρευνες ἀναφέρθηκαν σὲ σύντομες ἐκθέσεις.⁴ Κατὰ τὸ 1966 συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν ἀκρόπολη⁵ μὲ παράλληλη ἐπιφανειακὴ ἔρευνα ὅλης τῆς περιοχῆς. Τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται συνοπτικὰ στὰ Χρονικὰ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.⁶ Γιὰ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἀναγνώστης τῶν Χρονικῶν τοῦτων μιὰ ἰδέα τῆς σημασίας τῶν πραγμάτων, δίνουμε δῶ τέσσερες εἰκόνες τῆς δοκιμαστικῆς τομῆς, ποὺ ἐγίνε ἀπὸ τὸν περίβολο τῆς ἀκροπόλεως ὡς τὴν κορυφὴ τῆς σχεδόν. Στὴν πρώτη (πίν. 87α) βλέπομε, ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τῆς τομῆς πρὸς τὰ κάτω, λείψανα τοίχων ποὺ ἀνήκουν σὲ δυὸ τουλάχιστον διαφορετικὰς περιόδους τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, γιατί διαφέρουν ἐλαφρὰ στὸν προσανατολισμό, στὴ θεμελίωση καὶ στὴν τοιχοδομία. Στὴ δευτέρη (πίν. 87β) βλέπομε, ἀπὸ κάτω, τὸ ἄνω μέρος τῆς ἴδιας τομῆς. Στὴν τρίτη (πίν. 88α) εἰκονίζονται λεπτομερέστερα λείψανα τοίχων μέσ' ἀπὸ τὸν περίβολο τοῦ τεῖχους καὶ στὴν τέταρτη (πίν. 88β) καλὰ διατηρημένοι τοῖχοι στὸ φρούδι

1. Ἴδὲ καὶ ΑΔ, Χρονικὰ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

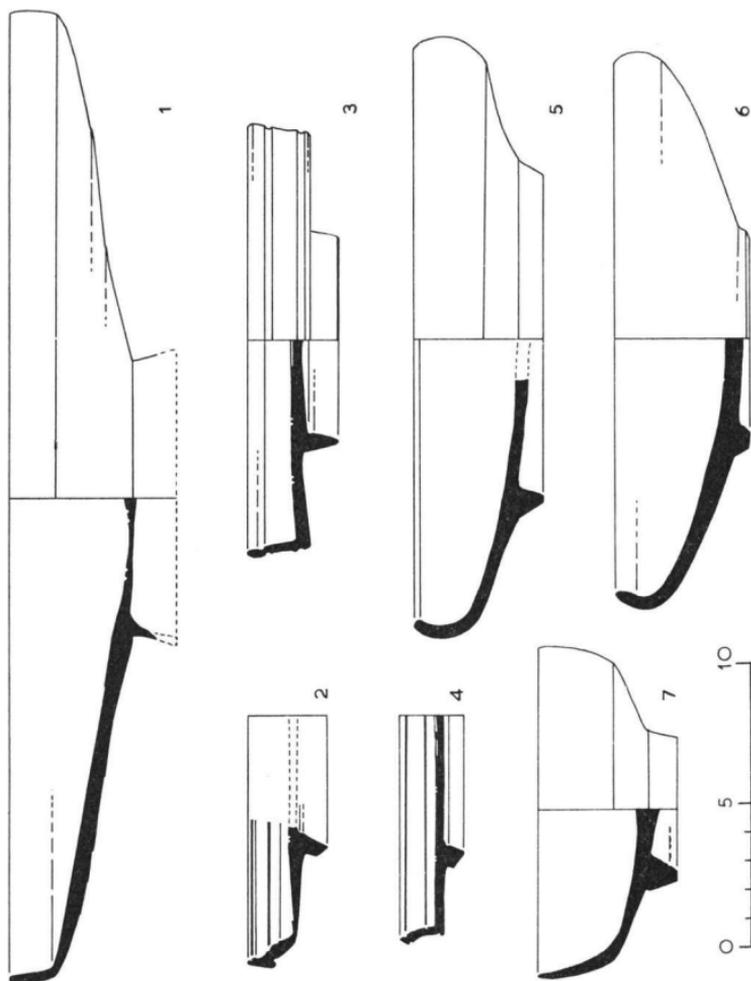
2. Χαριστήριον, Γ', 1966, σ. 233 κ.ἑ.

3. Φ. Μ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 20, σημ. 1, καὶ 22, σημ. 3.

4. Τελευταίως ΑΔ 21, 1966, Χρονικὰ, σ. 345.

5. Πρβ. Χρονικὰ 1951-65, ἀριθ. 117.

6. ΑΔ, Χρονικὰ 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Σχέδ. 17. Χαρακτηριστικά σχήματα άργείων από τό Παλλάτιον (105).

τῆς κορυφῆς. Ἐπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα εἰκονίζονται δὴ πῆλινο ἀνάγλυφο μὲ ἐρωτική σκηνή (πίν. 89α),¹ πῆλινη ἀγνύθα μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση (πίν. 89β), πῆλινοι λύχνιοι (πίν. 89γ) καὶ μέρος πηλίνου ἀετοῦ, ποῦ θυμίζει Δία Ὑψιστον. Τὸ σχέδ. 17, ποῦ ὀφείλεται στὸν κ. John W. Hayes, ἀποδίδει χαρακτηριστικὰ σχήματα ἀγγείων. Ὁ κ. Hayes, ὡς εἰδικός, εἶχε τὴν καλοσύνη κατὰ παράκλησίν μου νὰ ὑπομνηματίσῃ τὸ σχέδιο ὡς ἐξῆς:

1. Local imitation of Eastern Sigillata A ware form (?). Micaceous brown to grey ware, with polished grey slip on inside and over rim. About first half of 1st cent. B.C.

2. Arretine dish fragment, Loeschcke type I. Augustan period.

3. Local imitation of Arretine form, Loeschcke type 2. Micaceous orange ware, no slip. Rectangular potter's stamp: ANT or ANTI. Beginning of 1st cent. A.D.

4. As 3. Orange clay, highly micaceous; waxy red coating on inside and over rim. Rectangular potter's stamp: NO[...], surrounded by (four?) small «ivy-leaf» stamps. Beginning of 1st. cent. A.D.

5. Çandarlı ware dish, fragmentary (profile restored). Cf. Samaria - Sebaste III, fig. 83. 11. 3rd cent. A.D.

6. Local copy of 5? Soft orange ware with lime and mica particles; traces of a red coating preserved on inside.

7. Çandarlı ware bowl, fragmentary (profile restored). For shape, cf. dish 5. Probably 3rd cent. A.D.

Τὰ εὐρήματα γενικῶς ἀνήκουν σὲ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικὰ μελαμβαφῆ ὄστρακα καὶ νομίσματα προρρωμαϊκῶν χρόνων.

106. Ν ο μ ί σ μ α τ α. Ὁ ἀρχαιοπώλης Βασίλειος Κ. Ἰατρίδης ἐδήλωσε ὡς προερχόμενα ἀπὸ θησαυρό, ποῦ βρέθηκε στὴν περιοχή τοῦ Νομοῦ Κιλκίς, καὶ παρέδωσε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης: 38 χάλκινα ρωμαϊκὰ νομίσματα, δηλαδὴ 7 Διοκλητιανοῦ, 15 Μαξιμιανοῦ, 6 Κωνσταντίου Α' Χλωροῦ, 5 Μ. Κωνσταντίνου, 3 Λικινίου καὶ 2 Κρίσπου.

NOMOS XALKIDIKHS

107. Χ α λ κ ι δ ι κ ῆ, γ ε ν ι κ ᾶ. Τὸ Μουσεῖο τοῦ Πολυγύρου, τοῦ ὁποίου ὁ θεμέλιος λίθος ἐτέθη τὴν Κυριακὴ 18.6.1967, θὰ ἀποτελέσῃ τὸ κεντρικὸ

1. Πρβ. τελευταίως A. Balland - Chr. Goudineau, Un oscillum de Bolsena, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire 79, 1967, σ. 567 κ.ε. Ἴδὲ καὶ Enciclopedia AA, V, λ. Oscillo.

Μουσείο ολόκληρης τῆς Χαλκιδικῆς καὶ στρατηγεῖο γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα αὐτῆς τῆς «Ἀττικῆς» τοῦ ἑλληνικοῦ Βορρά, ποῦ εἶχε ἀφεθῆ ὡς τῶρα ἔρμαιο στὴν ἀρχαιοκαπηλικὴ δρᾶση. Τὸ Μουσεῖο ἔχει τοὺς χώρους, ποῦ εἶναι ἀναγκαῖοι σ' ἓνα πρῶτο στάδιο, καὶ ὁ Δῆμος Πολυγύρου παραχώρησε ἀρκετὸ οἰκόπεδο, γιὰ νὰ εἶναι δυνατὴ μελλοντικὴ ἐπέκταση. Μετὰ τὸν ἀνεμοφράκτη ὑπάρχει εὐρύχωρος προθάλαμος καὶ δεξιὰ μιὰ μεγάλη (καὶ μοναδικὴ γιὰ τὴν ὥρα) αἶθουσα ἐκθέσεως. Ἄριστερὰ εἶναι ἐργαστήριο, ἀποθήκη, γραφεῖο καὶ διαμέρισμα ἀρχαιολόγου, καὶ ἀνεξάρτητο Φυλάκειο. Στὸν προθάλαμο καὶ σὲ ὑπαίθρες αὐλὲς μποροῦν ἐπίσης νὰ ἐκτεθοῦν ἀρχαῖα.

108. Ν ο μ ἰ σ μ α τ α. Τὰ νομίσματα τῆς Χαλκιδικῆς ἀντιπροσωπεύονται στὴν ἐκδοση τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer.¹ *

109. Σ υ λ λ ο γ ῆ Λ α μ π ρ ο π ο ὄ λ ο υ, δ ι ὀ ρ θ ω σ η. Στὰ Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 123, κατὰ λάθος, στὸν πίν. 27β, ἀντὶ τῆς ἄλλης ὄψεως τῆς κοτύλης τοῦ πίν. 27α δημοσιεύθηκε εἰκόνα ἄλλης ἐρυθρόμορφης κοτύλης τῆς ἴδιας Συλλογῆς.

110. Ἄ γ ἰ α Ἄ ν α σ τ α σ ἰ α. Κράνος χάλκινο ἰλλυρικοῦ τύπου ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση.²

111. Γ α λ ἄ τ ἰ σ τ α. Πήλινος πίθος παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἄθ. Τσαρταφλῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.112). Γιὰ τὰ νομίσματα, ποῦ παρέδωσε ὁ I. Παύλου, ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 47.

112. Δ ο υ μ π ἰ ἄ. Κατὰ περιοδεία παρατήρησα ἐντοιχισμένο στὸ σπίτι τοῦ Δημητρίου Ἄστ. Πλιάκου μαρμάρينو ἐνεπίγραφο ἐπιτύμβιο μὲ ἀνάγλυφη παράσταση ζεύγους σὲ ἄνω ζώνη καὶ δύο τέκνων στὴν κάτω. Βρέθηκε, λέει, στὰ «Καστέλια» καὶ ἐντοιχίσθηκε τὸ 1946. Καστέλια εἶναι περιοχὴ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τόπου, ποῦ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ Καλαμωτὸ (ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 78) καὶ στὰ Δουμπιά, ποῦ πῆραν τὸ ὄνομα προφανῶς ἀπὸ τὰ «τουμπιά», δηλαδὴ τίς τοῦμπες.

113. Β ρ α σ τ ἄ. Ὁ ἀρχαιοπώλης Γ. Κετίκογλου παρέδωσε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μελαμβοφῆ ἀγγεῖα καὶ πήλινη προτομὴ, τὰ ὁποῖα δήλωσε ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Βραστῶν, γνωστὸ τόπο ἀρχαιοκαπηλικῆς δρᾶσεως (ἀριθ. Εὐρ. 10.227-10.230, πίν. 90α-ε). Ἀνήκουν στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

1. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 330 κ.έ.

2. ΔΔ 21, 1966, Χρονικὰ, σ. 341.

114. Λάκκωμα. Οἱ τάφοι τοῦ Λακκόματος¹ ἀναφέρονται στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων.²

115. Νέα Ἡράκλεια. Ἡ ἀσημένια λειψανοθήκη, ποῦ ἐκτίθεται στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀνωτ. ἀριθ. 34) ἀπὸ τὴ Νέα Ἡράκλεια, εἶναι τόσο πρῶιμο (καὶ ἐξαιρετικὸ) ἔργο πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, ὥστε, μολονότι ἀνήκει στὰ Βυζαντινὰ Χρονικά (ιδὲ ἀνωτ., Εἰσαγωγικά, σ. 101) δίνουμε μιὰ εἰκόνα γιὰ νὰ φανῆ ἡ ἐξάρτηση τῶν ἀναγλύφων τῆς ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ τέχνη (πίν. 91).

116. Νέα Καλλικράτεια. Τὸ Μάρτιο 1966, κατὰ ἰσοπεδωτικὰς ἐργασίας μὲ προωθητήρα τῆς ΥΕΒ γιὰ οἰκοπεδοποίηση, ἀποκαλύφθηκαν τέσσερες μεγάλοι πίθοι καὶ ἄλλοι μικρότεροι. Ἡ θέση παρουσιάζει ἀραιὰ ὄστρακα ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ὡς τὰ πρῶιμα ἑλληνιστικά. Οἱ πίθοι καλύπτονται μὲ πλάκα σχιστολίθου, εἶχαν σχῆμα ἀτράκτου καὶ χεῖλος λοξὸ πρὸς ἄνω. Ὁ μεγαλύτερος ἔχει ὕψος 1,98μ. Μεταφέρθηκε σὲ κομμάτια καὶ φυλάγεται στὸ Σταθμὸ Χωροφυλακῆς Νέας Καλλικρατείας. Ἐκτὸς ἀνάγκης ἀτελεῖς παρατηρήσεις προκύπτει πιθανότιμα ὅτι πρόκειται περὶ οἰκὸς νεκροταφείου.³— Πήλινα εἰδῶλια (πίν. 92α-β), λήκυθος, πυξίδα, χάλκινο κάτοπτρο κλπ. ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Νέας Καλλικρατείας παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.220-10.224).

117. Νέα Σύλλατα. Ὁ Η. Metzger⁴ συνοψίζει τὴ μελέτη τῆς Φ. Παπαδοπούλου γιὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴ νεκρόπολη κοντὰ στὰ Νέα Σύλλατα, ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης κινδυνεύει νὰ παραπλανηθῆ καὶ νὰ νομίση πὼς εἶναι ἄλλη νεκρόπολη, καθὼς δίνεται μόνον ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Νέα Καλλικράτεια.⁵

118. Πετράλωνα. «Les publications de l'Université de Salonique étant assez difficilement accessibles et la langue grecque n'étant généralement pas connue des Paléontologistes» ὁ Robert - P. Charles⁶ παρουσιάζει στὴ γαλλικὴ τὰ οὐσιώδη μέρη τῆς μελέτης τῶν Α. Κανέλλη καὶ Α. Σάββα.⁷ Ὁ Δ. Θεοχάρης στὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ ἀναφέρεται καὶ στὰ εὐρήματα

1. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 125.

2. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 19, σημ. 4 (στὴ σ. 20).

3. Ἀπὸ ἀναφορά τοῦ ἐπιστημονικοῦ βοηθοῦ Γ. Μάντζιου, ποῦ πῆγε ἐπὶ τόπου.

4. Bull. Archéol. 1966, σ. 303.

5. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 45 καὶ 126.

6. Cahiers Ligures de Préhistoire et d'Archéologie 14, 1965, σ. 182 κ.ε.

7. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 128.

του Σπηλαίου.¹ Ἐκλαϊκευτικό ἄρθρο τοῦ Ἄθ. Ριζάκη δημοσιεύθηκε στὴ «Μακεδονικὴ Ζωή».² — Ὁ θησαυρὸς χαλκῶν ἐργαλείων ἀπὸ θέση κοντὰ στὰ Πετράλωνα (μέρος του εἶναι στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μέρος στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο) σημειώνεται ἀπὸ τὸν Colin Renfrew σὲ γενικώτερη μελέτη του.³

119. Ὁ λ υ ν θ ο ς , π ρ ο ἶ σ τ ο ρ ι κ ᾶ . Ὁ Radoslav Galonić⁴ παραβάλλει νεολιθικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Ζελενίκοβο, κοντὰ στὰ Σκόπια, μὲ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο. Παρατηρεῖ πὼς τὰ γραπτὰ καὶ ἐγγράμματα ἀγγεῖα εἶναι ὅμοια καὶ φανερόνουν ἀναμφισβήτητη ἐπίδραση τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Χαλκιδικῆς. Ἄλλα εὐρήματα τοῦ Ζελενίκοβο σχετίζονται μὲ τὸν πολιτισμὸ τοῦ Στάρτσεβο. — Γιὰ τὴ μελέτη τοῦ J. Bouzek ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 4. — Ἰδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 122.

120. Ὁ λ υ ν θ ο ς , ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ῆ . Πόσο ἡ Ὀλυνθος κρατᾷ τὴ θέση της, σὰν βασικὴ πηγὴ τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴν πολεοδομία καὶ τὸ ἐλληνικὸ σπῆτι τῶν κλασσικῶν χρόνων, φαίνεται σὲ γενικώτερες δημοσιεύσεις, πού καλύπτουν τὴν Ἱστορία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότετους χρόνους ὡς τὶς μέρες μας.⁵ Ἐννοεῖται, ἡ Ὀλυνθος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια παραδείγματα σὲ βιβλία εἰδικώτερα γιὰ τὴν πολεοδομία τῶν ἀρχαίων.⁶ Τὰ σπῆτια τῆς Ὀλύνθου προσάγονται στὴν Proryläen Kunstgeschichte⁷ καὶ ἄλλου ὡς παραδείγματα τύπων ἐλληνικῶν σπιτιῶν καὶ ἡ πολεοδομία της ὡς παράδειγμα Ἱπποδαμείου συστήματος (C. Krause). Τὰ ἴδια σπῆτια τῆς Ὀλύνθου καὶ ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειές τους (ἐπίκρανα παραστάδων, θύρες κλπ., ὅπως καὶ λεπτομέρειες τῶν ψηφιδωτῶν) προσάγονται γιὰ παραλληλισμοὺς στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων.⁸

1. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ Ἀγὴ τῆς Θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967, σ. 12 καὶ 166.

2. Μακεδονικὴ Ζωή 11, Ἄπρ. 1967, σ. 22 κ.έ.

3. C. Renfrew, Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age, AJA 71, 1967, σ. 1 κ.έ., πίν. 11.

4. Radoslav Galonić, Zelenikovo, Sbornik Narodnog Museja V, 1967, σ. 127 κ.έ. (γαλλικὴ περίληψη, σ. 149 κ.έ.).

5. H. A. Millon, Key Monuments of the History of Architecture, New York 1964, σ. 82.

6. A. Garcia y Bellido, Urbanistica de las grandes ciudades del mundo antiguo, Madrid 1966, σ. 57 κ.έ., εἰκ. 32-34, A. Giuliano, Urbanistica delle città greche, Milano 1966, κυρίως σ. 87 κ.έ. Εἰδικώτερα γιὰ τὴν Ἐπαυλὴ τῆς Ἀγαθῆς Τύχης, σ. 98 κ.έ.

7. K. Schefold, Die Griechen κλπ., σ. 234, τοῦ ἴδιου, Classical Greece, London 1967, σ. 185, René Ginouvès, L'art grec, Paris 1964, σ. 143 κ.έ., εἰκ. 9, καὶ σ. 162.

8. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων σ. 64 κ.έ., 77, σημ. 2, 85, σημ. 4, 89, 105, σημ. 5, καὶ 151, σημ. 2.

121. Ὀλυνθοσ, ψηφιδωτά. Παρουσιάζοντας τοῦ Γορδίου τὰ πρῶμα ψηφιδωτὰ δάπεδα (8ου αἰ. π.Χ. τὰ ἀρχαιότερα) μὲ φυσικὰ χαλίκια, ὅπως τῆς Ὀλύνθου, τῆς Πέλλας κλπ., ὁ Rodney S. Young¹ δίνει τὸ βάθος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔρχεται ἡ τεχνικὴ τῶν ψηφιδωτῶν αὐτῶν. Ὅπως μὲ τὰ σπίτια ἔτσι καὶ μὲ τὰ ψηφιδωτὰ ἡ Ὀλύνθος εἶναι ὁ κλασσικὸς τόπος γιὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους.² Ὁ P. Moreno, στὴ μελέτη του ποὺ ἀναφέραμε,³ χρησιμοποιεῖ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου, καὶ τὰ ἀγγεῖα (δξύβαφο κλπ.).⁴ Ὁ K. Schefold⁵ προσάγει ἐπίσης τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου ὡς πηγὲς τῶν γνώσεών μας γιὰ τὴ μεγάλη ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς τους καὶ παραπέμπει στὴν εἰκόνα τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελεροφόντη μὲ τὴ Χίμαιρα.⁶ Ἀκόμα καὶ σὲ βιβλίο γιὰ τὴν τέχνη στὴ Μ. Βρετανία ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου ἀναφέρονται τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ὀλύνθου μὲ παρατηρήσεις τῆς J. M. C. Toynebee.⁷

122. Ὀλυνθοσ, διαφόρα. Στὸν πρῶτο τόμο τῆς ξανατυπωμένης τὸ 1967 τετρατόμης Ἱστορίας τῆς Τεχνολογίας, ἀναφέρεται ὁ κεραμεικὸς κλίβανος νεολιθικῆς ἐποχῆς τῆς Ὀλύνθου, μὲ παρατηρήσεις.⁸ Στὸ δεῦτερο τόμο εἰκονίζεται μολόπετρα καὶ περιγράφεται ἡ λειτουργία της.⁹ Ἐπίσης ἐλαιοπιεστήριο¹⁰. — Χάλκινα μικροεργήματα καὶ σιδερένιες αἰχμὲς τῆς Ἀλιφείρας παραβάλλονται πρὸς ὁμοία εὐρήματα τῆς Ὀλύνθου¹¹. Ἐπίσης ὁ βωμὸς τῆς Ἀλιφείρας δίνει ἀφορμὴ γιὰ συμπλήρωση τοῦ καταλόγου βωμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ δύο βωμοὶ ἀπὸ σπίτια τῆς Ὀλύνθου¹². — Πήλινα εἰδῶλια τῆς Ὀλύνθου προσάγονται γιὰ παραλληλισμὸ ἀπὸ τὸν Doro Levi¹³. Ἡ Νίκη Πάλλα δημοσίευσε ἐκλαϊκευτικὸ ἄρθρο γιὰ τὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο¹⁴.

1. Expedition 7, 3, σ. 4 κ.έ.

2. John Boardman, Greek Art, London 1964 (καὶ γαλλικὴ ἐκδοσις, L'art grec, Paris 1965), σ. 178, εἰκ. 166, H. P. L'Orange - P. J. Nordhagen, Mosaics, London 1966 (μετάφρασις ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσις μὲ τίτλο Mosaik, Fra Antikk til Middelalder, Oslo 1958) πίν. 1-2α-β.

3. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 18.

4. P. Moreno, ἔ.α., σ. 31 κ.έ., καὶ 42 κ.έ., εἰκ. 2, 3 καὶ 16.

5. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 122.

6. Ἐ.α., εἰκ. 233, πρβ. σ. 227.

7. J. M. C. Toynebee, Art in Britain under the Romans, Oxford 1964. σ. 228, σημ. 2, καὶ 264.

8. Ch. Singer - E. J. Holmyard - A. R. Hall, A History of Technology I, Oxford 1967 (πρώτη ἐκδοσις 1954), σ. 395.

9. Ch. Singer κ.α., ἔ.α., II, σ. 108, εἰκ. 72.

10. Ἐ.α., σ. 112, εἰκ. 80.

11. A. K. Ὀρλάνδο, Ἀλιφείρα, σ. 104 κ.έ.

12. A. K. Ὀρλάνδο, ἔ.α., σ. 195.

13. D. Levi, Le oreficerie di Iasos, Bolletino d'Arte 49, 1964, σ. 214.

14. Μακεδονικὴ Ζωὴ 3, Αὐγ. 1966, σ. 23 κ.έ.

123. Ἄ γ ι ο ς Μ ά μ α ς. Πολλά τυχαῖα εὐρήματα ἤλθαν στὸ φῶς, κυρίως ἀπὸ τὴ σκαφικὴ δραστηριότητα μὲ μηχανικὰ μέσα. Τὴν 11.10.1966 προωθητὴρ τῆς ΥΕΒ στὸ γήπεδο τῆς Κοινότητος κοντὰ στὸ Γεωργικὸ Σταθμὸ ἀποκάλυψε μαρμάρينو κίονα, μῆκ. 1,70 μ., διαμ. 0,30 μ. — Ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιας στήλης παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.069). — Κυρίως ὅμως οἱ προωθητῆρες ἐδρασαν γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ ἀπὸ Μουδανιά = Γερακινή. Κοντὰ στὸ γνωστὸ προϊστορικὸ συνοικισμὸ τοῦ Ἁγίου Μάμαντος ἀποκάλυψαν καὶ κατέστρεψαν πυκνοὺς τάφους. Ἄπ' ὅ,τι μπορέσαμε νὰ ἰδοῦμε φαίνεται πὼς ἦταν καὶ προϊστορικοὶ τάφοι καὶ ὕστεροι ρωμαϊκοί. Βρέθηκαν ἐπίσης ἕνα τουλάχιστον χειροποίητο προϊστορικὸ ἀγγεῖο καὶ πολλὰ ὕστερων ρωμαϊκῶν χρόνων (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Θεσ/νίκης 10.208-10.219, πίν. 92 γ, ἀριστερά). Ἐπίσης δύο ἐπιγραφῆς ἐπιτύμβιες μὲ ὀνόματα ρωμαϊκὰ καὶ θρακικὰ ἀνάμικτα. Μία εἶναι πᾶνω σὲ μαρμάρينو ἀρχιτεκτονικὸ μέλος δυσμετακόμιστο (92 × 55 × 33 ἐκ.), ἀκέρατη, μὲ καθαρὰ μεγάλα γράμματα ὕψ. 5-7 ἐκ., ἀλλὰ τὸ κείμενο ἔχει βαρβαρισμοὺς καὶ δὲν εἶναι καθ' ὅλα νοητὸ. Ἀντιγράφω (δὲν τηρῶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ ὅπου τελεῖα νοεῖται φύλλο κισσοῦ):

ΒΙΘΙΑΝ . Κ .
 ΠΡΟΚΛΟΥ
 ΠΑΤΗΡ . ΚΑΙ
 ΜΗΤΕΡ . ΟΙΚΟ
 ΕΝ ΟΛΥΝΘΩ

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔμεινε στὸ σπῆτι τοῦ φύλακος τῆς Ὀλύνθου. Ἡ ἄλλη, πῶς εὐμετακόμιστη, μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ κείμενό της δὲν παρουσιάζει δυσχέρειες:

Κοειντιλίαν Φορτουᾶ-
 ταν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὁ ἀνήρ
 Διζάλης Ζειπύρωνος, μνήμης
 χάριν.

Παρακολούθησα ἐρευνητικὰ ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς νέας ἐθνικῆς ὁδοῦ Μουδανιῶν-Γερακίνης (ὅπως καὶ ὄλους τοὺς διανοιγομένους δρόμους τοῦ δικτύου τῆς Χαλκιδικῆς), ἀλλὰ δὲν εἶδα ἄλλοῦ καταστροφή ἢ εὐρήματα.

124. Π ο τ ῖ δ α ι α . Στὰ χρονικὰ 1951-1965 εἶχε τὴ θέση του, ἀλλ' ἀξέφυγε, ἄρθρο τοῦ John A. Alexander¹ γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Καλλία κατὰ

1. J. A. Alexander, Thucydides and the Expedition of Callias against Potidaea, 432 B.C., A.J. Phil. 83, 1962, σ. 265 κ.ἑ.

τῆς Ποτιδαίας. Ἐνδιαφέρει κυρίως γιὰ τὰ τοπογραφικὰ ζητήματα, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸ προβληματικὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη (1,61,4). Ἡ μεταφορὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Καλλία διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὰ δυτικὰ παράλια τοῦ Θερμαϊκοῦ (Πύδνα) στὰ ἀνατολικά (Βρέα, Στρέψα) φαίνεται πιθανώτερη πράγματι. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 65. — Σὲ νέο Συμπλήρωμα τῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Pauly - Wissowa δημοσιεύεται πολυσέλιδο ἄρθρο τοῦ Ernst Mayer γιὰ τὴν Ποτίδαια - Κασσάνδρεια.¹ Τάφοι, 2 χλμ. πρὸς Β. τῆς Ποτιδαίας, ἀνακoinώθηκαν στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου². Δυὸ πῆλινες τριφυλλόστομες σίνοχοδες (πίν. 92γ) βρέθηκαν κατὰ ἐκσκαφὴ στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ γιὰ τὴν ἀνέγερση Ἀποθήκης τῆς ΚΥΔΕΠ καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.122 - 10.123).

125. Χ α ν ι ὠ τ η. Πῆλινα ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, χάλκινο νόμισμα τοῦ Καρακάλλα, ζευγάρι χρυσῶ σκουλαρίκια καὶ κομμάτια ἀπὸ ἀσημένιο δακτυλίδι μὲ πέτρα, ποὺ τὴ στολίζει παράσταση κρανοφόρου κεφαλῆς, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.084-10.088).

126. Σ κ ι ὠ ν η. Νομίσματα τῆς Σκιώνης ταυτίζει καὶ χρονολογεῖ στὰ χρόνια 470-420 π.Χ. ὁ H. Bloesch.³

127. Μ έ ν δ η η. Ὁ γάιδαρος, ὡς γνωστόν, λέγεται κύρ-Μένδιος, γιατί τὸν εἶχαν ὡς σύμβολο τὰ νομίσματα τῆς Μένδης. Πάνω στὸ γάιδαρο βλέπομε καὶ μιὰ μορφή, ποὺ ἄλλοτε ἐρμηνεύεται ὡς Σιληνός, ἄλλοτε ὡς Διόνυσος⁴. Τὰ ἄλλα ζῶα σχετίσθηκαν μὲ διάφορους θεοὺς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ ὄνος μόνον μὲ τὸ Διόνυσο. Ἴσως γιατί τὸν χρησιμοποιοῦσαν στὸν τρυγητό, ἴσως γιατί σχετίσθηκε ἡ ὄργιαστικὴ του διάθεση. Ὁ K. Welz, ποὺ τὰ γράφει αὐτά, δημοσιεύει καὶ 33 νομίσματα τῆς Μένδης, ὅπου εἰκονίζεται γάιδαρος ὀλόκληρος, μισὸς ἢ μόνο τὸ κεφάλι του⁵. — Ὁ Δημοσθένης μᾶς λέει, πὼς κρασί ἀπὸ τὴ Μένδη ἐφθανε ὡς τὴν Ὀλβία τῆς τωρινῆς Ρωσσίας. Τώρα βρίσκουν οἱ Ρῶσοι ἀρχαιολογοὶ ἐκεῖ ἀμφορεῖς μὲ τὴ σφραγίδα τῆς Μένδης⁶.

128. Ἄ γ ι ο ς Ν ι κ ὀ λ α ο ς. Χάλκινο δακτυλίδι παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.116).

1. RE, Suppl. X, 1965, σ. 616 κ.έ.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 342.

3. H. Bloesch, Noch einmal Skione, Schweizer Münzblätter 51-54, Μάιος 1964, σ. 59 κ.έ.

4. Rena Evelpidis, Kyr Mendios, BCH 87, 1963, σ. 516.

5. K. Welz, Der Esel des Dionysos, Blätter für Münzfreunde und Münzforschung 23, 2, 1959, σ. 49 κ.έ.

6. I. B. Brashinski στο περιοδικὸ Numizmatika i Epigrafika 3, 1962, σ. 45 κ.έ.

129. Το ρώνη. Παλαιότερα ευρήματα (ώνη, κριόμορφο άγγειο κλπ.) δημοσιεύθηκαν στο 'Αρχαιολογικό Δελτίο¹. 'Η χάλκινη ύδρια από την Τορώνη², συμπληρωμένη τώρα (πίν. 93), εκτίθεται στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (πρβ. άνωτ., άριθ. 34). 'Ιδὲ καὶ ΑΔ, Χρονικά 1966 (ύπό έκτύπωσιν).

130. Πυργαδίκια. Μεγάλος άμφορεύς τοπικού έργαστηρίου συγκροτήθηκε τμηματικά σχεδόν όλόκληρος καὶ άλλα όστρακα συγκεντρώθηκαν από θέση κοντά στα Πυργαδίκια. Είναι ύψωμα, πού λέγεται «'Ασπρος Κάβος» ή «Κρεμάλα», ή «Κακόσκαλα», καὶ ό άμφορεύς βρέθηκε σέ κτήμα της 'Αγγ. Σαβαΐδου. Μολονότι παρουσιάζει διακοσμητικά στοιχεία παλαιότερα, πρέπει νά χρονολογηθῆ στὸν 4ο αἰ. π.Χ. 'Εκτίθεται τώρα στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (άριθ. Εύρ. 10.156). Περισσότερα ιδὲ ΑΔ, Χρονικά 1966 (ύπό έκτύπωσιν).

131. Μεταγγίτσι. 'Η Χωροφυλακή κατέσχεσε 53 χάλκινα νομίσματα, πού βρήκαν τυμβωρύχοι στή θέση Παλαιομέλισσα. Παραδόθηκαν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης.

132. Στρατώνι. Σχετικά με έπιγραφή από τὸ Στρατόνι ιδὲ σημείωση του G. Daux³.

133. 'Ακανθος. Τετράδραχμο της 'Ακάνθου προσετέθη στή Νομισματική Συλλογή του Βρετανικού Μουσείου⁴.

134. Τρυπητή. 'Αττική έρυθρόμορφη πελίκη καὶ πυξίδα τοπικού έργαστηρίου με ψηλή βάση βρέθηκαν σέ κομμάτια στήν περιοχή της Διώρυγος του Ξέρξου καὶ παραδόθηκαν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης (άριθ. Εύρ. 10.148 καὶ 10.149), όπου συγκολλήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν (πίν. 93β-γ).

135. 'Αγιον Όρος. Με άφορμή την πυρκαϊά στο Βατοπέδι τὸ 1966 καὶ με άλλες ευκαιρίες κατ' επανάληψιν διεπίστωσα άρχαία σὲ Μονές (Βατοπέδι, Κουτλουμουσί, Διονυσίου κλπ.), αλλά τὸ πρῶγμα άπατειέ άνεση χρόνου γιά συστηματική έρευνα του πυκνοκατοικημένου 'Αθω πρὶν γίνη 'Αγιον Όρος.

1. ΑΔ 21, 1966, Μελέται, σ. 151 κ.έ., καὶ Χρονικά, σ. 341.

2. Χρονικά 1951-1965, άριθ. 134, πίν. 28.

3. G. Daux, Notes de lecture, BCH 1965, σ. 306, πρβ. Bull. Epigr. 1966, άριθ. 242, 1967, άριθ. 358.

4. The British Museum Quarterly 29, 3-4, 1965, σ. 89 κ.έ.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

136. Γ ε ν ι κ ά. Κάτι περισσότερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἔτη ἔγινε στὴν Πιερία κατὰ τὴ διετία 1966 - 1967, ἀλλὰ πάλι ὄχι ὅτι δικαιούται ἡ σπουδαιότατη αὐτὴ περιοχὴ, καὶ ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ ἄποψη καὶ ἀπὸ τουριστικὴ σκοπιμότητα, ἀφοῦ τὴ διασχίζει ἡ ὑπ' ἀριθ. 1 ἐθνικὴ μας ὁδός.

137. Δ ἴ ο ν. Τὸ Δῖον παραμένει στὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ μόνον ἐδῶ γίνεται συστηματικὴ ἐργασία. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης στὰ κλασσικὰ τεῖχη καὶ στὸ ρωμαϊκὸ Ὦδεο, ὅπως καὶ τὰ τυχαῖα εὐρήματα, δημοσιεύονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου καὶ ἄλλων εἰδικῶν περιοδικῶν¹. Ἐκεῖ θὰ ἴδῃ ὅποιος ἐνδιαφέρεται γιὰ περισσότερα καὶ τὰ εὐρήματα τῆς διετίας 1966-1967, ποὺ γενικὰ δὲν ἦταν ὅσο περιμένει κανεὶς ἀπὸ τὸ Δῖον σπουδαῖα². Τὰ τυχαῖα εὐρήματα ἦταν καμαρωτὸς μονοθάλαμος τάφος καὶ ἄλλος κεραμοσκεπαστος στὴν Καρύτσα, ποὺ ὠδήγησε στὴν ἀποκάλυψη καὶ τρίτου τάφου πλινθόκτιστου. Ἀπὸ τὰ κτερίσματα χρονολογοῦνται ὁ πρῶτος στὸν 2ο αἰ. μ.Χ., ὁ δεῦτερος στὸν 2ο αἰ. π.Χ. καὶ ὁ τρίτος σὲ ἑλληνιστικούς ἐπίσης χρόνους. — Τοὺς «μακεδονικοὺς» τάφους τοῦ Δίου καὶ τῆς Καρύτσας μνημονεύει ὁ Φ. Πέτσας στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων³.

138. Κ α τ ε ρ ῖ ν η. Στὴ σημερινὴ πρωτεύουσα τοῦ Νομοῦ, στὸ ὑπόγειο τοῦ Α' Δημοτικοῦ Σχολείου, στεγάζεται προσωρινὰ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ ὅσο ν' ἀποκτήσῃ καὶ ὁ Νομὸς αὐτὸς ἄξιο τοῦ ὀνόματος Μουσείου (στὴ σημερινὴ πρωτεύουσα ἢ στὸ Δῖο). — Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κατερίνης νομίσματα ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἀποκτημάτων τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τῶν Ἀθηνῶν⁴. Νεκροταφεῖο ρωμαϊκῶν χρόνων διαπιστώθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴ οἰκίας, ὅπου διανοιγόταν βόθρος, μεταφέρθηκε στὸ Α' Δημοτικὸ Σχολεῖο βωμὸς μαρμάρινος ἐνεπίγραφος.

139. Ὁ λ υ μ π ο ς. Ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα στὴν κορυφῇ τοῦ Ὀλύμπου Ἁγίος Ἀντώνιος δημοσιεύουν οἱ Β. Κυριαζόπουλος - Γ. Λιβαδάς⁵. Ἔχουν μεταφερθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Hans von Hulsen σὲ

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 346 κ.έ., Chron. 1965, σ. 862 κ.έ.

2. ΑΔ, Χρονικά 1966 καὶ 1967 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

3. Φ. Μ. Πέτσας, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σποράδην.

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 11 κ.έ.

5. ΑΔ 22, 1967, σ. 6 κ.έ.

βιβλίο του για τὸ Δία¹ μιλάει γιὰ τὸν Ὀλυμπο καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Πιερίας, ἀλλ' ὄχι γιὰ τὸ Δῖον, ὅπως ἔπρεπε. Στὸ γερμανόγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Ἄρχαίου Κόσμου², γιὰ τὸν Ὀλυμπο μόνον 6 στίχοι! Καὶ παραπομπὴ στὴ RE 18, 1, 1939, σ. 258-321, καὶ H. Scheiffel, Eine antike Opferstätte auf dem O., AM 47, 1922, σ. 129 κ.έ.

140. Πύδνα, τάφος. Στὸν τάφο τῆς Πύδνας ἀναφέρεται μὲ παρατηρήσεις ὁ Φ. Πέτσας στὸ βιβλίο του γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν³.

141. Ρητίνη. Ἐβαφη πρόχους τῆς πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.102, πίν. 100β). Στὴν ἴδια περίπτωσι περιοχὴ ἦλθαν στὸ φῶς τυχαῖα καὶ παραδόθηκαν ἀπὸ τοὺς εὐρέτες περὶ τὰ 11 χάλκινα ἀντικείμενα, ποὺ συγκροτοῦν ἀξιοσπούδαστη ομάδα, γιὰτὶ εἶναι ἑτερόκλητα ἀπὸ ἄποψη χρονολογίας καὶ κατηγορίας, στὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Τὰ εὐρήματα εἶναι: 1. Μικρὸς χάλκινος κύβος ὕψ. 0,102 μ. (πίν. 94α-β), 2. Ἐρως, ὕψ. σωζ. 0, 124 μ., πολὺ ὄρατο ἔργο κλασσικῶν χρόνων (πίν. 95), 3-4. Ἡρακλῆς ροπαλοφόρος καὶ ἄλλος, ποὺ παλαίει μὲ τὸν λέοντα τῆς Νεμέας (πίν. 96-97), μέτριας τέχνης καὶ μᾶλλον ὕστερης ἐποχῆς ἔργα, 5 - 6. Δύο ταῦροι (πίν. 98α-β), καλὰ ἔργα κλασσικῶν χρόνων 7-9. Πτηνόμορφο καὶ δύο ζωόμορφα εἰδῶλια (πίν. 99α-γ), ποὺ συνεχίζουν τὴ γεωμετρικὴ καὶ ἀρχαϊκὴ παράδοσι σὲ ὕστερότερος χρόνος, 10. Μικρὸ, χάλκινο πῶμα, καὶ 11. Χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Β'. Ὅλα ἔχουν εἰσαχθῆ στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.198-10.207), ὅπως καὶ χάλκινο ἀνάγλυφο κεφάλι (ἀριθ. Εὐρ. 10.257, πίν. 100γ), καὶ λίθινος πέλεκυς (ἀριθ. Εὐρ. 10.259, πίν. 100α).

142. Λόφος. Στὴ θέσι «Παλιόκαστρο» τῆς περιοχῆς «Ἀδριανὸς» παρατηρήθηκαν δύο τάφοι. Ὑπάρχουν ἐκεῖ καὶ λείψανα ἰσοδόμου κατασκευῆς. Εὐρήματα τῆς περιοχῆς ὑπάρχουν στὴ Συλλογὴ τῆς Κατερίνης. Στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου μεταφέρθηκαν τὸ 1967 νέα εὐρήματα: τρία πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα (ἀριθ. Εὐρ. Μουσ. Δίου 90-92).

143. Νέα Ἐφεσος. Στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν παραδόθηκαν νομίσματα τῆς περιοχῆς⁴.

144. Ρυάκια. Γιὰ τὸ χάλκινο ρωμαϊκὸ πορτραῖτο ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 39.

1. Hans von Hülsen, Zeus, Vater der Götter und Menschen, Mainz 1967, σ. 45 κ.έ.

2. Lexikon der Alten Welt 1966, στ. 1197 κ.έ.

3. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ἀ., σποράδην.

4. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 12.

145. Σ φ ε ν δ ά μ ι ο ν. Γιὰ χάλκινα νομίσματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ ἰδὲ ἄνωτ., ἀριθ. 47.

146. Λ ε π τ ο κ α ρ υ ά. Χάλκινη αἰχμὴ λόγχης παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.111).

147. Δ ι ά φ ο ρ α. Ἡ πανεπιστημιακὴ βοηθὸς Δέσποινα Χατζῆ συλλέγει εὐρήματα καὶ κάμει παρατηρήσεις στὴν πατρίδα τῆς Πιερίας. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων εἶναι καὶ νομίσματα (πίν 101α-β).

Γ'. ΙΔ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

ΒΕΡΟΙΑ

148. Β έ ρ ο ι α, γ ε ν ι κ ά. Ἡ μελέτη τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ γενικότερη θεώρηση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ τῶν εὐρημάτων τῆς περιοχῆς. Μυθολογικά, τοπογραφικὰ καὶ ἄλλα θέματα τῆς Βεροίας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἐξετάζονται στὸ εἰσαγωγικὸ κυρίως μέρος τῆς δημοσιεύσεως¹. — Κυκλοφόρησε τὸ 1966 ὁ τόμος VII τῆς Enciclopedia dell' arte antica classica e orientale μὲ τὸ ἄρθρο Veria².

149. Μ ο υ σ ε ῖ ο. Οἱ ἐργασίες στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας καὶ τὰ νέα ἀποκτῆματά του ἀναφέρονται σύντομα στὶς ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³. Ἀποκτῆματα τοῦ Μουσείου ἀπὸ τὴν περιοχὴ μεταξὺ Βεροίας καὶ Ναούσης ἀναφέρονται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν⁴.

150. Π ρ ο ῖ σ τ ο ρ ι κ ά. Τὰ πρῶτα προϊστορικὰ εὐρήματα μέσ' ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Βεροίας (λίθινο ἐργαλεῖο καὶ πήλινα ἀγγεῖα τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου) ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

151. Δ ρ ό μ ο ι. Νέα λείψανα τοῦ ἀρχαίου πλακόστρωτου δρόμου κατὰ μῆκος τῆς τωρινῆς ὁδοῦ Μητροπόλεως ἀποκαλύφθηκαν στὸ οἰκόπεδο

1. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθῆναι 1966, σ. 5 κ.έ., 16 κ.έ., 128, σημ. 6.

2. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 159.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 423, 21, 1966, Χρονικά, σ. 350.

4. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ά., σ. 3, σημ. 2, 4, 127 καὶ 128, σημ. 5.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 431, 21, 1966, Χρονικά, σ. 355 κ.έ.

ἀδελφῶν Ζώκου¹. Ἄλλης ὁδοῦ λείψανα ἤλθαν στὸ φῶς κοντὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν ὁδὸ Ἀκαταμαχήτου².

152. Κ τ ἦ ρ ι α. Ἀρχιτεκτονικά μέλη (ἐντειχισμένοι σὲ πύργο μαρμάρινοι ὀρθοστάτες με ἀνάγλυφη ἀσπίδα) καὶ πήλινες σίμες ἀναφέρονται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων³. Λείψανα ἀρχαίων κτηρίων ἀποκαλύφθηκαν καὶ κατὰ τὴ διετία 1966-1967 στὰ οἰκόπεδα ἀδελφῶν Καραντουμάνη, Β' Δημοτικοῦ Σχολείου, ἀδελφῶν Γκαϊτατζῆ, Γρηγορίου Κούτερη κλπ.⁴

153. Τ ά φ ο ι. Σχετικά με τὸν ἐλληνιστικῶν χρόνων λαξευτὸ τάφο, ποῦ ἔχει ἀναφερθῆ σὲ Χρονικά⁵, ἰδὲ καὶ τὴ μελέτη τῆς Φ. Δροσογιάννη γιὰ τίς χριστιανικὲς τοιχογραφίες του⁶. Νέοι τάφοι ἀναφέρθηκαν στὰ Χρονικά ἐλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν⁷.

154. Γ λ υ π τ ἄ κ ι ἐ π ι γ ρ α φ ἔ ς. Νέα γλυπτὰ (κεφάλι εἰκονιστικό, Ἐκαταῖο κλπ.) ἔχουν ἀναφερθῆ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. Ὁ John Boardman φέρει τὸ «κορίτσι τῆς Βέροιας» ὡς παράδειγμα τῆς στροφῆς τῆς ἐλληνικῆς τέχνης «to please mortal eyes»⁹. — Γνωστὸ ἀνάγλυφο ἐνεπίγραφο με παράσταση καὶ Χθονίου Ἑρμοῦ ἀναφέρεται στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων¹⁰. Τὴν ἐπιγραφή τοῦ ἴδιου ἀναγλύφου¹¹ χρησιμοποιεῖ ὁ E. Griessmaier στὴ μελέτη του γιὰ τὸ θέμα τοῦ πρόωρου θανάτου (ἦ ν ἔ τ ᾿ ἄ ω ρ ο ν π α ρ θ ἔ ν ο ν...) στὰ ἐλληνικὰ ἐπιγράμματα¹². Ὁ L. Robert¹³ σχολιάζει ἐπιγραφὴς τῆς Βεροίας¹⁴. Ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ρωμαϊκῶν χρόνων περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ τοῦ G. Pfohl¹⁵. — Νέες ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Βέροια ἀναφέρονται στὰ Χρονικά¹⁶.

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 431.

2. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 433.

3. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ἀ., σ. 59, σημ. 4 καὶ 112.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 423 κ.έ., 425 κ.έ., 429 καὶ 433, 21, 1966, Χρονικά, σ. 350 κ.έ.

5. ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, σ. 212 κ.έ., ἀριθ. 2. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 164.

6. Χαριστήριον Β', 1966, σ. 392 κ.έ.

7. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 351, Chron. 1966, σ. 715 καὶ εἰκ. 1-6.

8. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 431 καὶ 434 κ.έ.

9. J. Boardman, Greek Art, London 1964, σ. 172, εἰκ. 158 (τώρα σὲ γαλλικὴ ἔκδοσι, ποῦ δὲν εἶδα).

10. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθήναι 1966, σ. 126 κ.έ.

11. Ἰδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 165 (σ. 321).

12. E. Griessmaier, Das Motiv der mors immatura in den griech. metrischen Grabinschriften, Innsbruck 1966.

13. Bull Epigr. 1967, ἀριθ. 350 καὶ 351.

14. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 165.

15. G. Pfohl, Griech. Insch. κλπ., München 1965 (·), ἀρ. 20.

16. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 425, 427, 429 καὶ 434, Chron. 1965, σ. 867.

155. Διάφορα. Νέα εὑρήματα διάφορα¹ περιλαμβάνονται στις ἐκθέσεις τῶν Χρονικῶν, εἰδικότερα ψηφιδωτά², λείψανα ὀχυρώσεως³, ὄστρακα⁴ κλασσικά, ἑλληνιστικά καὶ νεώτερα, νομίσματα⁵ κλπ.

Εἰκ. 1. Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Κ. Α. Ρωμαῖος (1874-1966).

ΒΕΡΓΙΝΑ - ΠΑΛΑΤΙΤΣΙΑ

156. Γενικά. Τὴν 6η Αὐγούστου 1966 ἀπέθανε ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος, ποὺ ἐπανέλαβε ἀπὸ τὸ 1937 τὴν ἀνασκαφὴ στὸ γνω-

1. Arch. Rep. 1967-68, σ. 14.

2. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 351 κ.έ.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 433.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 424 κέ., καὶ 427 κ.έ.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 425, 429 καὶ 431.

στό από τους Γάλλους ανάκτορο της Παλατίτσας, ἄρχισε καὶ τελείωσε τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μακεδονικοῦ τάφου τῆς Βεργίνας καὶ ἔμεινε ἀναγνωρισμένος ἀπ' ὄλους τοὺς συνεχιστάς τοῦ ἔργου του στὴ Βεργίνα ὡς ὁ Διδάσκαλος καὶ ὁ Διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἐάν κάποιος πρέπει νὰ λέγεται πατέρας τῆς μακεδονικῆς ἀρχαιολογίας αὐτὸς εἶναι ὁ καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος¹. — Σὲ ἄρθρο του στὴν ἰταλικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα ἀρχαίας τέχνης² ὁ Φ. Μ. Πέτσας συνοψίζει τὸ ἱστορικὸ τῶν ἐρευνῶν καὶ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν στὸν ἐνιαῖο ἀρχαιολογικὸ χῶρο Βεργίνας - Παλατιτσῶν διορθώνοντας ἔτσι καὶ τὰ λάθη τοῦ ἄρθρου Palatitza σὲ προηγούμενο τόμο τῆς ἴδιας Ἐγκυκλοπαιδεῖας. — Τὸ ἀνάκτορο, οἱ τάφοι, ἡ μεγάλη τοῦμπα κλπ., ἀναφέρονται συχνὰ στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδιῶν³. Γιὰ τὴ σουηδικὴ ἔκδοση τοῦ Μαν. Ἀνδρόνικου⁴ ἰδὲ καὶ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ J. Marcadé⁵.

157. Ἀνάκτορο. Τὸ «ἀνάκτορο τῆς Παλατίτσας» περιγράφεται στὸ γενικώτερο ἄρθρο τοῦ G. Gruben γιὰ οἰκία καὶ ἀνάκτορο, στὸ Λεξικὸ τοῦ Ἁρχαίου Κόσμου⁶. Στὸ βιβλίον τοῦ William L. Mac Donald γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τὸ ταλαίπωρο παλάτι γίνεται... λουτρό⁷. — Ἀνάλυση κονιαμάτων τοῦ ἀνακτόρου περιλαμβάνεται καὶ στὴ γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Ὀρλάνδου γιὰ τὰ ὑλικά δομῆς⁸. — Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δημοσιεύονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁹.

158. Νεκροταφεῖο. Ὁ Cl. Rolley στὸ βιβλίον του γιὰ τὰ χάλκινα περιλαμβάνει κοσμήματα καὶ εἰκόνα τάφου τῆς Βεργίνας (ἀπὸ ΠΑΕ 1950, σ. 69)¹⁰. Δικωνικός «ἀστράγαλος» καὶ πεταλόμορφη «ἔλιξ» τῆς Ἀλιφείρας παραβάλλονται πρὸς ὅμοια εὐρήματα ἀπὸ τὴ Βεργίνα¹¹. Στὸ νεκροταφεῖο

1. Γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀρχαιολόγου Κ.Α. Ρωμαῖου ἰδὲ Νέα Ἑστία, τεύχος 940, 1η Σεπτεμβρίου 1966 (νεκρολογίες τῶν Χρ. Καρούζου, Μαν. Ἀνδρόνικου, Α. Κ. Ὀρλάνδου), Gnomon 1967, σ. 222 κ.έ. (Emil Kunze).

2. Enciclopedia dell'arte antica, VII, 1966, Verghina.

3. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθήναι 1966, σποράδιον.

4. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 179.

5. RA 67, 1965, σ. 507 κ.έ.

6. Lexikon der Alten Welt, 1966, στ. 1197 κ.έ.

7. W. L. Mac Donald, The Architecture of the Roman Empire, I, 1965, σ. 72, σημ. 81: «the so-called palace at Palatitza... was probably a bath».

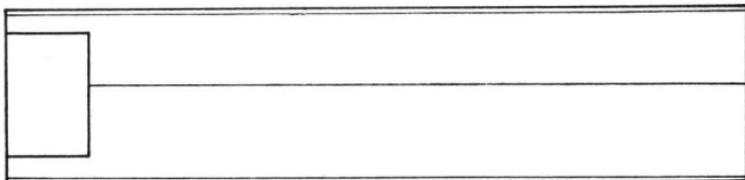
8. A. Orlandos, Les matériaux de construction, I, Paris, 1966, σ. 149 κ.έ.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 441, 21, 1966, Χρονικά, σ. 357.

10. Cl. Rolley, The Bronzes [= H. F. Mussche, Monumenta Graeca et Romana, V, 1], Leiden 1967, σ. 19, ἀριθ. 179.

11. Α. Κ. Ὀρλάνδου, Ἀλιφείρα, σ. 105, σημ. 1, καὶ σ. 107, σημ. 7.

πρέπει νά ἀνήκουν καί τὰ πήλινα ἀγγεῖα, πού βρέθηκαν τυχαία στό οἰκόπεδο τοῦ Γ. Ἰακωβίδη¹. — Καί μιὰ διόρθωση στά Χρονικά 1951-1965. Ἡ περιγραφή τοῦ πίν. 43 πρέπει νά διορθωθῆ ἔτσι: «Εὐρήματα ἀπό τὸ νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας, α) χάλκινο βραχιόλι (180), β-γ) πήλινα ἀγγεῖα (181)». Καί τοῦ κειμένου στή σ. 328, σειρὰ 2 (ἀπό κάτω): «43β-γ».

Σχέδ. 18. Σχέδιο καλυπτῆρος ἀπό τὸ Νυμφαῖο τῆς Μιέζας (161).

159. Μακεδονικὸς τάφος Βεργίνας. Ὁ τάφος τῆς Βεργίνας ἀναφέρεται μὲ παρατηρήσεις συχνά στό βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν². — Ἐπίσης στή γαλλικὴ ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου γιὰ τὰ ὑλικά δομῆς³. — Στερεωτικὲς ἐργασίες ἔγιναν τὸ 1965⁴.

160. Τάφος Παλατίτσας. Ὁ γνωστὸς ἀπὸ τοὺς Γάλλους μακεδονικὸς τάφος κοντὰ στά Παλατίτσια ἀναφέρεται ἐπίσης στό βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν⁵.

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 352.

2. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, σποράδην.

3. Α. Οτλάνδος, Les matériaux κλπ., I, Paris 1966, σ. 105 κ.έ., εἰκ. 69 καὶ 70.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 436.

5. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.α., σποράδην.

ΝΑΟΥΣΑ - ΛΕΥΚΑΔΙΑ - ΚΟΠΑΝΟΣ

161. Μίεζα, Νυμφαῖο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς περιορισμένης ἀνασκαφῆς στὴν περιοχή τοῦ Νυμφαίου κατὰ τὸ 1966 δημοσιεύθηκαν συνοπτικὰ στὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας¹. Τὸ 1967 δὲν σκάψαμε στὴν περιοχή τῆς Μιέζας. Τὸ σχέδιο 18 θυμίζει ἀπλῶς τὰ στοιχεία ἀπὸ διάφορες κεραμώσεις, ποὺ βρήκαμε.

162. Τάφος τῶν Λευκαδίων. Γιὰ τὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων² ἰδὲ βιβλιογραφία τοῦ καθηγητοῦ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης R. Bianchi Bandinelli³. — Ἡ συζήτηση γιὰ τὸ θώρακα τοῦ νεκροῦ⁴ μπορεῖ νὰ σχετισθῆ μετὰ τὸ δεύτερο συμπλήρωμα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν θωρακισμένων ἀνδριάντων τοῦ C. Vermeule⁵. — Τὰ κονιάματα τοῦ τάφου καὶ στὴ γαλλικὴ τῶρα ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἄ. Ὀρλάνδου⁶.

163. Τάφος τοῦ K i n c h. Οἱ ζωγραφιῆς τοῦ «τάφου τῆς Νιάουστας» παραβάλλονται πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς «ομάδος Lipari»⁷. — Ὁ Kinch δὲν ἐρεύνησε τὸν τάφο «um die Mitte des 19 Jhs.» καὶ δὲν εἶναι ὁ Αἰακός, ἀλλὰ ὁ Ραδάμανθυς, ἐκεῖνος ποὺ «bestätigt die Annahme Studniczkas»⁸.

164. Μπαλτανέτο. Σύντομες ἐκθέσεις γιὰ τὶς περιορισμένες ἀνασκαφὲς καὶ ἐργασίες συντηρήσεως τῶν λειψάνων ρωμαϊκοῦ κτηρίου στὴ θέση Μπαλτανέτο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἰδὲ στὰ Χρονικὰ τῶν εἰδικῶν περιοδικῶν⁹. — Ἐδῶ εἰκονίζεται ἡ μαρμάρινη φιάλη (πίν. 105γ).

165. Διάφορα. Γιὰ τὸ τοπογραφικὸ ζήτημα Κιτίου - Μιέζης ἰδὲ πιά ἐξαντλητικὰ στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων¹⁰. Διάφορα ἀποκτῆ-

1. Ἔργον 1966, σ. 24 κ.έ., ΠΑΕ 1966, σ. 31 κ.έ. Πρβ. Chron. 1965, σ. 867 κ.έ., 1966, σ. 711.

2. Χρονικὰ 1951-1965, σ. 335, σημ. 1.

3. Dialoghi di Archeologia 1, 1967, σ. 261, σημ. 4, καὶ κυρίως βιβλιοκρισία αὐτόθι, σ. 337 κ.έ.

4. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ά., σ. 115 κ.έ.

5. C. Vermeule, Hellenistic and Roman Cuirassed Statues, Second Supplement, Berytus 16, 1966, σ. 49 κ.έ.

6. A. Orlandos, Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens grecs, I, Paris 1966, σ. 152 κ.έ., εἰκ. 93 καὶ 94.

7. A. D. Trendall, The Red-Figured Vases of Lucania, Campania and Sicily, Oxford 1967, σ. 653.

8. AA 4, 1966, σ. 537.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικὰ, σ. 436, Chron. 1965, σ. 867 κ.έ., 1966, σ. 711.

10. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ά., σ. 5 κ.έ. Πρβ. Μακεδονικά 7, 1967, σ. 81 κ.έ., ὅπου σχετίζονται γλωσσικὰ ἢ Νιάουστα μετὰ τὴ Μιέζα.

ματα τοῦ Μουσείου τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆ περιοχῆ τῆς Μιέζας (προτομὴ Ὀλγάνου, ψέλιο, χάλκινα κράνη κλπ.) ἀναφέρονται στὸ ἴδιο βιβλίον¹. Τὸ νόμισμα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὸ Τσιφλίκι² ἀναδημοσιεύεται.³ Μνεῖα ἐργασιῶν στερεώσεως τῶν τριῶν τάφων (μὲ τὴ διώροφη πρόσοψη, τοῦ Kinch καὶ τοῦ Λύσωνος) γίνεται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτιοῦ⁴.

ΑΛΛΟΙ ΤΟΠΟΙ

166. Τρίλοφος - Στενήμαχος - Κοπανός - Χαρίεσσα. Εὐρήματα καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν περιοχὴ τῶν χωριῶν γύρω στὴ Νάουσα ἀναφέρονται στὸ βιβλίον γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδίων, εἰδικώτερα γιὰ τὸν Τρίλοφος⁵, τὴ Στενήμαχος⁶ τὴ Χαρίεσσα⁷ καὶ τὸν Κοπανό⁸.

167. Νέα Νικομήδεια. Στὴ βιβλιογραφία τῶν Χρονικῶν 1951-1965 ἔπρεπε νὰ περιληφθοῦν καὶ ξέφυγαν ἄρθρα, ὅπου ἔχουν ἐκτεθῆ περιληπτικὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν⁹. Νεώτερες ἐκθέσεις δημοσιεύθηκαν στὰ Χρονικά περιοδικῶν¹⁰. Ἐδῶ δίνουμε μιὰ γενικὴ ἄποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ ἀεροπλάνου (πίν. 103) καὶ τὸ μοναδικὸ πῆλινο εἰδώλιο, ποῦ σώζει κορμὶ καὶ κεφάλι μαζί (πίν. 104). Σὲ πολυγραφημένη μορφῆ ξέρω τὴν ἀνακοίνωση τοῦ R. J. Rodden στὸ VII Διεθνὲς Συνέδριο τῶν Προϊστορικῶν καὶ Πρωτοϊστορικῶν Ἐπιστημῶν¹¹, ποῦ ἀναφέρεται καὶ στὴ Νέα Νικομήδεια καὶ στὸ Ροδοχώρι (ιδὲ κατωτ., ἀριθ. 168). — Ὁ συνοικισμὸς τῆς Νέας Νικομήδειας ἀναγνωρίζεται γενικὰ ὡς ὁ ἀρχαιότερος χρονολογημένος συνοικισμὸς γεωργῶν ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους¹², ἀλλὰ ἰδὲ καὶ τὴ διατριβὴ τοῦ Δ. Ρ. Θεοχάρη,

1. Φ. Μ. Πέτσας, ἔ. ἀ., σ. 2 καὶ 3, σημ. 2.

2. Χρονικά 1951-65, ἀριθ. 194, πίν. 35β.

3. Chron. 1966, σ. 711 κ.έ., εἰκ. 4.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 436.

5. Φ. Μ. Πέτσας, ἔ. ἀ., σ. 4 καὶ 13. Ἴδὲ καὶ ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435.

6. Ἐ. ἀ., σ. 4, 8, σημ. 7, καὶ 13.

7. Ἐ. ἀ., σ. 1, 17, σημ. 4, κ. ἀ.

8. Ἐ. ἀ., σ. 1 κ.έ., σποράδην.

9. ILN 11-4-1964, σ. 564 κ.έ., καὶ 18-4-1964, σ. 604 κ.έ., Scientific American, Ἀπρίλιος 1965. Πρβ. E. S. Higgs, Search for Greece of the Stone Age, Natural History, Nov. 1965, σ. 18 κ.έ.

10. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 436 (Φ. Πέτσας) καὶ 442 (R. Rodden), Chron. 1965, σ. 871. Proc. Prehist. Soc. 32, 1966, σ. 1 κ.έ. (E. S. Higgs - C. Vita - Finzi).

11. R. J. Rodden, The Spondylus - shell Trade and the Beginning of the Vinča Culture. Τὰ πεπραγμένα τοῦ Συνεδρίου δὲν εἶδα. Ἡ ἀνακοίνωση ἔγινε στὸ Τμῆμα IVA.

12. Stuart Piggot, Ancient Europe from the Beginning of Agriculture to classical Antiquity, Antiquity, Chicago 1966, σ. 41, 44 καὶ 128 κ.έ. Πρβ. Archaeology 20, 1967, σ. 71 κ.έ. (Ralph M. Rowlett), H. Quitta, The Chronology of the Central and SE European Neolithic, Antiquity 41, 1967, σ. 263 κ.έ.

πού θέλει κάπως χαμηλότερη χρονολόγησι¹. Ὁ VI. Miložić σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τοῦ μαιάνδρου καὶ τῆς σπείρας ἀναφέρεται καὶ στὴ Νέα Νικομήδεια². Ἴδὲ καὶ ἄνωτ., ἀριθ. 4.

168. Σ π ἦ λ α ι ο Ρ ο δ ο χ ω ρ ῖ ο υ. Τὰ προϊστορικά εὐρήματα ἀπὸ τὸ σπήλαιο Ροδοχωρίου ἀναφέρονται σὲ σύντομα Χρονικά³.

169. Ἐ π ι σ κ ο π ῆ. Ἐπιφανειακά εὐρήματα ἀπὸ τὴν προϊστορική τούμπα Ζλάτα μετέφερε ὁ Γ. Μάντζιος στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου συγκολλήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν (πίν. 105β), καὶ ὕστερα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας.

170. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ο ρ ε ι α. Ἐπιγραφή ἀναφέρεται σὲ σύντομο Χρονικό⁴.

171. Ν η σ ῖ. Ἐκτεταμένα λείψανα «συνοικισμοῦ τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων» περιγράφονται στὰ Χρονικά ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν⁵. Ἔδωσαν ἀφορμὴ συστηματικῆς ἀνασκαφῆς, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται στὸ Ἔργον καὶ τὰ Πρακτικά τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας⁶. Δίνομε ἐδῶ τὴν εἰκόνα ἀπὸ γυναικεῖο κεφάλι (πίν. 105α), ποῦ στολίζει τὸ κέντρο τοῦ βορείου ψηφιδωτοῦ δαπέδου ρωμαϊκῶν θερμῶν (σχέδ. 19).

172. Σ τ α υ ρ ὅ ς. Μιλιάριο ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ Δημοτικῶ Σχολείου, ὅπου βρισκόταν συγκεντρωμένε μαζί με ἄλλους ἀρχαίους λίθους ἀγνώστου προελεύσεως, μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας⁷.

173. Β α ρ β ἄ ρ ε ς. Τάφος ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὰ μηχανήματα ἰσοπεδώσεως τοῦ Γυμναστηρίου τοῦ 337 Λόχου Ἐπισκευῶν⁸.

174. Ἀ λ ι ἄ κ μ ω ν, φ ρ ἄ γ μ α. Ἔργασίες στερεώσεως τοῦ μακεδονικοῦ τάφου ἀναφέρονται σὲ συνοπτικὴ ἔκθεσι⁹. — Γερμανοὶ ἐπιστήμονες

1. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967, σποράδην, καὶ γιὰ τὴ χρονολογία, σ. 116.

2. V. I. Miložić, Zur Frage der Herkunft des Mäanders und der Spirale bei der Bandkeramik Mitteleuropas, Jahrbuch RGZM 11, 1964, σ. 57 κ.έ., ἰδίως σ. 65 καὶ εἰκ. 2, ἀριθ. 16-17.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 438, Chron. 1966, σ. 713, Arch. Rep. 1966-67, σ. 15.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 435.

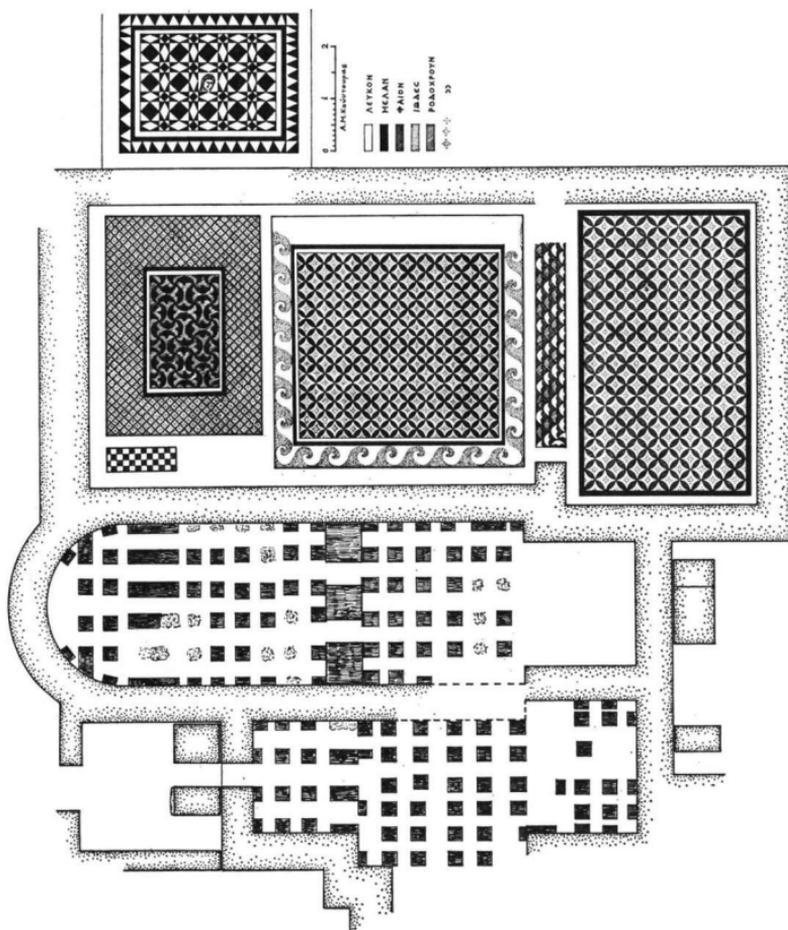
5. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 354 κ.έ., Chron. 1966, σ. 715 κ.έ., Arch. Rep. 1966-67, σ. 15.

6. Ἔργον 1966, σ. 17 κ.έ., ΠΑΕ 1966, σ. 24 κ.έ.

7. ΑΔ 20, 1965 Χρονικά σ. 435.

8. ΑΔ ἔ.ἄ.

9. ΑΔ, 20, 1965, Χρονικά, σ. 436.

Σχ. 19. Κάτοψη λειψάνου ζωμαϊκών θεμάτων στο Νησί της Ἀλεξανδρείας (VII).

έννοοῦν ἀκόμα νὰ βαφτίζουσιν τὸν Ἑλιάκμονα Vistriza ἀντιγράφοντας ἀβασάνιστα παλαιότερους. Ἔτσι π.χ. οἱ Kirsten - Kraiker¹ καὶ J. Seibert στὸ γερμανόγλωσσο Λεξικὸ τοῦ Ἑρχαίου Κόσμου².

175. Συκιά. Ἐκ τῆς Συκιάς, στήν περιοχή τῆς ἀρχαίας Πιερίας, ἀναφέρεται νέα ἐπιγραφή στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου³:

Μελανίονι / Ἀντιπάτρου / ἥρωι.

176. Κομνήνιον. Ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφές ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁴.

177. Λευκόπετρα. Μὲ καθυστέρηση δημοσιεύθηκε ὁ τόμος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου μὲ τὰ Χρονικά τοῦ 1966, ὅπου περιλαμβάνεται καὶ ἡ Ἐκθεση γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος⁵. — Ἐμμεσα βοηθεῖ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς λατρείας καὶ τῶν κειμένων τῶν ἐπιγραφῶν μελέτη τοῦ W. J. W. Koster, γιὰ τὸν Ἕμνο εἰς Μητέρα Θεῶν ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρο, ὁ ὅποιος, κατὰ τὸν Koster, δὲν ἀνάγεται στὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, ἀλλ' εἶναι ἔργο τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων⁶. Χρήσιμη εἶναι καὶ ἡ μελέτη τοῦ A. Garcia y Bellido γιὰ τὶς ἀνατολικὰς θρησκείας στὴν Ἰσπανία τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων⁷. Ἀλλὰ ἰδὲς καλύτερα ὅσα γράφει γιὰ τὴν πολυώνυμη θεὰ Μητέρα ὁ Νικ. Δ. Παπαχατζῆς ὑπομνηματίζοντας τὸν Παισανίον⁸.

NOMOS KOZANHS

178. Κοζάνη. Ἡ Κοζάνη ἀκόμα δὲν ἀπόκτησε Μουσεῖο. Νέα προσκείμενα τῆς Συλλογῆς, ποὺ στεγάζεται στὸ Δημαρχεῖο, καὶ τὰ ἀποτελέ-

1. Kirsten - Kraiker, Griechenlandkunde, 5η ἐκδ. 1967, σὲ δύο τόμους.

2. Lexicon der Alten Welt, 1966, στ. 1186, λ. Haliakmon: «Fluss in Makedonien heute Vistriza»! Μὲ τέτοια γνώση τῶν πραγμάτων ἐρχεται καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Ἑλιάκμων διέρχεται τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τοῦ Ὀλύμπου (τὰ Πιέρια ἀγνοοῦνται!).

3. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 354.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 435.

5. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 352 κ.έ.

6. W. J. W. Koster, De epidaurische hymne op de Magna Mater, Amsterdam 1962, πρβ. D. L. Page, Cl. Review 77, 1963, σ. 221 κ.έ., καὶ μάλιστα E. Vogt, Gnomon 37, 1965, σ. 145 κ.έ.

7. A. Garcia y Bellido, Les religions orientales dans l'Espagne romaine, Leiden 1967, σ. 42 κ.έ.

8. Νικ. Δ. Παπαχατζῆς, Παισανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, VII-VIII, Ἀρχαῖκά - Ἀρκαδικά, 1967, σ. 86 κ.έ. καὶ 115 κ.έ.

ματα τῶν ἀνασκαφῶν στὸ ὕψωμα τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου ἔχουν ἐκτεθῆ στὰ εἰδικὰ περιοδικά¹. Ὁ L. Robert καταχωρίζει στὸ Χρονικὸ τοῦ² τὶς ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο, ὅπως δημοσιεύθηκαν στὰ Χρονικὰ 1951-1965, ἀριθ. 211, καὶ στὰ ΠΑΕ 1965 κ.ά. — Ἡ ἀσημένια φιάλη καὶ ἡ ἐπιγραφή της περιλαμβάνονται σὲ σχετικὰ βιβλία³. Χάλκινο εὔρημα γεωμετρικῶν χρόνων τοῦ Μουσείου τῆς Κοζάνης θεωρεῖται ὅτι κατὰ τὸ σφαιρικό τμήμα του «ἐμφανίζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν κωδὶαν τῆς μήκωνος»⁴.

179. Π α λ α ἰ ὁ κ α σ τ ρ ο. Γιὰ τὴ λίθινη ἀξίνη παλαιολιθικῆς ἐποχῆς δημοσιεύονται πληροφορίες στὰ Χρονικὰ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵.

180 Σ έ ρ β ι α. Γιὰ τὸ νεολιθικὸ συνοικισμό ἰδὲ τώρα τὴ διατριβὴ τοῦ Δ. Θεοχάρη⁶.

181. Α ἰ α ν ῆ. Ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴν Αἰανή, τώρα στὸ Μοῦσεῖο τοῦ Λούβρου, ἐπίγραμμα καὶ ἄλλη ἐπιγραφή μνημονεύονται στὴ δημοσίευση τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων⁷. Νέα ἐπιγραφή ἀναφέρεται στὰ Χρονικὰ τοῦ Δελτίου⁸.

182. Λ ι κ ν ἄ δ ε ς. Νέα ἀποκτῆματα τῆς Συλλογῆς (νομίσματα, κορμὸς γυναικεῖου ἀγάλματος) ἀναφέρονται⁹.

183. Π ὕ ρ γ ο ι. Ἀσημένιο τετράδραχμο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παραδόθηκε στὸ Μοῦσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.040).

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 438, 21, 1966, Χρονικά, σ. 354, Chron. 1965, σ. 865 κ.έ.

2. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 240, 1967, ἀριθ. 349.

3. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 57 (ἡ φιάλη) καὶ 85 (ἡ κοτύλη, AE 1948-49, σ. 93), G. Pfohl, Griech. Inschr. κλπ., ἀριθ. 48, M. Guarducci, Epigrafia Greca I, carateri e storia della disciplina, la scrittura Greca dalle origini all'età imperiale, Roma 1967, σ. 310 (ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαγαρικὴ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε στὴν Κοζάνη, ἀπὸ τὴ μνεία τῆς Χαλκιδικῆς στὶς σελίδες, ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐπιγραφὰς τῆς Εὐβοίας, καὶ ἀπὸ μὴ ὕστερη ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων (σ. 386 κ.έ.), δὲν ἔχουν τὴν πρόπουσα ἔκτασι οἱ ἐπιγραφὰς τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ οὔτε μὴ ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ἀναφέρεται οὔτε κἄν ἡ μελέτη τοῦ Στρ. Πελεκίδη, Ἀπὸ τὴν Πολιτεία κλπ., ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ καταχωρισθῆ, ὅπως καὶ τοῦ Μ. Ἀνδρονίκου, Ἀρχαῖαι Ἐπιγραφαὶ Βεροίας κλπ., στὴ σ. 526, μαζί μὲ τὶς ἐπιγραφικὰς συλλογὰς τοῦ Δήμιτσα καὶ τοῦ Οἰκονόμου.

4. AE 1963, σ. 124, ἀριθ. 3.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 438. Πρβ. Natural History, Nov. 1965, σ. 18 κ.έ. (E. S. Higgs).

6. Δ. Ρ. Θεοχάρη, Ἡ αὐγὴ τῆς θεσσαλικῆς Προϊστορίας, Βόλος 1967, σ. 164.

7. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, Ἀθῆναι 1966, σ. 127 καὶ 134.

8. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 354.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 439.

184. Κόμανος. Λείψανα ρωμαϊκού λουτροῦ καὶ ἄλλων κτηρίων ἐπισημάνθησαν¹.

185. Ἀσβεστόπετρα. Ἀρχιτεκτονικά μέλη μεταφέρθηκαν στὴν Πτολεμαΐδα².

ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ

186. Περιβόλι. Χάλκινος λέβης καὶ σιδερένια ὄπλα μεταφέρθηκαν γιὰ καθαρισμὸ κλπ. στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας³. Στὸ λέβητα ἀνήκουν τὰ ζωόμορφα ἐξαρτήματα, Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 246, πίν. 59γ-δ, ποὺ κατὰ λάθος σχετίζονται ἐκεῖ μὲ τὴν Καστοριά.

187. Ζιάκα. Ψηφιδωτό, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα, δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἀνήκει σὲ χριστιανικὸ κτήριο⁴.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

188. Καστοριά. Τὰ χάλκινα ἀγγεῖα, ποὺ φυλάγονταν ἀπὸ τὸν Ἐκτακτὸ Ἐπιμελητὴ Ἀρχαιοτήτων Ἀντ. Καλαφατιδῆ στὴν Καστοριά ἀναφέρονται, περιγράφονται καὶ εἰκονίζονται στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁵. Κατὰ λάθος, σημειώθηκαν ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴν Καστοριά εὑρήματα ἀπὸ τὸ Περιβόλι Γρεβενῶν (ἀνωτ., ἀριθ. 186).

189. Ἀργός Ὀρεστικόν. Μαρμάρينو ἀπότμημα ἀνάγλυφης στήλης, ποὺ βρέθηκε στὰ θεμέλια σπιτιοῦ, παραδόθηκε ἀπὸ τὸ φιλόλογο Ἄ. Ἀμοιρίδη στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.071).

190. Μαυροχώρι. Μέγας πίθος φυλάγεται στὴν αὐλὴ τοῦ Θωμᾶ Μίγα⁶.

191. Δισπηλιό. Τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὸν Κεραμόπουλλο κλπ. λιμναῖο πασσαλόκτιστο προϊστορικὸ συνοικισμὸ ξαναθύμισε ὁ Ν. Μουτσόπουλος.

1. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 438.

2. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 439.

3. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 438.

4. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 438.

5. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 439.

6. ΑΔ, ἔ.ἀ., σ. 440.

192. Νεστόριον. Τάφος κι ἐπιγραφὲς δημοσιεύονται καὶ ὑπομνηματίζονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου¹.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ

193. Φλώρινα, Μουσεῖο. Τὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης, τελειωμένο ἀπὸ τὸ 1965, δὲν λειτουργεῖ ἀκόμη. Ἀξιόλογα ἀποκτῆματα, κυρίως ρωμαϊκὰ γλυπτά, ὅπως τὰ ἀγάλματα Ἀρτέμιδος (πίν. 106 καὶ 107α-β), ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ἐνεπίγραφα (πίν. 108α) καὶ ἄλλες ἐπιγραφὲς (πίν. 108β) περιμένουν νὰ στηθοῦν καὶ νὰ ἐκτεθοῦν, γιὰ νὰ γίνουν προσιτὰ καὶ νὰ μὴ εἶναι κλειδωμένα². Ἀπὸ «ὀμηρικὸ σκύφο», παλαιὸ εὔρημα τοῦ Ἀ. Κεραμοπούλλου ἀπὸ τῆ Φλώρινα, εἶναι τὸ ἀνάπτυγμα τοῦ πίνακος 109, ποῦ ἐκτίθεται μαζὶ μὲ τὸ σκύφο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης³. Σχετικὰ μὲ τὸ Μουσεῖο τῆς Φλωρίνης ἰδὲ στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁴ τελευταία ἐκθεση τοῦ Φ. Πέτσα πρὶν ἀπὸ τὴν μετάθεσή του στὴ Θεσσαλονίκη.

194. Πρέσπια, Ἄγιος Ἀχιλλεῖος. Βωμὸς καὶ ἐπιγραφή μνημονεύονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁵. Ἡ ἐπιγραφή εἶχε προκαλέσει συζήτηση μεταξὺ τοῦ Ν. Μουτσοπούλου καὶ Φ. Πέτσα⁶. Ὁ L. Robert μπαίνει στὴ μέση καὶ ἀποδίδει τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι χωρὶς πολλὰ λόγια⁷. Ὅλοι μπορεῖ νὰ κάνουμε λάθη. Κι ὁ ἴδιος ὁ καθηγητὴς L. Robert συχνὰ τὸ παθαίνει τελευταία⁸.

195. Ἀχλάδα. Τὴν ὀρθοτική ἐπιγραφή, ποῦ δημοσίευσε ὁ P. A. Mackay⁹, σχολιάζει ὁ L. Robert¹⁰.

196. Βοκερία. Ἡ γνωστὴ ἐπιγραφή, ἀπὸ τὴν ὁποία μαθαίνουμε τὸ ὄνομα τοῦτο, χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ λύση τοπογραφικῶν προβλημάτων¹¹.

1. ΑΔ, ἔ.ά., σ. 439.

2. Ἐχω συντάξει κατάλογο, ποῦ, ἐλπίζω, θὰ ἰδῆ κάποτε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

3. ΠΑΕ 1933, σ. 75. Πρβ. ΠΑΕ 1930, σ. 75 κ.έ.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 440.

5. ΑΔ, ἔ.ά.

6. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 257.

7. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 238.

8. Ἰδὲ π.χ. G. Dauz, Dionysermos, fils d'Anténor, aux Louvre, BCH 91, 1967, σ. 491 κ.έ. Ἐπίσης IG IX, I, III, ed. minor (1968), ἀριθ. 611.

9. Ἰδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 259.

10. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 239.

11. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 13.

197. Βεγορρίτις. Στην ασφαλῆ ταύτιση τῆς Βεγορρίτιδος πρὸς τὴν τέως λίμνη τοῦ Ὀστρόβου, τώρα τῆς Ἀρνίσσης, βασίζονται συλλογισμοὶ γιὰ τὴ λύση τοπογραφικῶν προβλημάτων, σχετικῶν κυρίως πρὸς τὴ Μιέζα καὶ τὸ Κίτιο¹.

Δ. ἹΕ' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

198. Κ α β ἄ λ α, Μ ο υ σ ε ῖ ο. Ἀπὸ τὶς 27 Δεκεμβρίου 1965 ἔγινε προστιτὸ στὸ κοινὸ τὸ ὄρατο Μουσεῖο τῆς Καβάλας. Κτισμένο σὲ οἰκόπεδο ἐκτάσεως 4.524 μ², στῆ νέα παραλιακὴ λεωφόρο, τὸ μοντέρνο κτήριο καταλαμβάνει περίπου τὸ 1/3 τοῦ οἰκοπέδου, εἶναι εὐχάριστο στὴν ὄψη καὶ λειτουργικὰ ἄρτιο. Τὰ σχέδια ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Δ. Φατοῦρο καὶ Ι. Τριανταφυλλίδη. Τὸ Μουσεῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσόγειο καὶ ὄροφο. Στὸ ἰσόγειο, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς βοηθητικοὺς χώρους (ἐργαστήριο, ἀποθήκη, ἀνεξάρτητο φυλάκειο κλπ.), προσφέρονται γιὰ ἔκθεση δύο μεγάλες αἴθουσες, χῶλ εὐρύχωρο, διάδρομοι καὶ ὑπαιθροὶ ἢ ἡμιὑπαιθροὶ χώροι. Στὸ μακρὸν διάδρομο, ποὺ ὁδηγεῖ στὶς δύο μεγάλες αἴθουσες, ἔχουν ἐκτεθῆ τὰ προϊστορικὰ τοῦ Μουσείου, πῆλινα κυρίως ἀγγεῖα, ὄστρακα καὶ εἰδῶλια ἀπὸ διαφόρους τόπους τῆς περιοχῆς. Ἀπὸ τὶς δύο μεγάλες αἴθουσες ἡ μία περιλαμβάνει τὰ εὐρήματα τῆς Νεαπόλεως (κατωτ. ἀριθ. 199) καὶ ἡ ἄλλη τῆς Ἀμφιπόλεως (κατωτ. ἀριθ. 219-222). Στοὺς ὑπαιθρους καὶ ἡμιὑπαιθρους χώρους (ἐσωτερικὲς αὐλές, στοές, κῆπος) ἔχουν ἐκτεθῆ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μαρμάρινα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, ἀγάλματα καὶ ἐπιγραφές. Ἐπίσης ἑλληνιστικὸς τάφος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, τοῦ ὁποίου τὶς τοιχογραφίες καθάρισε καὶ στερέωσε τὸ συνεργεῖο τοῦ Γιάννη Κολέφα. — Στὸν ὄροφο ὑπάρχουν γραφεῖα, Ἐφορεῖο, Βιβλιοθήκη κλπ. καὶ μιὰ μεγάλη αἴθουσα ἐκθέσεως (31,70 × 11,40). Στὴν αἴθουσα τοῦ ὄροφου γίνεται ἡ ἔκθεση γλυπτῶν ἀγγείων καὶ εἰδωλίων ἀπὸ διάφορους τόπους τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης².

199. Ν ε ἄ π ο λ ι ς. Σκαφικὴ ἔρευνα στὸ οἰκόπεδο τοῦ Στεφάνου Σιμίτα, ὁδὸς Θ. Πουλίδου ἀριθ. 49, ἔδωσε ποικίλα εὐρήματα, κυρίως πῆλινα ἀγγεῖα ἀπὸ τοὺς γεωμετρικοὺς ἔως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς (καὶ βυζαντινοὺς καὶ νεώτερους) χρόνους. Στὸ χεῖλος ἀρχαϊκῆς κύλικος διατηροῦνται τὰ γράμματα ΠΑΡΘ[ΕΝΩΙ] καὶ στῆ βάση κυαθίου τὰ γράμματα ΠΑΡ σὲ σύμπλεγμα.

1. Φ. Μ. Πέτσα, ἐ.ἀ., σ. 6 κ.ἐ., 11 καὶ 13.

2. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468, 21, 1966, Χρονικά, σ. 365.

Συμπεραίνεται ὅτι ὁ χῶρος ἀνήκει στό κοντινὸ Ἱερό τῆς Παρθένου. — Ἄλλα δύο οἰκόπεδα στὴν περιοχὴ τοῦ Ἱεροῦ ἐρεῦνησε τὸ 1966 ἡ Ἐπιμελήτρια Χάιδω Κουκούλη. Στὸ οἰκόπεδο τοῦ Ἄ. Βαβαλέσκου βρέθηκαν κυρίως ὄστρακα ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς, στὸ οἰκόπεδο τοῦ Γ. Ἀθανασίου λείψανα τοίχου ὅμοιοι μὲ τοὺς τοίχους τοῦ Ἱεροῦ καὶ ὄστρακα ἐπίσης ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς¹. — Τὰ ἀρχαῖα ἰωνικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς Νεαπόλεως περιλαμβάνονται καὶ στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ βιβλίου τοῦ K. Schefold γιὰ τὴν Κλασσικὴ Ἑλλάδα². Ὁ H. Metzger³ συνοψίζει τὴ μελέτη τῆς Κ. Ρωμιοπούλου γιὰ τὴν ἐρυθρόμορφη οἰνοχόη⁴ καὶ ὁ K. Schefold μιλάει γιὰ τὰ «παριανά» ἢ «μηλιακά» ἀγγεῖα τῆς Νεαπόλεως⁵. — Νόμισμα τῆς Νεαπόλεως περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο τῶν C. M. Kraay - M. Hirmer⁶. — Γιὰ τὴ Νεάπολις (ἢ Καβάλα) κατατάσσεται ἀπὸ τὸν L. Robert⁷ στὴ Θράκη, δὲν καταλαβαίνω.

200. Φίλιπποι, Μουσεῖο. Στὸ καινούργιο Μουσεῖο τῶν Φιλίππων ἔχουν ἐκτεθῆ διάφορα ἀρχαῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν Φιλίππων. Στὸ ἰσόγειο ἀρχιτεκτονικὰ μέλη μαρμάρινα (κιονόκρανα, θωράκια, τμήματα ἄμβωνος κλπ.), ἐπιγραφές παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων κλπ. Στὴν αἴθουσα τοῦ ὀρόφου ἔχουν ἐκτεθῆ τὰ ἐλληνορρωμαϊκὰ γλυπτὰ (Νίκη καὶ Ἄθηνᾶ, ἀκρωτήρια ναοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἀνδριάντες καὶ κεφάλια αὐτοκρατόρων εἰκονιστικά, ἀναθηματικά καὶ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα κλπ.). Σὲ ἰδιαίτερο δωμάτιο στὸ βάθος συγκεντρώθηκαν τὰ λίγα εὐρήματα ἐλληνιστικῶν χρόνων (τιμητικὲς καὶ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές κλπ.)⁸.

201. Φίλιπποι, ἀνασκαφὲς καὶ ἀναστηλώσεις. Ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες σὲ μεγάλη σχετικῶς κλίμακα ἐγίναν ἀπὸ τὸν Ἐφορο Δ. Λαζαρίδη στὰ ρωμαϊκὰ μνημεῖα⁹. Οἱ ἀνασκαφές τοῦ καθηγητοῦ Στ. Πελεκανίδη ἐνδιαφέρουν καὶ τὸν μελετητὴ τῶν προχριστιανικῶν Φιλίππων¹⁰. Ἀνασκαφές τῆς Χάιδως Κουκούλη ἀπὸ τὸ 1966 κ.έ. δημοσιεύονται συνοπτικά στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 446, καὶ Χρονικά 1966 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Παλαιότερες ἀνασκαφές, Chron. 1965, σ. 886.

2. K. Schefold, Classical Greece, London 1967, σ. 105.

3. Bull. Archéol. 1966, σ. 303.

4. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 267.

5. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 74.

6. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 334, ἀριθ. 140.

7. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 245.

8. Πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365 κ.έ.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 470, 21, 1966, Χρονικά, σ. 366.

10. Ἔργον 1966, σ. 42 κ.έ., 1967, σ. 43 κ.έ., BS 6, 1967, σ. 123 κ.έ.

202. Φίλιπποι, μακεδονικός τάφος. Σύντομη έκθεση παλαιότερης ανασκαφής σπουδαίου μακεδονικού τάφου, περιέργως μέσα στην πόλη των Φιλίππων, δημοσιεύεται καθυστερημένα¹.

203. Φίλιπποι, διάφορα. Μόνο το θέατρο των Φιλίππων περιλαμβάνεται από τη Μακεδονία (και της Θάσου, έννοείται, κατωτ. αριθ. 207) σε ειδική έκδοση για έλληνικά και ρωμαϊκά θέατρα στην Έλλάδα². Στόν κατάλογο των «non fouillés»³ θά έπρεπε νά περιληφθούν τά θέατρα του Δίου, αν μη και της Έδέσσης κ.ά. — Πολυσέλιδο άρθρο για τη φυλή Voltinia, πού είναι ή φυλή και των Φιλιππησίων, δημοσιεύεται σε συμπλήρωμα της Έγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa⁴. — Έπιγραφή των Φιλίππων ιδε στο σύγγραμμα της M. Guarducci (άνωτ., αριθ. 178, σημ. 3). Νέα έπιγραφή, εύρημα του Στ. Πελεκανιδη⁵, σχολιάζει ό L. Robert⁶. — Ό Alfred R. Bellinger από τη μελέτη νομισματικού εύρηματος της Δράμας⁷ υποθέτει ότι οί Φίλιπποι, πού έκοψαν χρυσά και άργυρά νομίσματα ως το 345 π.Χ., εξακολούθησαν νά κόβουν χάλκινα και μετά το 345⁸.

204. Κρηνίδεις. Τυχαία εύρηματα και τ' άποτελέσματα των γαλλικών ανασκαφών στην τούμπα του Ντικιλί - Τάς αναφέρονται σε Χρονικά⁹. — Οί Milutin V. Garašanin και Wolfgang Dehn, δημοσιεύοντας όστρακα της Προϊστορικής Συλλογής στο Marburg από το Ντικιλί - Τάς και άλλους τόπους της Άνατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, δίνουν και τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα κατηγοριών άγγείων άπ' αυτούς τους τόπους¹⁰.

205. Θάσος, γενικά. Εύχρηστος, καλοτυπωμένος Όδηγός της Θάσου στη γαλλική κυκλοφόρησε σε δυό άλληπάλληλες εκδόσεις¹¹. Συνοψίζει

1. Chron. 1965, σ. 885 κ.έ. Πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Ό Τάφος των Λευκαδίων, σ. 20 (συν. σημ. 4 τής σ. 19).

2. Pierre Cailler - Diky Cailler, Théâtres Greco-romains de Grèce, σ. 132 κ.έ.

3. Έ.ά., σ. 182.

4. RE, Suppl. X, 1965, σ. 1113 κ.έ. (Chr. Habicht), πρβ. Φ. Μ. Πέτσα, Λατινικά έπιγραφαί εκ Θεσσαλονίκης, AE 1950-51, σ. 52 κ.έ.

5. ΠΑΕ 1960 (1966), σ. 93.

6. Bull. Epigr. 1967, αριθ. 364.

7. Χρονικά 1951 - 65, αριθ. 301.

8. A. R. Bellinger, Philippi in Macedonia, The American Numismatic Society, Museum Notes 11, New York 1964, σ. 29 κ.έ. Πρβ. S. Perlman, The Coins of Philip II κλπ., Num. Chronicle 5, 1965, σ. 57 κ.έ.

9. AD 20, 1965, Χρονικά σ. 467, Arch. Rep. 1967-68, σ. 16.

10. M. V. Garašanin - W. Dehn, Thrakisch-Makedonische κλπ., ανάτυπο από το Jahrbuch des R. - G. Zentralmuseums Mainz 10, 1963, σ. 1 κ.έ.,

11. Guide de Thasos (préface de G. Daux), 2e tirage, revu, Paris 1968.

τ' ἀποτελέσματα ἐρευνῶν αἰῶνος καὶ πλέον, ἀπὸ ἓνα πλῆθος σοφῶν ἐρευνητῶν, κυρίως Γάλλων, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων καὶ ἄλλων. — Στὸ βιβλίον τοῦ Α. J. Graham¹ γιὰ τὶς σχέσεις μητροπόλεως καὶ ἀποικίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὐρίσκονται παρατηρήσεις, ποὺ ἰσχύουν καὶ γιὰ τὶς ἀποικίες στὰ παράλια τῆς Μακεδονίας (π.χ. ἀποικίες τῆς Θάσου)². — Ὁ Γεώργιος Α. Παπαντωνίου ἐρμηνεύει τὰ γραφόμενα τοῦ Θουκυδίδη (1,100,2) γιὰ τὴν ἀποστασία τῶν Θασίων³. — Τὴ θέση τῆς Θάσου στὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τῶν Πτολεμαίων καθορίζει ὁ K. Scheffold⁴.

206. Θά σ ο ς, ν έ ε ς ἀ ν α σ κ α φ έ ς κ α ι ε ὑ ρ ή μ α τ α. Τυχαῖα εὐρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ Γάλλους καὶ Ἑλληνας ἀρχαιολόγους ἔχουν ἐκτεθῆ συνοπτικὰ στὰ Χρονικά ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν⁵. Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀξιοσημείωτα ὄστρακα ἀνατολιζόντα, «μηλιακά», ροδιακὰ κλπ., εἰδῶλια πῆλινα ἀρχαῖα ἕως ἑλληνιστικά, γλυπτὰ διάφορα, ἐπιγραφές, νομίσματα κλπ. Οἱ Γάλλοι ἀνέστειλαν τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Θάσου τὸ 1966⁶, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἤλθαν στὸ φῶς τυχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὴν πόλη (στὸ Λιμένα) καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, καὶ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στῆ θέση Παχὺς.

207. Θά σ ο ς, ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ᾶ. Στὰ πλαίσια τῆς σπουδῆς τῆς γιὰ τὴ φύση, τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ τεμένους κατὰ τοὺς ἀρχαῖους χρόνους, ἡ Birgitta Bergquist περιλαμβάνει καὶ τὸ Ἑράκλειον τῆς Θάσου⁷. — Ἡ κατανομὴ τῶν τριγλύφων κατὰ μετακίονια, στὸ «κτήριο μὲ παρασκήνια» τῆς Ἀγορᾶς καὶ στῆ ΒΔ στοᾶ, παραβάλλεται πρὸς τὸν κάτω δωρικὸ ρυθμὸ τοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων⁸. — Τὸ θέατρο τῆς Θάσου περιλαμ-

1. Ἴδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 6. Πρβ. καὶ RA 68, 1966, σ. 162 κ.έ. (F. Bourriot) καὶ Rivista di Filologia Classica, NS 94, 1966, σ. 350 κ.έ. (Giancarlo Susini).

2. Α. J. Graham, ἔ.α., σ. 71 κ.έ.

3. ΕΕΦΣΠΑθ. 15, 1964-65, σ. 271 κ.έ.

4. K. Scheffold, Die Griechen κλπ., PKG, σ. 129 κ.έ.

5. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 467 (νέα τυχαῖα εὐρήματα, ἀρχιτεκτονικά, γλυπτὰ κυρίως καὶ τιμητικὸ ψήφισμα), σ. 468 (μουσειακὲς ἐργασίες), σ. 469 (ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὸ Ἱερό τῆς Ἀλυκῆς, στὸ Ἑβραϊόκαστρο, στὸν ἀγρὸ Δημητριάδη, στὸ ἀνατολικὸ τεῖχος στὴν Ἀγορὰ καὶ στὴν Πύλη τοῦ Διός), σ. 470 κ.έ. (γαλλικὲς ἀνασκαφές, πρβ. καὶ ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 19 καὶ 366 κ.έ.). Ἐκτενέστερα γιὰ τὶς γαλλικὲς ἀνασκαφές ἴδὲ Chron, 1965, σ. 944 κ.έ. Συντομώτερα χρονικά, Bull. Archéol. 1966, σ. 304 (H. Metzger), AJA 71, 1967, σ. 302 κ.έ. (Miriam Ervin), Arch. Rep. 1965-66, σ. 18 κ.έ., καὶ 1967-68, σ. 20 κ.έ. (A. H.S. Megaw).

6. Chron. 1966, σ. 800.

7. Birgitta Bergquist, The Archaic Greek Temenos, Lund 1967, σ. 49 κ.έ.

8. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 68, σημ. 3.

βάνεται σὲ εἰδικὴ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ θέατρα τῆς Ἑλλάδος εἰκονογραφημένη ἔκδοσις¹. — Γιὰ τὴν κρηπίδα τῆς Λέσχης ἰδὲ Α.Κ. Ὁρλάνδον².

208. Θά σ ο ς, γ λ υ π τ ά. Ὁ κριοφόρος περιλαμβάνεται στὸ βιβλίον τοῦ G.M.A. Hanfmann γιὰ τὴν Γλυπτικὴ τῶν κλασσικῶν χρόνων³. — Σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίον τοῦ Ch. Picard γιὰ τὶς πύλες μὲ ἀνάγλυφα δημοσιεύθηκε βιβλιοκρισία τοῦ Oscar Broneer⁴. Ὁ K. Schefold χρονολογεῖ τὸ Σιληνὸ τῆς ὁμώνυμης πύλης στὴν περίοδο μεταξὺ τῆς ἀνακατασκευῆς τῶν τειχῶν (479 π.Χ.) καὶ τῆς πτώσεως τῆς Θάσου στοὺς Ἀθηναίους (464 π.Χ.)⁵. — Νεκρόδειπνα τῆς Θάσου περιλαμβάνονται στὴ μελέτη τῆς Rhea N. Thönges - Stringaris⁶. Τὸ νεκρόδειπνον τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆ Θάσο, μὲ τὴν εὐκαιρία ἐκθέσεως ἔργων τέχνης ἀπὸ τὴν Τουρκία στὴν Ἀμερική, ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις στὴν Brunilde Sismondo Ridgway⁷. — Ἐπιτύμβιον κλασσικιστικὸ ἀνάγλυφο γυναικὸς ἀπὸ τῆ Θάσο, τῶρα στὸ Μουσεῖο Ἱστορίας τῆς Τέχνης τῆς Βιέννης, χρονολογεῖ ὁ K. Schefold (ὅπως καὶ ὁ Ch. Picard) στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ⁸. — Ὁ θωρακισμένος ἀνδριὰς τοῦ Ἀδριανοῦ, ποὺ βρέθηκε τὸ 1962 στὴν Ἄγορὰ τῆς Θάσου, κατατάσσεται στὸν κατάλογο τῶν θωρακισμένων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν ἀνδριάντων καὶ ἀξιολογεῖται⁹, ὅπως καὶ κορμὸς ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται περὶ τὸ 215 μ.Χ.¹⁰

209. Θά σ ο ς, δ ι ά φ ο ρ α. Ὑστεροχρῆτιτικὰ λιοντάρια τῆς Θάσου ἀπὸ ἔλεφαντοστοῦν καταχωρίζεται στὸ βιβλίον τοῦ γιὰ τὶς σχέσεις Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ὁ Ekrem Akurgal¹¹, καὶ ἀναγνωρίζει ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις στὰ ἀγγεῖα τῆς Θάσου¹². Κατηγορία «παριανῶν» (ἢ τῆς Μήλου) ἀγγείων ἀπὸ τῆ Θάσο ὑπομηματίζει ὁ K. Schefold καὶ δίνει εἰκόνα τοῦ πίνακος μὲ τὸ Βελλεροφόντη καὶ τῆ Χίμαιρα¹³. Ὁ ἴδιος εἰκάζει θάσια προέλευση τοῦ

1. Ἰδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 203.

2. Α. Κ. Ὁρλάνδου, Ἀλίφειρα, σ. 59, σημ. 1.

3. G. M. A. Hanfmann, Classical Sculpture, London 1967, σ. 306, εἰκ. 33.

4. AJA 70, 1966, σ. 203 κ.ἑ. (Oscar Broneer), πρβ. BCH 89, 1965, σ. 64-89, καὶ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 271.

5. K. Schefold, PKG, ἑ.ἄ., σ. 95.

6. AM 80, 1965, σ. 1 κ.ἑ., σποράδην.

7. AJA 71, 1967, σ. 307 κ.ἑ.

8. K. Schefold, ἑ.ἄ., σ. 146 καὶ 196, εἰκ. 123.

9. Berytus 16, 1966, σ. 55, ἀριθ. 179A. Πρβ. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468.

10. Berytus, ἑ.ἄ., σ. 57, ἀριθ. 223.

11. Ekrem Akurgal, Orient und Okzident, Baden-Baden 1966, σ. 176.

12. ἑ.ἄ., σ. 219.

13. K. Schefold, Die Griechen und ihre Nachbarn, Berlin 1967, σ. 74, πρβ. σ. 217 καὶ εἰκ. 175.

χρυσού ἀμφορέως ἀπὸ τὸ Παναγκούριστε τῆς Βουλγαρίας¹. — Ἐπιγραφὲς τῆς Θάσου περιλαμβάνονται ἢ ἀναφέρονται σὲ νέα βιβλία Ἐπιγραφικῆς². «Pierre errante» ἀπὸ τῆς Θάσου (IG XII 8, 267) εὑρίσκεται τώρα στὴ Βαρσοβία³. — Ὁ L. Robert συνοψίζει μελέτη τοῦ F. Salviat στὸ BCH 1964, σ. 486 κ.έ., γιὰ τὴ σημασία μερικῶν σφραγισμάτων σὲ λαβὲς ἀμφορέων (Πρίαπος καὶ ὄχι Ἑρμῆς, Ἑλένη ξοανόμορφος κλπ.)⁴. — Νομίσματα τῆς Θάσου περιλαμβάνονται στὸ βιβλίον τῶν C.M. Kraay-M. Hirmer⁵. Ἡ Gina Katsarova ἀναφέρεται σὲ ἀργυρᾶ τετράδραγμα τῆς Θάσου⁶.

210. Π α γ γ α ῖ ο ν. Στὸ Παγγαῖο (στὴν Ἀμφίπολη καὶ στὴ Νικήσιανη) εἶναι ἀφιερωμένο ἄρθρο τοῦ Δ. Λαζαρίδη στὸ Λεύκωμα τῆς Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης, μὲ πολλὰ καὶ καλὰ εἰκόνες⁷.

211. Ν ι κ ῆ σ ι α ν η. Ἀσημένιο bowl περσικῆς τέχνης (Ἀχαιμενιδῶν) ἀναφέρεται στὸ βιβλίον τοῦ D.E. Strong γιὰ τὰ χρυσὰ καὶ ἀργυρᾶ σκευὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων⁸. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 210.

212. Ξ ε ρ ι ᾶ ς, Π ο λ ῦ σ τ υ λ ο, Κ α λ λ ῖ φ υ τ ο, Κ ε φ α λ ᾶ ρ ι, Ἄ κ ρ ο β ο ῦ ν ι. Διάφορα τυχαῖα εὐρήματα ἀναφέρονται σὲ σύντομη ἐκθεση⁹, 180 ἀσημένια νομίσματα στὸν Ξεριᾶ, προϊστορικὰ ὄστρακα στὸ Πολύστυλο (γιὰ τὸ Καλλίφυτο ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 243) καὶ στὸ Κεφαλᾶρι, καὶ λατινικὴ ἐπιγραφὴ στὸ Ἄκροβούνι.

213. Ο ἰ σ ῦ μ η. Σύντομη περίληψη τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964 δημοσιεύεται μὲ καθυστέρηση¹⁰. Γιὰ τὴ σχέση Οἰσύμης - Ἄνακτορουπόλεως ἰδὲ κατωτ., ἀριθ. 219.

1. K. Schefold, ἔ.ἀ., σ. 290, εἰκ. XXVII.

2. G. Pfohl, Griech. Inschr., ἀρ. 23, 62, 131 καὶ 144, M. Guarducci, ἔ.ἀ. (ἀνωτ. ἀριθ. 178), σποράδην.

3. Louis Robert, Pierres Errantes κλπ., Berytus 16, 1966, σ. 15.

4. Bull. Epigr. 1966, ἀριθ. 37. Ἄλλα σφραγίσματα, Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 45, 46, 101 καὶ 455 (ὄχι 456, ὅπως κατὰ λάθος γίνεταί ἡ παραπομπὴ στὸ Bull. Epigr., αὐτ., ἀριθ. 48).

5. Ἐ.ἀ., σ. 334 κ.έ., ἀριθ. 435-439.

6. Izvestiia na Arkheologicheskiia Institut 27, 1964, σ. 131 κ.έ.

7. Δ. Ι. Λ α ζ α ρ ῖ δ η, Τὸ ὄρος Παγγαῖον καὶ οἱ ἀρχαῖοι θρύλλοι του, Λεύκωμα Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1966, σ. 274 κ.έ. Τὸ Πολύανθον (ὄχι Πολύανθος) εἶναι στὸ Νομὸ Ροδόπης (ἐπ. Κομοτηνῆς) συννεπῶς ὄχι Καβάλας, ὅπως Chron. 1964, σ. 832, εἰκ. 1-2 στὴ σ. 836, πρβ. Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 363.

8. D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 100.

9. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 467, πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 10.

10. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 447, Arch. Rep. 1966-67, σ. 16.

214. Νέα Καρβάλη. Πρὸς Δυσμὰς τῆς κοινότητος ἀκρόπολη πάνω σὲ λόφο σχετίσθηκε τὸ 1966 μὲ τὸ Ἐκόντισμα ἐπὶ τῆς Ἑγνατίας οδοῦ, γνωστὸ ἀπὸ μιλιάρια καὶ itineraria¹.

215. Λεύκη. Ἐρχαῖο νεκροταφεῖο στῆ θέση «Ἄνὰ Τεπὲ» καὶ μιλιάριο τῆς Ἑγνατίας τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα ἀναφέρονται τὸ 1966.

216. Σπήλαιον. Ἐρχαῖα κλεῖτσα. Ὁστρακα προϊστορικά καὶ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή προήλθαν ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἄντρο τῶν Νυμφῶν².

217. Διαλεχτό. Λεῖψανα ἀρχαίου οἰκισμοῦ ἀναφέρονται στῆ θέση «Πηγάδια».

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡῶΝ

218. Σέρρες. Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν ἀναφέρεται γενικότερα στὸ Νομὸ καὶ συγκεντρῶνει εἰδήσεις καὶ εὐρήματα γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς τόπους. Ἀποτελεῖ πρόχειρο βοήθημα ἀπαραίτητο σὲ κάθε βιβλιοθήκη, ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν περιφέρειαν³. — Ἡ Ἐρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῶν Σερρῶν μεταφέρθηκε ἀπὸ τὰ ὑπόγεια τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων στὸ «Μπεζεστένι». Περιλαμβάνει μαρμάρινα γλυπτά, ἐπιγραφὰς κλπ.⁴ Ἀπὸ θησαυρὸ νομισμάτων, ποὺ βρέθηκαν κοντὰ στὴν ἐκκλησία τῶν Παλαιοημερολογιτῶν, διασώθηκαν 376. Εἶναι χάλκινα καὶ χρονολογοῦνται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ. — Ἀπὸ τὸν Βασ. Παπάζογλου, κάτοικο Σερρῶν, παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 15 χάλκινα νομίσματα (ἀριθ. Εὐρ. 10.094).

219. Ἀμφίπολη, γενικά. Σὲ νέο Παράρτημα τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας Pauly-Wissowa δημοσιεύεται συμπληρωματικὸ ἄρθρο γιὰ τὴν Ἀμφίπολη τοῦ καθηγητοῦ Ι. Παπασταύρου⁵. — Ὁ David Asheri διαπιστώνει ἕξ τουλάχιστον περιπτώσεις ἀποικισμοῦ, ἐκκενώσεως καὶ ἀποστολῆς ἐνισχύσεων τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀμφιπόλεως⁶. — Τὸ ἄρθρο τοῦ H. D. Westlake⁷, γιὰ

1. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 214-215 ἀναφέρονται στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐφορείας, ποὺ πρόκειται νὰ δημοσιευθῆ στὸν ὑπὸ ἐκτύπωσιν τόμο τοῦ Ἐρχαιολογικοῦ Δελτίου.

2. ΠΑΕ 1938, σ. 81 κ.έ.

3. Γ. Β. Καφαντζί. Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν κλπ., I, Ἀθήναι 1967.

4. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468 κ.έ.

5. RE, Suppl. X, 1965, σ. 18.

6. David Asheri, Studio sulla storia della colonizzazione di Anfipoli sino alla conquista macedone, Rivista di Filologia Classica, N.S., 95, 1967, σ. 5 κ.έ.

7. H. D. Westlake, Thukydidēs and the Fall of Amphipolis, Hermes 90, 1962, σ. 276 κ.έ.

τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς περιγραφῆς τοῦ Θουκυδίδη (4, 102-108) περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀμφιπόλεως ἀπὸ τὸν Βρασίδα, ξαναδημοσιεύεται σὲ γερμανικὴ μετάφραση σ' ἓνα τόμο¹, ὅπου, μὲ πρόλογο καὶ ἐπιμέλεια τοῦ Hans Herter, ἔχουν συγκεντρωθῆ διάσπαρτα ἄρθρα γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ. — Τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδη (5,10,3-4) σχολιάζει ὁ J. K. Anderson² (πρβ. κατωτ., ἀριθ. 223). — Πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ τοπογραφικὴ μελέτη τοῦ W. Kendrick Pritchett γιὰ τὴν Ἀμφίπολη³, τὴ θέση τῆς, τὰ τεῖχη, τὸ «σταύρωμα» (Θουκ. 5,10,6), τὶς πύλες, τὴ γέφυρα, γιὰ τὴ θέση τοῦ Βρασίδα στὸ ὄρος Κερδύλλιον (Θουκ. 5,6,3), γιὰ τὴν Ἡϊῶνα, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴ βυζαντινὴ Ἀνακτοροῦπολη⁴, γιὰ τὸ «λόφο» (Θουκ. 5,7,4 καὶ 5,10,9) καὶ τὴν «εὐθείαν ὁδὸν» (Θουκ. 5,10,6) καί, τέλος, γιὰ τὴ μάχη μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων. Ἐν συνεχείᾳ (σ. 46 κ.έ.) ὁ Eugene Vanderpool δημοσιεύει ὄστρακα ἀπὸ λόφο δύο περίπου χιλιόμετρα πρὸς Βορρᾶν τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἐνα σώζει ἐγχάρακτα ὀνόματα ἐνδιαφέροντα. Ἡ μελέτη προκάλεσε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον καὶ γενικὰ ἀποδοχή⁵. Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 223. — Τὸ ἄρθρο Amphipolis στὸ γερμανόγλωσσο «Λεξικὸ τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου»⁶ ἐπιμένει ὅτι σήμερον ἡ Ἀμφίπολις λέγεται Yeni köi. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ ἄλλη ἐνημέρωση. Ἡ βιβλιογραφία π.χ. σταματᾷ στὸ 1941!

220. Ἀμφίπολη, νέες ἀνασκαφές καὶ εὐρήματα. Τὰ τυχαῖα εὐρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Δ. Λαζαρίδη ἔχουν ἐκτεθῆ σύντομα στὸ Ἔργον καὶ στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας⁷ καὶ στὰ Χρονικά τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου⁸. Οἱ κοινοὶ λαξευτοὶ στὸ βράχο τάφοι ἐξακολουθοῦν νὰ λέγονται «μακεδονικὸν» χωρὶς νὰ ἔχουν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου αὐτοῦ.

221. Λέων καὶ μακεδονικὸς τάφος. Ὁ Λέων τῆς Ἀμφιπόλεως, ὑπέργειο μνημεῖο, παραβάλλεται ὡς διάφορον ἀπὸ τοῦς «μακεδονι-

1. Thukydides, Darmstadt 1968.

2. J. K. Anderson, Cleon's Orders at Amphipolis, JHS 85, 1965, σ. 1 κ.έ.

3. W. Kendrick Pritchett, Studies in Ancient Topography, Part I, University of California Press 1965.

4. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 276, καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 213.

5. Πρβ. Gnomon 38, 1966, σ. 587 κ.έ. (E. Meyer), Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 359, Class. Phil. 62, 1967, σ. 147 κ.έ. (Stewart Irvin Oost).

6. Lexikon der Alten Welt 1965, σ. 143.

7. Ἴδὲ Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 283.

8. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 443, 21, 1966, Χρονικά, σ. 365, 22, 1967, Χρονικά, σ. 10 (νομίσματα). Πρβ. Chron. 1965, σ. 876 κ.έ., καὶ τὸ τοπογραφικὸ σχέδιο, Chron. 1966, σ. 720, εἰκ. 7. Ἴδὲ καὶ Bull. Epigr. 1967, ἀριθ. 360-362.

κοὺς» τάφους¹. «Μακεδονικὸς» τάφος τῆς Ἀμφιπόλεως ἀναφέρεται ἐπίσης στὸ βιβλίο γιὰ τὸν τάφο τῶν Λευκαδιῶν².

222. Ἀμφίπολη, διαφώρα. Τὸ σπουδαῖο ἀνάγλυφο, τὸ ἀφιερωμένο Τοτόητι θεοδαίμονι ὕπνω, ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, τώρα στὸ Μουσεῖο Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βουδαπέστης, ἐγίνε τὰ τελευταῖα χρόνια ἀντικείμενο μελέτης πολλῶν³. — Στὴν Ὀλλανδία ἀγοράσθηκε τὸ 1960 πῆλινο εἰδῶλιο Ἀφροδίτης, ποὺ προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη⁴, ἀφοῦ μοιάζει μὲ τρία, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ τὸ 1959 καὶ εἶναι τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Καβάλας (ἀριθ. Εὐρ. 557-559). — Μελαμβαφῆς δακρυδόχος, χάλκινο ψέλιο, χάλκινος δακτύλιος καὶ ἑπτὰ χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ἄλ. Παπασωτηρίου στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.152 - 10.155). — Ἐπιγραφή τοῦ 357 π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη περιλαμβάνεται στὴ Συλλογὴ τοῦ G. Pfohl⁵. Ὁ L. Robert καταχωρίζει στὸ Χρονικὸ τοῦ⁶ ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις τοῦ Δ. Λαζαρίδη στὰ ΠΑΕ 1958 καὶ 1959. — Νόμισμα, ποὺ βρέθηκε στὴν Ἀμφίπολη δυσερμήνευτο, ἀποδίδει ἡ Μάντω Οἰκονομίδου⁷ στὸν Ψευδο-Φίλιππο, τὸν Ἀνδρίσκο. Ἔχει εἰσαχθῆ στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν⁸. Νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως περιλαμβάνονται στὴν ἔκδοση τῶν C.M. Kraay - M. Hirmer⁹. Τυχαῖα εὐρήματα, κυρίως γλυπτά, ἤλθαν στὸ φῶς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ νεκροταφείου κατὰ τὸ 1966. Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 210.

223. Ἡϊῶν. Ὁ J. D. Smart συζητεῖ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἄλωση τῆς Ἡϊῶνος ἀπὸ τὸν Κίμωνα ζητήματα καὶ προτείνει τὴ χρονολογία 470/469 π.Χ.¹⁰. — Ἴδὲ καὶ ἀνωτ., ἀριθ. 219.

224. Ἀλιστράτη. Μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος ἀποκαλύφθηκε στὴ θέση «Φανάρι τῆς Ἁγίας Κυριακῆς» μὲ ἀττικό ἐρυθρόμορφο κωδωνο-

1. Φ. Μ. Πέτσα, Ὁ Τάφος τῶν Λευκαδιῶν, Ἀθῆναι 1966, σ. 62 κ.έ., σημ. 3, καὶ σ. 83.

2. Φ. Μ. Πέτσα, ἔ.ά., σ. 21, σημ. 3, 33, σημ. 5, καὶ 37, σημ. 1.

3. Ladislav Kákosy, Reflexion sur le problème de Totoès, Bulletin du Musée Hongrois des Beaux Arts 24, 1964, σ. 9 κ.έ., ὅπου καὶ προηγούμενη βιβλιογραφία.

4. Paula G. Plaisier, Les terres cuites grecques signées du Musée archéologique de Leyde, Oudheidkundige Mededelingen 46, 1965, σ. 99.

5. G. Pfohl, Griechische Inschriften κλπ., München 1965; ἀρ. 104.

6. Bull. Epigr., ἀριθ. 243 καὶ 244, πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 283.

7. M. Caramezzini - Oekonomides, Un statère d'or trouvé à Amphipolis, Revue Numismatique. Σειρὰ 6η, 9, 1967, σ. 242 κ.έ.

8. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 10.

9. C. M. Kraay - M. Hirmer, Greek Coins, New York 1966, σ. 331 κ.έ.

10. J. D. Smart, Kimon's Capture of Eion, JHS 87, 1967, σ. 136 κ.έ.

ειδῆ κρατῆρα 4ου αἰ. π.Χ.¹ — Ὅστρακα ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμό τῆς Ἀλιστράτης, τώρα στὸ Mainz (Lahn), δημοσίευσαν οἱ Milutin Garašanin καὶ Wolfgang Dehn².

225. Νέο Σ ο ὑ λ ι. Ἐπιτύμβια ρωμαϊκὴ στήλη ἐνεπίγραφη ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεσις³ καὶ τὸ 1966 ἐπισημάνθηκε προϊστορικὸς συνοικισμὸς στὴ θέση «Μαρίνα» καὶ βρέθηκαν ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφη στήλη τελευταίων ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων μιλιάριο.

226. Νέα Ζίχνη. Τμήμα ἀναγλύφου ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀττική μελανόμορφη λήκυθος, ἄλλα ἀγγεῖα μελαμβαφεῖ καὶ «δυτικῆς κλιτύος», νομίσματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ρωμαϊκά, καί, τέλος, σφονδύλιο προϊστορικῆς (:) ἐποχῆς, βρέθηκαν τυχαῖα καὶ ἀναφέρονται στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου⁴.

227. Ἀρκοῦδότροπα Παγγαίου. Χειροποίητο κύπελλο προϊστορικὸ καὶ πήλινη ἀμφικωνικὴ ψῆφος παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλ. Παπασωτηρίου στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης (ἀριθ. Εὐρ. 10.150).

228. Ἀγγίστα. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1967 στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγγίστας ἀνεσκάφη, κατὰ μέρος μόνον, ἀπὸ τὴν Χάιδω Κουκούλη μέγας «μακεδονικὸς» τάφος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ θάλαμο (4,92×3,50μ., ὕψ. 4μ.) καμαροσκεπάστο καὶ προθάλαμο, ποῦ ἔχει καταπέσει ἡ ὀροφή του καὶ δὲν ἔχει ἀνασκαφῆ παρὰ μόνον ἐπιπόλαια. Τὸ συνολικὸ μῆκος τῶν δύο θαλάμων εἶναι περὶ τὰ 9μ. Εἶναι δηλαδὴ ὁ τάφος ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους. Δὲν εἶναι ὑπόγειος, δηλαδὴ δὲν ἔχει σκαφῆ πρῶτα ἀνάλογο μὲ τὶς διαστάσεις τοῦ τάφου σκάμμα στὴ γῆ, ἀλλὰ ὁ τάφος κτίσθηκε στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ὅπως συμβαίνει μὲ τάφους τῆς Θράκης καὶ σκεπάσθηκε ἔπειτα μὲ φορητὸ χῶμα, ποῦ ὑψώθηκε σὲ μεγάλο τύμβο, ὄρατὸ σὲ μεγάλη ἀκτίνα γύρω. Ἡ πρόσοψη τοῦ τάφου εἶναι «ναόσχημη» δωρικοῦ ρυθμοῦ. Τὸ οἰκοδομικὸ ὕλικὸ εἶναι ἐγχώριος πωρόλιθος. Ἔγινε χρῆση κονιάματος καὶ μαρμάρου γιὰ τὰ σταθμὰ θυρῶν κλπ. Ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειες ἔχουν ἐγγρωμη διακόσμηση. Γενικὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους «μακεδονικοὺς» τάφους καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἀποπεράτωση τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ στερέωση καὶ ἀξιοποίηση τοῦ μνημείου ἀπὸ κάθε ἄποψη καὶ γενικώτερα ἡ ἔρευνα τῆς περιοχῆς, ποῦ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ἀκόμα χρόνους.

1. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468.

2. M. V. Garašanin - W. Dehn, ἔ.ἀ. (ιδὲ ἀνωτ., ἀριθ. 204).

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 468.

4. ΑΔ, ἔ.ἀ.

229. Τερπνή. Ἄλλος τάφος «μακεδονικός», στή θέση «Παλιόκαστρο» τῆς Τερπνῆς αὐτὸς, περιγράφεται σὲ σύντομη ἔκθεση τῆς Εὐγενίας Γιούρη¹. Ἔχει καμαροσκέπαστο δρόμο, τετράγωνο θάλαμο μὲ τρεῖς θῆκες καὶ ἐπιγραφές:

Διοσκούριδος Ἰαπολλοδώρου καὶ
Ἰππῶναξ Ἰαπολλοδώρου.

Ἴδὲ καὶ κατωτ., ἀριθ. 230.

230. Νικοκλεία. «Ἐκ Νικοκλείας καὶ Τερπνῆς Νιγρίτης» ἔχουν εἰσαχθῆ στὴ Νομισματικὴ Συλλογὴ τῶν Ἀθηνῶν 6 χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων².

231. Νεός Σκοπός. Ἀνάγλυφο ἐνὸς καβαλάρη ὑστέρων ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀναφέρεται σὲ σύντομη ἔκθεση³.

232. Μέταλλα. Παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης 50 χάλκινα νομίσματα (ἀριθ. Εὐρ. 10.077), πῆλιнос κάνθαρος, ἀλάβαστρο καὶ λύχνος (ἀριθ. Εὐρ. 10.080-10.082, πίν. 110α-β καὶ 111γ).

233. Νιγρίτα. Τρία χάλκινα νομίσματα παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Παν. Τσιγκιρίδη, κάτοικο Νιγρίτας (ἀριθ. Εὐρ. 10.146).

234. Καλόκαστρο. Πῆλινο εἰδώλιο γυναικείας μορφῆς σὲ θρόνο, μὲ ἴχνη χρώματος, παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἀριθ. Εὐρ. 10.079, πίν. 111α-β), ὅπως καὶ χάλκινη λαβὴ μὲ ἀνάγλυφο σειρήνα κάτω καὶ κρανοφόρο πολεμιστὴ ἄνω (ἀριθ. Εὐρ. 10.083).

235. Βέργη, Ἡ Βιβλιοθήκη Σερρῶν ἀγόρασε ἀγγεῖα προερχόμενα ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς ἀταύτιστης ἀρχαίας πόλεως κοντὰ στὴ Βέργη. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ πλαστικὴ οἰνοχόη ἀττικοῦ ἐργαστηρίου.

236. Βέργα, Γάζωρος. Περίληψη τῆς μελέτης τῆς F. Parazoglou στὸ BCH 87, 1963, σ. 517 κ.έ., δημοσιεύεται στὸ L'Année Épigraphique⁴.

237. Καστανόχωρι. Τρεῖς προϊστορικοὶ γήλοφοι ἀναφέρονται,

1. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365.

2. ΑΔ 22, 1967, Χρονικά, σ. 10.

3. ΑΔ 21, 1966, Χρονικά, σ. 365.

4. L'Année Épigraphique 1965 (1966), σ. 39, ἀριθ. 125. Πρβ. Χρονικά 1951-1965, ἀριθ. 5.

σπουδαιότερος ή «τούμπα Σαμαρᾶ» με ὄστρακα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Πρώιμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου.

238. Ἄ η δ ο ν ο χ ὄ ρ ι. Ἡρῶ ἀνέσκαψε ἠ Χαΐδω Κουκούλη, με σαρκοφάγους ζωγραφισμένες, ἀκέφαλο γυναικεῖο ἄγαλμα, στήλη με ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψη καὶ θραῦσμα ἐνεπίγραφου βάθρου.

239. Σ ι δ η ρ ὀ κ α σ τ ρ ο. Ἐναφέρεται νεκροταφεῖο με λαξευτοὺς τάφους στὴν περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἐνας ἔχει «ναόσχημη» πρόσοψη.

240. Δ α φ ν ο ὄ δ ι. Ἀρχαῖο νεκροταφεῖο ἀναφέρεται στὴ θέση «Γκαϊλέ».

241. Μ ε σ ο ρ ρ ᾶ χ η. Στὸ λόφο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου προϊστορικὸς συνοικισμὸς.

NOMOS ΔΡΑΜΑΣ

242. Δ ρ ᾶ μ α. Νομισματικὸς θησαυρὸς, εὔρημα περιοχῆς Δράμας, μοιράσθηκε στὰ δυὸ καὶ φυγαδεύθηκε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἦταν νομίσματα τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Alfred R. Bellinger¹.

243. Κ α λ λ ί φ υ τ ο ς κ α ἰ Μ υ λ ο π ὄ τ α μ ο ς. Ὅστρακα ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Καλλιφύτου καὶ τοῦ Μυλοποτάμου, ὅπως καὶ ἄλλων προϊστορικῶν τόπων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, δημοσίευσαν οἱ Milutin Garašanin καὶ Wolfgang Dehn². — Ἡ Καλλιφύτος δὲν εἶναι στὸ Νομὸ Καβάλας, ὅπως κατατάσσεται στὸ ΑΔ 20, 1965, Χρονικά, σ. 467, πρβ. ἀνωτ., ἀριθ. 212.

244. Π ε τ ρ ο ὄ σ α. Τὰ ἀποτελέσματα ἀνασκαφῆς τῆς Κ. Ρωμιοπούλου σὲ προϊστορικὴ τούμπα ἔχουν ἐκτεθῆ στὰ Χρονικά τοῦ Δελτίου³.

245. Π ο τ α μ ο ἰ. Ἀπὸ πυρὰ τύμβου προῆλθον νομίσματα Κλαυδίου καὶ ρωμαϊκῆς ἀποικίας Φιλίππων, ἀγγελία κλπ. εὔρηματα Ιου μ.Χ. αἰῶνος.

246. Π λ α τ α ν ι ᾶ. Ἀναφέρεται ἀρχαία ἀκρόπολη στὴ θέση «Καλέ».

1. Museum Notes 11, 1964, σ. 37 κ.έ.

2. M. V. Garašanin - W. Dehn, ἔ.ἀ.

3. ΑΔ 20, 1965, Χρονικά σ. 451 κ.έ.

Με τή γεωγραφική κατάταξη τοῦ ὕλικου τῶν Χρονικῶν καί τὸ χάρτη τοῦ παρενθέτου πίνακος 3, μᾶλλον δὲν χρειάζεται κατάλογος ὀνομάτων κ.τ.τ. σὲ ὄσους γνωρίζουν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καί τὴ σύγχρονη Μακεδονία. Θὰ βοηθήση ὄλους πάντως, μάλιστα τοὺς ξένους, ὁ πίναξ τόπων, τὸν ὁποῖο παραθέτουμε ἀγγλικά στὸ τέλος, μετὰ τὶς συντομογραφίες. Καί ὁ χάρτης τοῦ παρενθέτου πίνακος 3 καί ὁ Site Index ἀναφέρονται στὶς παραγράφους (ὄχι στὶς σελίδες) τῶν Χρονικῶν. Στὸ χάρτη οἱ πρῶτοι ἀριθμοὶ ἀναφέρονται στὰ Χρονικά 1951-1965, οἱ ὑπογραμμισμένοι σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ Χρονικά 1966-1967.

Στὸν Site Index μὲ πλάγια στοιχεῖα δηλώνονται οἱ ἀριθμοὶ τῶν Χρονικῶν 1951-1965, μὲ ὄρθια τῶν Χρονικῶν 1966-1967.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

(ιδε και Χρονικά 1951-1965, σ. 369)

AAA	'Αρχαιολογικά 'Ανάλεκτα ἐξ 'Αθηνῶν (Athens Annals of Archaeology) ἀπὸ τοῦ 1968 κ.έ.
Ant. Class.	L'Antiquité Classique.
BABesch.	Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving te s' Gravenhage, Leiden.
CAH	The Cambridge Ancient History.
Class. Phil.	Classical Philology, Chicago.
EAA	Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale.
ΕΕΦΣΠΑθ	'Επιστημονική 'Επετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.
Et. Cl.	Études Classiques.
FA	Fasti Archaeologici.
IG	Inscriptiones Graecae.
JRS	Journal of Roman Studies.
Jahrbuch RGZM	Jahrbuch des R.-G. Zentralmuseums Mainz.
MMA Bulletin	Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, New York.
Mon. Piot	Fondation Eugène Piot, monuments et mémoires, Paris.
Papers BSR	Papers of the British School at Rome, London.
PKG	Propyläen Kunstgeschichte.
Proc. ACA	Proceedings of the American Classical Association.
REA	Revue des Études Anciennes.
REByz.	Revue des Études Byzantines.
Rendiconti	Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Rendiconti.
Riv. Fil.	Rivista di Filologia classica.

SITE INDEX*

- Achladha, 259, 195
 Achladhochori, 300
 Acrovouni, 212
 Adham, 77
 Aeneia, 86
 Agia Anastasia, 120, 110
 » Anna, 251
 » Paraskevi, 225
 Agioi Anargyroi, 234
 Agion Oros, 141-150, 135
 Agios Athanasios, 68
 » Charalampos, 241
 » Mamas, 123
 » Nikolaos, 128
 Aiane, 216, 181
 Aidhonochori, 292, 238
 Aigai (v. also Edessa), 92
 Akanthos, 140, 133
 Akrimi, 242,
 Alexander the Great, 7-9
 Alexandreia, 206, 170
 Alistrati, 224
 Almopia, 108
 Aloros, 108, 100
 Amphipolis, 283, 25, 219-222
 Angista, Station, 287, 228
 Ano Apostoloi, 111
 Apsalos, 108
 Aravissos, 95
 Arcoudhotrypa, 227
 Ardhameri, 76
 Arethousa, 83
 Argos Orestikon, 247, 189
 Aristotle, 10
 Arnissa, 107
 Arseni, 105
 Asvestopetra, 185
 Athos, v. Agion Oros
 Axioastron, 230
 Bokeria, 196
 Bragylai, 109, 113
 Cellae, 262
 Chalcidice, general, 119, 107-108
 Chanioti, 125
 Chariessa, 166
 Chauchitsa, v. Tsiaoussitsa
 Cheimerino, 232
 Chrysoupolis, 281
 Citium, 198
 Dhaphne, 293
 Dhaphnoudhi, 290, 240
 Dherveni, 88, 37, 42
 Dhialechto, 217
 Dhimitra, 288
 Dhispilio, 191
 Dhoumpia, 124, 112
 Dhytikon, 94
 Dion, 152, 137
 Drama, 301, 242
 Drymos, 79
 Edessa (v. also Aigai), 102-102a, 89-91
 Egnatia road, 14, 90, 24
 Eikosphoimissis Monastery, 285
 Eion, 223
 Eleftherochori, 154
 Elimeia, 218

* All numbers refer to paragraphs (not pages). Those in italics refer to the paragraphs of the Chronicle 1951-1965 (Makedonika 7, 1967, pp. 277ff.), others to the paragraphs of this Chronicle 1966-1967 (cp. map).

- Emathia, general, 158
 Epanomi, 72
 Episkopí, 169
 Europos, 117, 103
 Exochi, 243
- Flamouria, 99
 Florina, 254-255, 193
- Galatista, 121, 111
 Galepsos, 273a
 Gazoros, 289, 236
 Gephyra, v. Agios Athanasios
- Haliakmon, dam, 200, 174
- Ichnae, 70
 Ierissos, 139
- Kaisareia, 217
 Kalamoton, 95, 78
 Kalliphyton, 212, 243
 Kalocastron, 234
 Karabourmaki, 84, 61
 Karydhitsa, 226
 Karyochori, 239
 Karytsa, 153
 Kassandreia, 131
 Kastanochori, 237
 Kastoria, 246, 188
 Katerini, 138
 Kato Lakkovikia, 272
 Kavala, 267, 25, 198-199
 Kelle, v. Cellae,
 Kephalaria, 212
 Kissos, 85
 Klidhi, 207
 Kolchikon, 94a
 Komanos, 184
 Komninion, 176
 Kopanos, v. Mieza
 Koufalia, 71
 Kozani, 212-215, 178
 Krenides, 270, 204
 Krateron, 258
- Lakkia, 265
 Lakkoma, 125, 114
- Lambropoulos collection, 123, 109
 Langaza, tomb of, 63
 Lava, 221
 Lefcadhia, v. Mieza
 Lefki, 215
 Lefkohori, 114
 Lefkopetra, 201, 177
 Leptokarya, 146
 Lete, 87, 64
 Liknadhés, 236, 182
 Livadhitsa, 96
 Lofos, 142
- Macedonia-Macedonians, 1-18, 1-28
 architecture, 16
 arms, 20
 art, general, 15
 Byzant. archaeology, 15
 » architecture, 16
 » coins, 18
 » painting, 17
 calendar, 12
 chronology, 5, 12
 coins, 11, 23, 106, 108
 congress, 28
 dynastic law, 13
 Eastern Macedonia, general, 266
 epigrams, 14
 general, 8,
 guides, 27
 history, 7, 6
 inscriptions, 10, 22
 jewellery, 12, 21, 34
 language, 2, 2
 lexicography, 26
 «macedonian» tombs, 17
 macedonians, 1, 1
 minor works of art, 21
 neighbours, 3
 painting, 9, 18
 prehistory, 3, 4, 34
 relations, 13, v. neighbours
 religion, 11
 royal portraits, 19
 topography, 4, 5
 various, 6
 Western Macedonia, general, 158, 210, 253
- Mandalon, 97

- Mandres, 112
 Marínia, 199
 Marmaria, 306
 Mavrochori, 249, 190
 Mavrothendri, 238
 Mende, 127
 Messimeri, 92, 73
 Messorachi, 241
 Metalla, 232
 Metallikon, 113
 Metangitsi, 131
 Methone, 155
 Mieza, 187-194, 161-166
 Mikrokomi, 81
 Morrylos, 110-111
 Mylopotamos, 304, 243
 Myrtophyton, 274

 Naoussa, v. Mieza
 Nea Anchialos, 98, 66
   » Chalkedon, 69
   » Iracleia, 115
   » Irakleitsa, 278, 216
   » Kallikrateia, 116
   » Karvali, 280, 214
   » Kerdyllia, 291
   » Messemvria, 96, 67
   » Nikomedeia, 195, 167
   » Peramos, 276
   » Playia, 127
 Neapolis, v. Kavala,
 Neapolis, Koz., 233
 Nea Silata, 126, 117
   » Skione, 133
   » Stranza, 205
   » Zichni, 226
 Neocastron, 208
 Neon Souli, 225
 Neos Skopos, 298, 231
 Nestorion, 248, 192
 Nigrita, 295, 233
 Nikissiani, 275, 211
 Nikokleia, 230
 Nissi, Alexandreia, 171
 Nissi, Edessa, 106

 Oisyme, 277 213
 Olympos, 139

 Olynthos, 129, 119-122
 Omorphokklisia, 250
 Ophrynon, 273
 Oreskeia, 294

 Paiones, 102
 Palaiocastron, 219, 179
 Palatianon, 115, 105
 Palatitsia, v. Verghina
 Pangaion, 210, 227
 Patris, 203
 Pella, 99-101, 84-88
 Peraia, 91
 Peristeron, 74
 Perivoli, 186
 Petrai, 263
 Petralona, 118
   » cave, 128, 118
 Petrousa, 305, 244
 Pharanghi, 245
 Philippoi, 269, 25, 200-203
 Photolivos, 302
 Pieria, general, 151, 136, 147
 Plana, 136
 Platania, 307, 246
 Polygyros, 122
 Polyneri, 227
 Polyplatanos, cave, 197
 Polystylon, 212
 Pontokomi, 238
 Potamoi, 245
 Potidaea, 130, 124
 Prespa, 256-257, 194
 Pydna, 156, 140
 Pyrgadhikia, 135, 130
 Pyrgoi, 244, 138

 Rhodhochori, cave, 196, 168
 Rhodholivos, 284
 Ritini, 141
 Rizari, 103
 Ryakia, 157, 144

 Saint-Saint, v. Agios-Agia
 St. Paul, 25
 Salonika, v. Thessaloniki
 Scholarion, 93
 Sedhes, 89, 62

- Serrai, 282, 218
 Servia, 220, 180
 Sevastiana, 98
 Sfindhamion, 145
 Siatista, 229
 Sidhirocastron, 299, 239
 Sitagroí, 303
 Skione, 126
 Skydra, 104
 Sochos, 82
 Sphikia, 209
 Spilaion, 228
 Stagira, 137
 Stavros, 172
 Stenimachos, 204, 166
 Stivos, 94
 Stratonion, 138, 132
 Strepsa, 97, 65
 Sykia, 175
 Symvoli, 286
- Terpni, 296, 229
 Thasos, 271, 205-209
 Therme, 83, 60
 Thessaloniki, 19-82, 29-59
 Agora, 55, 57, 53
 architecture, 35, 38
 byzant. architecture, 26,
 » churches, 66-82
 » coins, v. coins
 » icons, 29
 » minor works of art, 31
 » mosaics, 28
 » paintings, 28
 » sculpture, 27
 » vases, 30, 34
 coins, 32, 31, 47
 epigraphy, v. inscriptions
 Franks, 33
 Galerian complex, 59-61, 54-55
 arch, 59, 54
 hippodrom, 54
 octagon, 61, 54
 palace, 60, 54-55
 guides, 21
 history, 19
 Incantadas, 56
 inscriptions, 25, 32, 45
 modern town planning, 30
 mosaics, roman, 44
 museum and its collections, 34-52, 33-48
 necropolis, eastern, 63, 57
 » western, 64, 58
 nymphaeum, 58,
 papyrus, 52, 46
 pottery, v. vases
 private collections, 54, 50-52
 St. Paul, 25
 sarcophagoi, 40
 sculpture, 23, 36-39
 topography, 20, 57, 29
 University, Collection, 53, 49
 various, 65, 59
 vases, 24, 34, 41
 walls, 62, 57
- Torone, 134, 129
 Toumpa, 118, 104
 Tourniki, 223
 Trilofos, 166
 Tripotamos, 202
 Trypiti, 134
 Tsaoussitsa, 116, 101
 Tsofilí, 235
- Valta, 132
 Varvaves, 173
 Vassilika, 90a
 Vegora, 264
 Vegorritis, 197
 Velanidhia, 231
 Velventos, 222
 Verga, ancient, 236
 Verghi, 297, 235
 Verghina, 178-186, 156-160
 Veroia, 159-177, 148-155
 buildings, 163, 152
 churches, 166-177
 general, 159, 148
 inscriptions, 165, 154
 museum, 160, 149
 prehistory, 150
 roads, 162, 151
 sculpture, 165, 154
 tombs, 164, 153
 various, 155
 walls, 161

Vevi, 261
Voskochori, 240
Vrasta, 113

Xerias, 212
Xyloupolis, 80

Yerakarou, 75
Yiannitsa, 93

Zavorda, 224
Zevgostassi, 252
Ziaka, 187
Zygos, 279